

پښتو ټولنه - کابل

ادبي فنون

Ketabton.com

عبدالروف بېنوا

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

د کتاب پېژندنه :

||

د کتاب نوم :: ادبي فنون

ليکوال :: عبدالرووف بېنوا

چاپکال :: (دوهم ځل) 1383 ل کال

چاپشمېر :: (1000) ټوکه

ډيزاين :: د هوسۍ مجلې اداره

کمپوزر :: صالح محمد صالح

ادبي فنون

د 1323 هـ کال په مینځ کي دمعارف د وزارت له خوا د ادبیاتو فاکولته تاسیس شوه، د نورو ښوونکو په ډله کي زه هم ددې فاکولتې په معلمۍ سرلوړی شوم او وگمارل شوم چي د ادبي فنونو درس ورکړم.

دا کار په سر سري نظر آسانه ښکاريږي، اوماته هم ډېر گران نه شو ښکاره، ځکه چي په دې فنونو کي ډېر عربي او پارسي آثار لیکل شوي وه. او له ښه مرغه زما مطالعه هم پکښي جاري وه. مگر کوم وخت چي مي په کار گوتي پوري کړې دډېرو مشکلاتو سره مخامخ شوم دا ځکه چي ما په پښتو درس ورکاوه او دا فنون مي بايد د پښتو سره تطبيق کړي وای، او يا مي د پښتو مخصوص فنون را څرگند کړي او را ايستلي وای، په دې باب کي چي يوه رساله هم نه ده ليکلي شوې، او نه ئې مثالونه له ادبياتو څخه راوتلي او ټاکل شويدي، ځکه نو ددې فنونو تطبيق ډېر وخت او زيار غوښت د يوه مثال دپاره به ما شپږ اوه دېوانونه پرله اړول او ډېر فکر به مي کاوه څو دادی په ډېر خلص ډول په دې مقصد کامياب شوم او په دې کتاب کي مي هغه درسونه او يا دهغو تفصيل راوړ چي ما د ادبياتو په فاکولته کي متعلمينو ته ښودلی دی. البته نور پوه زلميان به ئې لا ښه پسي پوره کړي او يا که زه کوم ځای غلط شوي يم لطفاً به ئې صحيح کړي. په ډېره مينه.

(ع. بېنوا)

د لوی خدای (ج) په نوم

پیل

تعریف:

ادبی فنون هغه علمونه دي چي د هغو په مرسته دلیکونکو لیکنی او د وینا کوونکو ویناوي او د شاعرانو شعرونه ښکلي، لطیف او سمیري.

غرض:

مهم غرض له دې فنونو څخه د لیک، وینا او شعر مؤثر کېدل دي، چي که کم لیک یا وینا یا شعر په دې ادبی مزایاوو ښکلی شوي وي، د اروپدونکو او لوستونکو په مغزو کېښي ښه اغېزه کوي، او لطافت ئې ډیریري او یا اقلًا تنفر نه ځيني کوي او ددوي په کومک لیکونکی یا وینا کوونکی یا شاعر خپل مقصد لاس ته راوستلای شي.

موضوع:

د ادبی فنونو موضوع نثر، شعر او وینا ده، یعني د نثر او وینا او شعر سگره او نا سره څرگندول او ناسم سمول او بې خونده خوند ور کول دي، ځکه چي ټولي هغه معناوي چي زړه وړونکي او معقولي دي د الفاضو په ذریعه فهمول کیږي او د الفاظو د سمولو او پېژندلو او دهغو د ترکیب دپاره څو فنه ټاکلي شويدي، چي د هغو په واسطه الفاظ هم سمیري او هم پېژندل کیږي. او بل دا چي په هره ژبه کېښي دا خبره ضروری ده چي سمه به لیکله کېږي او هر ژبور مجبور دی چي سمه به ئې لولي، نو ویل ځانته فن او قانون لري او لیکل ځانته، چي همدې فنونو ته ادبی فنون وایي، او هیڅ یوه ژوندی او سمه ژبه په مستقیم یا غیر مستقیم ډول ددې فنونو له مراعات څخه خلاصېدلای نه شي، بلکی په طبعي ډول که کمه ژبه خوږه او کلام ئې خوږ وي (که ئې لیکونکی یا ویونکی قصد وکړي که ئې ونه کړي) ددې فنونو اغېزه پکښي ځلیږي (لکه د عربو د جهالت د وقت اشعار) نو له دې څخه څرگندیږي چي دا فنون عموماً د پخوانیو له پخو ویناو او خوږو اشعارو څخه رانیستل شويدي.

د ادبی فنونو وېش

د ادبی فنونو په وېش کې راز راز مختلفې نظریې موجود دي او ډول ډول وېشونه پکښې شوي دي، او پخوانیو شرقي پوهانو پر څو علومو سره وېشلي دي. احتمال لري چې په اروپا کې په بل ترتیب وي، مگر دلته د شرقي پوهانو نظریې راوړو:

پخوانۍ شرقي نظریه:

پر پخوانۍ شرقي اصطلاح چې اوس هم په شرق کېني تقریباً تعقیبېږي ادب هغه پوهنه ده چې منثور یا منظوم کلام په پېژندل کېږي یعنې دکلام ښه والی، بدوالی، تیتوالی، لوړوالی، سم او ناسم ځینې څرگند شي، چې په دې صورت نو د بلاغت اسباب او دبلیغ کلام و اصولو ته هم ادب ویلای شو (1) او ځکه نو د اولنو په نظر د ادب علم په ډېرو عربي علومو پورې اړه لري، چې دا علوم نو "ادبی فنون" یا "ادبی علوم" بللای شو، مگر ددې علومو په شمېر او ټاکلو کې هم د پخوانیو پوهانو نظریې سره مختلفې دي، مثلاً: د ادبی علومو په ټاکلو کې څوک د قرائت علم هم په ادبی علومو کې داخلوي او څوک ئې نه، یا دا چې ځینې علماء د بدیع علم مستقل نه گڼي او د معاني او بیان تابع ئې شمېري، همدارنگه د ادبی فنونو په شمېر کېني هم اختلاف دی، ابن انبازی (2) دا فنون اته بولي او زمخشری (3) ئې خپل د قسطاس په کتاب کېني دوولس راوړي، او قاضي ذکریا (4) بیا د بیضاوي په حاشیه کېني څورلس ذکر کړيدي، چې علم قرائت ئې هم په ادبی فنونو کې داخل گڼلی، محمد د محمود امین زوی (5) پخپل کتاب نفایس الفنون کې ادبی علوم پر پنځلسو فنونو مشتمل بللي دي (6) جرجي زیدان بیا لیکي: چې صرف، نحو، لغت، عروض، قوافی، صنعت، شعر، تاریخ او انساب ادبي علوم دي او ادیب هغه څوک گڼي چې په دې ټولو علومو پوه او خبر وي او یا په یوه ددې علومو کې پوره عالم وي، او په نورو خبروي، دا عالم او ادیب ئې هم دا فرق ټاکلی دی چې ادیب له هر څه څخه هغه ښکلي برخه انتخابوي او عالم یوازې یو مقصد تعقیبوي او مهارت پکښې مومي (7) بل بیا وایي د ادب علمونه دیارلس دي چې ددې دیارلسو څخه اته اصول او پنځه فروع گڼي.

اصول ئې:

لغت، نحو، صرف، اشتقاق، معانی، بیان، عروض او قافیه.

فروع ئې:

رسم الخط، قرض الشعر، انشاء محاضرات او تاريخ دی، د بدیع فن د معاني او بيان تابع گڼي (8) سيد شريف (9) بيا ادبي علوم دوولس ياد کړيدي او داسي ئې راوړي:

د ادب علم وار دواړه پر دوو برخو وېشل کېږي:

1. اصول

2. فروع

اصول:

د ادب د علم اصول اته دي، ځکه چې ادبي علوم په الفاظو اړه لري چې په دې صورت کښي به يا دالفاظو د مفرداتو او موادو او هئيات څخه خبري کېږي چې دا "دلغت د علم" کار دی. او يا به يوازي د الفاظو د صورتو او هئيات څخه بحث دی، چې په "علم صرف" اړه لري. او يا به د کلمو د نسبت له حيثه وي چې په اصلوالي او فرعوالي کي د يوې کلمې نسبت بلي ته وشي، البته دا د "اشتقاق علم" دی او يا دا چې بحث له مگرکباتو څخه وي او دا هم پر څو ډوله دی، ځکه چې که په اصل ترکيبه هئيات او د اصلي معناو په اداء کولو کي بحث وي "د نحو علم" دی او که د معنا دافادې د کيفيت په شاوخوا کښي وي چې کومه معنا ترهغې معنا واضحه او کومه تر هغې بلي معنا پټه ده، دا "دبيان په علم" اړه لري او "د بدیع علم" د معاني او بيان له ملحقاتو څخه دی او په هغو کي داخل دی، او که بحث له هغو مرکباتو څخه وي چې هغه وزن ولري دا بيا دوه قسمه دی، ځکه چې که يوازي په وزن کښي خبري وي "د عروض علم" باله کېږي او که دبیتو په اواخرو کي خبري وي "دقافيې علم" دی.

فروع:

مگر فروع څلور دي: دا له دې جهته چې که د ليکني او کتابت پر نقشونو بحث وي "د خط علم" دی او که دا بحث په منظوم کلام پوري خاص وي، "قرض الشعر" دی او که يوازي په نثر پوري اختصاص ولري "د انشاء علم" باله کېږي او که په يوه پوري اختصاص ونه لري "علم محاضرات" دی چې "تاريخ" او "انساب" هم په دې برخه کي شامل دي). 10

د سيد شريف وېش اکثرو پوهانو منلی او هم دا علوم ئې ادبي فنون بللي دي ځکه نو موږ ځان مجبور گڼو چې ددې علومو لنډ _ لنډ تعريف راوړو او هم دا تعريفونه به په راتلونکو بحثونو کي څه نه څه مرسته راسره وکړي:

- (1) د صرفو علم:

يو علم دی چې دکلمو د اېنیه له حالاتو څخه ږغیږي، او د اېنیه له حالاتو څخه هغه عوارض مراد دي چې د کلماتو پر جوهر واردیږي، لکه : حرکات، سکانات، ډېرول، لږول، اړول، ادغام، الیشېدل (ابدال) او نور داسي...

(2) د لغتو علم:

دا علم د مفرداتو هغه مدلولات بیانوي چې ددوی دپاره وضع شوي وي او همدارنګه د مرکباتو پر وضع او د هغو دلالت پر جزئیه معانیو ښيي.

- (3) د اشتقاق علم:

دا هغه علم دی چې د یوې کلمې څخه د بلي کلمې را ایستل رانښيي او دا را ایستل به د یو جوهرې تناسب په واسطه وي چې دا تناسب به ددوي په منځ کېني موجود وي، چې یوه کلمه له بلي راوباسي او یوې ته اصل او بلي ته فرع ووايي، او اصل مشتق منه او فرع مشتق بولي، چې گویا دا علم فیلولوجي کیفیت لري.

_ (4) د خط یا لیکلو علم :

دا هغه علم دی چې د الفاظو د تصویر او لیک د نقوشو کیفیت رانښيي.

_ (5) د نحو علم:

ددې علم په مرسته د کلمې او کلام او احوال د اعراب او بناء له حیثه څرګندیږي.

_ (6) د معاني علم:

هغه علم دی چې د لفظ حالات بیانوي، مګر دا بیان له داسي حیثه چې دکلام مطابقت د مقام له اقتضاء سره څرګندوي، لکه د مجاز عقلي بحث چې (د یوه شی اسناد هغه شی ته وشي چې دده دپاره نه وي.

_ (7) د بیان علم :

ددې علم په مرسته سپړی کولای شي چي یو مطلب په پټه او ښکاره په څو مختلفو لارو اداء کړي چي دا علم زما په عقیده تر بدیع يعني د الفاظو تر ښکلیتوب ډېر اهمیت لري او ضروری دی.

_ (8) د بدیع علم:

چي ددې علم په مرسته د بلیغ کلام وجوه او علامې او نښې پېژندل کیږي.

_ (9) د عروض علم:

دا علم د شعر اوزان او بحرونه بیانوی.

_ (10) د قافیې علم:

دا علم د بیتو د پای حال څرگندول او پېژندل دي.

_ (11) قرض الشعر یا نقد الشعر :

دا هغه علم دی چي د شعري کلماتو حال څرگندوي، مگر نه د وزن او بحر له حیثه بلکي د ښه والي، او بدوالي، خوند، او بې خوندي له حیثه يعني شعر ته د تنقید په سترگه کتل دي، چي دا علم پوهانو د عروض تر علم هم ضروری گڼلی دی، ځکه چي که دا علم منځ ته راشي نو حقيقي ادیب او شاعر به له درواغجن او مقلد اوغله ادیب او شاعر څخه جلا شي.

_ (12) د انشاء علم:

انشاء په لغت کي شروع او ایجاد او وضع ته وايي، مگر په اصطلاح کي هغه علم دی چي دده په واسطه دمعانیو څخه د استنباط کیفیت پېژندل کېږي مگر دا په داسي الفاظو تعبیر شوي وي چي د مقام سره وړ وي.

__ (13) د محاضرات علم:

محاضره په لغت کي تقريباً د محاورې او حاضر جوابۍ په معنا راځي په اصطلاح کي هره وينا پر خپل ځای ويل او ښه سمه محاوره کول او پر ځای حاضر جوابه او فی البدیهه د محاضري علم دی (11).

چي دا فن هم په ادبي فنونو کي خورا ډېر اهمیت لري او هر څوک چي ددې ملکې څښتن وي د هر چا خوښ او په هر ځای کي لوړ مقام لري، دا فن تر هر فن د شاعر شعر او وينا کوونکی وينا ورخوندوره او خوږه کوي او اغېزه ئې ډېره وي.

تبصره:

چا اوچابيا علاوه پر دې علومو څو نور علمونه هم مستقلاً ادبي علوم شمېرلي دي چي مشهور ئې دادي:

__ تاریخ او قصص:

چي د تېرو ورځو او پخوانيو وگړو حال څرگندوي، او د مهمو اشخاصو زېږېدنه او وفات راپري، او د ملتونو او اولسو رسمونه او دودونه معلوموي.

__ د انساب علم:

ددې علم په مرسته د اولسو او قبيلو روابط او خپلوۍ پېژنو او د هر نژاد او ټبر اصل او فرع سره جلا کوی.

__ د مسالك او ممالك علم:

د ښارو اولارو د نومو پېژندنه او د حالاتو څرگندونه پورتنی علم بولي.

__ د احاجي او اغلوطات علم:

احاجي د احجیه جمع ده، احجیه په لغت کې مشکله او مغلقه کلمه بولي، اغلوطه په لغت کې د هغه مشکل کلام یا هغې مشکلي مسئلې معنا ورکوي چې سړی په اشتباه کې اچوي (12) په دې علم کې د هغو الفاظو او ترکیباتو څخه بحث کېږي چې ظاهراً د قیاسي قواعدو سره مخالف وي.

__ د امثالو علم:

د متلو پیژندل او دهر متل ریښه پیدا کول، او د استعمال ځای ئې موندل په پورتنی علم پورې اړه لري.

__ د دواوین:

د مدونه اشعارو او مصنوعه تراکیبو پیژندل د دواوین علم بولي، د نفایس الفنون لیکونکی (13) دا علم د څورلسو ادبي علومو څخه بللی دی.

تر دې ځایه پورې د اولنو پوهانو د نظریو اختلاف و، او هم په دې ترتیب نوري نظریې هم سته چې د پوهانو هر ټولې له ځانه ادبی علوم ټاکلي دي او هر چا پخپله خوښه څه چې ئې لازم گڼلې وېشونه په گډ کړي دي. مگر زما په عقیده د ادبی فنونو او علومو د ټاکلو دپاره به همدغه جملې کافي وي چې ووايو:

"ټول هغه فنون او علوم چې د وینا، لیک او لوست، نظم او شعر په ښکلولو او لطیف کولو او سمولو کې برخه اخلي او د هغو تاثیر او اغېزه ور ډېروي هغه ادبي علوم باله کېږي."

لمن لیکونه

1. تاریخ ادبیات ایران ❖ همایي ❖ 4 مخ

2. عبدالرحمن معروف په ابن انبازی د عربیت او ادبیت له پوهانو څخه دی (775) _ (513)

3. په (538 _ 467) هجري

4. قاضی حمید الدین ذکریا بن محمود د اتمې هجري پېړۍ له محدثینو او د عربي ادب له پوهانو څخه دی.

5. د ابو اسحق د محمود شاه د زوی معاصر .

6. هغه دا علوم دي : خط، لغت، تصريف، اشتقاق، نحو، معاني، بيان، بديع، عروض، قوافي، تقریض، امثال، دواوين، انشاء، استیفا. (تاريخ ادبيات همایي ، 10 مخ)

7. تاريخ ادب اللغة العربيه ، جرجي زيدان ، 2 ج ، 95 مخ.

8. دائرۃ المعارف بستانی ، 2 ج، 655 مخ.

9. علی د محمد جرجاني زوی چي په میرسید شریف معروف او د خورا مشهورو پوهانو څخه دی، په (835 هجري) وفات شوی دی (تاريخ ادبيات همایي ، 10 مخ).

10. کشف الظنون طبع استنبول، لومړی جلد 44 مخ، تاريخ ادبيات همایي 1 ج ، 11 مخ.

11. تاريخ ادبيات همایي لومړی جلد ، 11 ، 23 مخ.

12. اقرب الموارد د همایي په حواله.

تاريخ ادبيات ایران ، همایي ، ج1.

د عروض علم

ضروري توضيح:

دمخه تردې چې تاسي د عروض علم وپېژنئ، دا نکته بايد تاسي په زړه ولرئ چې د پښتو ملي اشعار چې ددې ادب مهم رکن دی د عربي ژبې د عروض تر قواعدو لاندې کورت نه راځي، بلکې د اروپايي ژبو د اشعارو په څېر د سيلاب او سيلابل له رويه وېشل کېږي، او په هجايي صورت ئې سم او ناسم سره بېلېږي، چې وروسته به درته راوړه شي.

هو! د پښتو ځيني اشعار په عربي عروضو تکلفاً برابرېږي مگر دا اشعار د دېوانو اشعار دي چې شاعرانو يې د عربي او پارسي په تقليد اشعار ويلي دي په دې تکلفي اشعارو کې هم اکثر شعرونه نه برابرېږي، ځکه چې د پښتو د ځينو کلمو ابتداء په ساکن کېږي نو که دا کلمې د بيتو په سر کې راشي ددې دپاره په عربي عروضو کې هېڅ قاعده نه لري، ځکه چې په عربي کې ابتداء په ساکن له سره شته نه، او بل دا چې خليل بن احمد د عربي ژبې دپاره بحور ټاکلي نه (د دوي په اصطلاح) د عجمي ژبو دپاره، تر دې يادوني وروسته به نو اوس د عروض د علم په ښووني پيل وکړو، او څنگه چې پښتو شعرونه اصلاً نه پر برابرېږي او هغه چې برابرېږي هم بې خونده دي نو مثالونه د پارسي څخه راوړو که څه هم دا عروض د پارسي ژبې دپاره هم نه دي وضع شوي.

تعريف:

عروض عرضه کولو ته وايي (1) او اصطلاحاً هغه علم دی چې د عربي شعر د اوزانو کره او ناکره صحيح او فاسد په پېژندل کېږي (2).

موضوع:

ددې علم موضوع شعر ته د سموالي اونا سموالي له حيثه کتل دي (3).

واضع:

د عروض د علم واضع خليل بن احمد الفراهيدي دی چې په دوهم هجري قرن کې ئې ژوند کاوه. (4) که څه هم تر دې دمخه نورو شاعرانو پر همدې عروضو برابر نظمونه ويلي وه مگر دا علم چا نه و ورته وضع کړي.

دا علم ولي عروض بولي ؟

ځكه چي اشعار د خليل پر قواعدو عرضه كيږي، او څوك لا وايي چي خليل دا قواعد په عروض كي چي يو ځای دي وضع كړي دي نو د هغه ځای په نوم ئې ياد كړيدي). 5.

د عروض ارکان:

د عروض د علم ركنونه ددې علم اجزاء او افاعيل دي افاعيل هغه متحرکات او سكناات دي چي بيت ځيني جوړيږي، بيت په عربي خوني او كور ته وايي هر بيت دوې برخي وي ، چي هري برخي ته مصراع يا مصرع وايي، او مصراع د دروازې يوې پلې ته وايي د بيت د لومړۍ مصراع لومړي جز ته صدر وايي او آخر جز ته يې عروض د دوهم مصراع لومړۍ جز ابتداء او وروستۍ جز ضرب يا عجز بولي او هغه اجزاء چي د صدر او عروض يا ابتداء او ضرب په مينځ كي راځي هغه ته حشو وايي). 6.

افاعيل:

افاعيل لس كلمې دي : فعولن، فاعلن، مفاعيلن، فاعلاتن، مستعفلن، مفاعلتن، متفاعن، مفعولات، فاعلاتن، مس تفع لن، چي دوره ئې پنځه حرفيز او نور ټول اوه حرفيز دي، د درو شيانو څخه تركيبيږي : سبب، وتد، فاصله.

سبب دځمې مراندو ته وايي، وتد ئې زيږك دی فاصله د دوو مراندو تر منځ جلاوالي ته وايي، او دلته سبب دوه حرفيزه كلمه ده، نو كه ئې آخر ساكن و لكه "تن" خفيف سبب ورته وايه شي، او كه متحرك و "تنه" (غير ملفوظي هـ) ثقيل سبب دی، وتد درې حرفيزه كلمه ده نو كه ئې د مينځ توري ساكن و لكه "تان" هغه مفروق وتد دی او كه يې آخر ساكن و لكه (وزر) مجموع وتد ورته وايي، فاصله څلور حرفي يا پنځه حرفيزه كلمه ده دا هم كه اول درې توري متحرك او څلورم ساكن و، لكه اچول د اصغرا فاصله بولي او كه څلور توري متحرك او پنځم توري ساكن و، لكه اچولی دا نو كبری فاصله ده.

زحافات:

افاعيل كله كله د خپل اصلي حاله تغير خوري، دې تغير ته زحاف وايي زحاف له مقصده ليري كېدل دي دا زحافات پر درې قسمه دي: يو دا چې متحرك ساكن كړي، بل دا چې د ركن له تورو يو توري كم كړي، دريم دا چې پر اصلي تورو نور څه اضافه كړي، ټول ازحيف پنځه دېرش دي. 7)

1. اخمار:

په لغت كي بوټول او ډنگرولو ته وايي، اصطلاحاً د متفاعلين (ت) ساكنول دي، او څنگه چي دا غير مانوس كيږي نو متفاعلين په مستفعلين اوږي، اخمار خاص په بحر كامل كي راځي.

2. عقب:

سر تړلو او د وني د ښاخ غونډولو ته وايي، اصطلاحاً د مفاعلتن د لام- ساكنول دي، دا په بحر وافر كي راځي.

3. خبن:

پټولو ته وايي، اصطلاحاً د هغه خفيف سبب ساقطول دي چي د ركن په اول كي راشي فاعلين په فعلن شي دا په رجز، رم، مديد، بسيط، متدارك، سريع، خفيف، مجتث، منسرخ او مقتضب كي راځي.

4. وقف:

درېدو ته وايي، او اصطلاحاً د مفعولاتو د (ت) ساكنول دي، دا په سريع، منسرخ، مقتضب بحرو كي راځي.

5. طي:

د كالو يا كاغذو پېچلو ته وايي، اصطلاحاً د هغو دوو خفيفو سببو د څلرم ساكن توري ساقطول دي چي بې فاصلې د ركن په اول كي وي، نو مستفعلين به مستعنين او مفعولات به مفعلات شي دا په بسيط، رجز، سريع، منسرخ او مقتضب بحر كي راځي.

6. قبض:

تړلو او بندېدلو ته وايي، مگر اصطلاحاً د پنځم سببي ساکن توري ساقطول دي نو مفاعيلن به مفاعلن او مفعولن به فاعول پاته شي. دا په طويل، مدید، هزج اومتقارب کي راځي.

7. عقل:

د اوبښ زنگون تړلو ته وايي، خو په اصطلاح کي د مفاعلتن د رکن متحرک لام ساقطول دي، دا په بحر وافر کي راځي.

8. کف:

د گرځول او جامې د کنارې کنډولو ته وايي، اصطلاحاً د اووم سببي ساکن توري ساقطول دي، نو مفاعيلن به مفاعيل او فاعلاتن به فاعلات شي دا په طويل، مدید، رمل، خفيف، مجتث او مضارع کي راځي.

9. وقس:

مغزي ماتولو ته وايي، مگر اصطلاحاً د متفاعلن د رکن دوهم متحرک توري ساقطول دي دا په بحر کامل کي راځي.

تبصره :

(تردې ځايه پوري مفرد زحافات بلل کېده تردې وروسته ئې مزدوجه زحافات بولي)

10. شکل:

څلور پښې په رسي تړلو ته وايي، اصطلاحاً متصل د فاعلاتن او مستفعلن په رکن کي د خبن او کف يو ځای کېدل دي، دا په مدید، خفيف، رمل او مجتث کي راځي.

11. خزل:

پرېکول، کمول دي، اصطلاحاً مضمن، متفاعلهن مطوي کول دي يعني خلرم توری، ساقطول دي دا په بحر کامل کي راځي.

12. تشعيث:

د تیتولو او تللو په معنا دي اصطلاحاً د فاعلاتن د وتد مجموع له دوو متحرکو څخه یو توری ساقطول دي دا په مدید، خفیف رمل او مجتث کي راځي.

13. اذاله:

لمن ابله کولو ته وايي، او دلته د آخر رکن په وتد مجموع کي الف زیاتول دي نو مستفعلهن به مستفلهن او فاعلهن به فاعلهن او متفاعلهن به متفاعلهن راځي، دا په رجز، متدارک، بسیط، کامل، سریع، منسرخ او مقتضب کي راځي.

14. قصر:

لنډولو ته وايي، خو اصطلاحاً دا درې چي سببي ساکن د رکن او آخره څخه وغورځوي او تر هغه دمخه توری ساکن کړي، نو مفاعلهن به مفاعلهن او فاعلاتن به فاعلات او فعولن به فعول او مستفعلهن به مستفعل شي او دا په طویل، مدید، هزج، رمل، متقارب، مضارع خفیف او مجتث کي راځي.

15. قطع:

پرېکولو ته وايي، اصطلاحاً دادی چي د وتد مجموع ساکن د رکن له آخره وغورځوي او تر ده دمخه توری ساکن کړي، نو له مستفعلهن څخه به مستفعل او له فاعلهن څخه فاعل او له متفاعلهن څخه به متفاعل پاته شي دا په رجز کامل، متدارک، بسیط، مدید، سریع، خفیف او مقتضب کي راځي.

16. کسف:

د اوښ پوندي پرېکولو ته وايي، د مفعولاتو د اووم حرف ساقطول دي يا د وقف او کف اجتماع ده دا په سريع، منسرح، مقتضب کي راځي.

17. حذف:

له يو شي څخه يو شی کمول دي، د رکنو له آخر څخه د خفيف سبب ساقطول دي يا دوقف او کف يو ځای والی دی، دا په مدید، خفيف، هزج، رمل، مضارع، مجتث، طويل او متقارب کي راځي.

18. اخذ:

اخيستل او قطع کول دي، دلته د ارکانو له آخر څخه مجموع وتد ساقطول دي، دا په کامل، بسيط، رجز او متدارک کي راځي.

19. صلم:

د غوږ او پزي پرېکول دي، اصطلاحاً د مفعولاتو د پای مفروق وتد ساقطول دي دا په سريع منسرح او مقتضب کي راځي.

20. قطف:

د انگور د وږي يا نور څه پرېکولو ته وايي، اصطلاحاً د مفاعلتن په آخر کي د خفيف سبب ساقطول او دمخه تر هغه ساکتول دي يا د عصب او حذف اجتماع ده، دا په وافگر بحر کي راځي.

21. بتر:

د لکۍ پر پکولو ته وايي، يا له بيخه کښل، اصطلاحاً په فعولن کي د حذف او قطع يو ځای کېدل او په مفاعيلن کي دحب او حزم اجتماع، دا په متقارب، هزج، رمل، مضارع، مجتث او خفيف کي راځي.

22. تسبيغ:

لغتاً تمامولو ته وايي، اصطلاحاً په خفيف سبب کي چي د رکن په آخر کي راغلی وي او په عروض او ضرب کي واقع وي الف زياتول دي، دا په هزج، رمل، مضارع، متقارب، مدید، طويل او مجتث کي راځي.

23. ترفیل:

لمن اوږدول دي، پر مجموع وتد باندي چي په عروض او ضرب کي واقع شي خفيف سبب زياتول دي دا مختص په عربي پوري دی، په پارسي کي لږ راځي په عربي که هم په بحر کامل کي دی.

24. جدع:

پزه او غوږ او لاس پر پکول دي، د مفعولات څخه د دواړو سپکو سببو غورځول اود "ت" ساکنول دي دا په بحر سريع، منسرح او متقضب کي راځي.

25. حب:

خسي کول دي، او اصطلاحاً د مفاعيلن د رکن څخه د دوو خفيفو سببو ساقطول دي دا په بحر هزج او مضارع کي راځي.

26. هتم:

په لغت کي غاښ له بېخه کښل دي، اصطلاحاً په ففاعيلن کي د حذف او قصر يوځای کول دي، دا په بحر هزج او مضارع کي راځي.

27.نحر:

د اوبښ د غاړې پرېکولو ته وايي، اصطلاحاً د مفعولاتو د تا او د دوو خفيفو سببو ساقطول دي دا په سريع، منسرح او متقضب کي راځي.

28.مراقبه:

په لغت کي د يو بل ساتني ته وايي، اصطلاحاً په مفاعيلن مفعولات، مستفعلن کي يوازي د دوو خفيفو سببونه حذفول، دا په مشاکل، قريب او جديد کي لازم او په سريع، منسگرح او خفيف کي روا دي.

29.معاقبه:

په يو بل پسي تلل، اصطلاحاً دوه خفيف سببونه چي په شعر کي يو ځای شوي وي د هغو دواړو ساقطول يو ځای روا نه دي دا په مدید، منسرح، رمل، وافر، هزج، خفيف، طويل کامل مجتث کي راځي.

30.زلل:

په لغت کي هغه وزن ته وايي چي غوښي نه لري، اصطلاحاً په مفاعيلن کي د هتم او حزم يوځای کول دي دا په هزج او مضارع کي راځي.

31.عقص:

د وېښتانو پېچل، اصطلاحاً په مفاعلتن کي د حزم او نقص يو ځایوالی دی دا په وافر کي راځي.

32.خبل:

په لغت کي لاس او پښه پرېکول دي، په مستفعلن او مفعولات کي دخبن او طی يو ځای کول دي دا په منسرح او نورو کي راځي.

33. غضب:

په لغت کي د پسه يو ښکر کېدل دي، اصطلاحاً د مفاعلتن په رکن کي حزم دی او په وافر کي راځي.

34. خرب:

په لغت کي وړانول دي، اصطلاحاً په مفاعلين کي د خرم او کف يو ځای کېدل دي، دا په هزج او مضارع کي راځي.

35. شتر:

د سترگو بانو اوښتل دي، اصطلاحاً په مفاعيلن کي د خرم او قبض يو ځای کېدل دي، دا په هزج او مضارع کي راځي.

36. ثلم:

په لغت کي کنډو کول او گوښه کېدل دي، اصطلاحاً د فعولن خرم، کول بېله کوم تغيره دا په طویل او مقارب کي راځي.

37. ثرم:

د مخ د غاښ ماتولو ته وايي، اصطلاحاً په فعولن کي د قبض او خرم يوځای کېدل دي دا په طویل او متقارب کي راځي.

38. خرم:

پزه پرېکول دي، د هغه مجموع وټد څخه چي د رکن په سر کي راسي لمړی متحرک توری ساقطول دي دا په هزج او مضارع کي راځي .

39. قصم:

غائب ماتولو ته وايي، اصطلاحاً په مفاعلتن کي د عصب او خرم يو ځای کېدل دي، دا په بحر وافر کي راځي.

40. جمعه:

په جنگ کي سپړی بې نېزې کېدلو ته وايي، اصطلاحاً په مفاعلتن کي د عقل او عصب اجتماع ده.

بحرونه:

د عربي عروض بحرونه شپاړس ټاکل شويدي چي پنځلس خليل بن احمد جوړ کړي او يو بحر متدارک ابوالحسن اخفش باندي زيات کړيدی. شپاړس بحرونه دا دی:

(1) بحر طویل:

بيت په بحر طويل کي په څلور واړه فعولن، مفاعيلن تمامېږي يعني داسي:

فعولن مفاعيلن فعولن مفاعيلن

مثال چه گويم نگارينا که بامن چها کردي

فعولن مفاعيلن فعولن مفاعيلن

قرارم دل بردي زصبرم جدا کردي

ددې بحر بیت په دوه واره فاعلاتن مس تفع لن فاعلاتن تمامېږي مگر د زحافاتو په اثر اوږي چي یو ډول ئې دادی : فاعلاتن مفاع لن فعلا تن راځي لکه:

ای صبا بوسه زن زمن دراورا

ورنرنجند لب چوشك كراورا

(6) بحر منسرح:

منسرح آسان ته وایي، دا بحر په څلور واره مستفعلن مفعولات تمامېږي مگر د زحافاتو په اثر اوږي مفتعلن فاعلات مفتعلن راځي لکه:

شاه جهان باد تا زمانه بود

کز کرمش خلق شادمانه بود

(7) مجتث:

په څلور واره مس تفع لن فاعلاتن تمامېږي، مگر د زحافاتو په اثر اوږي چي یو ډول ئې دادی چي څلور واره مفاعلن فعالتن راشي لکه:

تو آن گلی که مه آسمان جبین تو بوسد

فلک زصد ره فرود آید و زیدین توبوسد

(8) بحر مضارع:

د مشابه په معنی څلور واره مفاعیلن فاع لاتن راځي. او د زحافاتو په اثر اوږي یو ډول ئې مفعول فاعلاتن څلور واره راځي:

وزمن جفا نخیزد دانم که نیک داني

(12) بحر هزج:

په دې بحر کي اته واره مفاعیلن راځي لکه:

ز فرق سر وتو گرمه می تابد چه فرق آخر

ببین از راس آن سروم ، هلال ابروان قمری

(13) بحر رجز:

اته واره مستفعلن راځي لکه:

ای چهره زیبای تو رشک بتان آذری

هرچند وصف میکنم درحسن زان بالاتری

(14) بحر رمل:

اته واره فاعلاتن راځي لکه:

باز درپوشید گیتی تازه ورنگین قبائی

عالمی را کرد مشکین بوی زلفی آشنایی

(15) متقارب:

اته واره فعولن راځي لکه:

ز شرم رخت لاله را داغ بردل

زرشك قدت سرورا پای در گل

(16) متدارك:

اته واره فاعلن راځي لكه:

حسن ولطف ترا بنده شد مهرومه

خط وخال ترا مشك چين خاك ره

تبصره:

د افاعيلو هر ركن د بيت يو جز دی او دبحرو بشپړ اجزا اته دي نو كه اته سره په يوه بيت كي راغلي وه هغه ته مثنى وايي، او كه شپږ جزو راغلي وي مسدس ئې بولي، او كه څلور جزو راغلي وي مربع ئې بولي، په عجمي ژبو كي مثلث او مثنى او موحد هم راغلي دي، مگر په عربي كي نشته او د هر بحر چي په اركانو كي تغير راغلى وي هغه بحر مزاحف بولي او كه تغير نه وي راغلى هغه سالم بولي.

د پښتو عروض:

دمخه مو وويل چي د پښتو ملي شعرونه پر عربي عروضو نه برابريږي، اوځكه چي پښتو آريايي ژبه ده نو داروپايي ژبو د اشعارو په شان د سيلاب او سيلابل له رويه پېژندل كيږي، يعني په هجايي صورت ئې سم او ناسم سره بېليږي، كه څه هم د پښتو ځينو شاعرانو د پاړسي ژبي د شاعرانو په څير خپل اشعار په زور او ستم برابر كړي مگر په عمومي او اساسي ډول هېڅ نه برابريږي - دا ولي؟

يو خو دا چي پښتو آريايي ژبه ده او عربي سامي ژبه ده او د دواړو ژبو خصوصيات سره بېل دي، بل دا چي په پښتو كي ابتداء په ساكن بيخي ډېره راځي، او دا په عربي كي هيڅ جواز نه لري، او نه خليل بن احمد پخپلو عروضو كي د ابتداء په ساكن مراعات كړيدى، له دې څخه هم ښكاري چي خليل خاص د عربي ژبي دپاره عروض جوړ كړيدي نو كه د پښتو د بيت په سر كي ابتداء په ساكن راشي، تقطيع به ئې څنگه كوو؟ ځكه نو بايد سېلاب وپېژنو:

سېلاب يوې هجا ته وايي، هجا د خولې يو وار ښورېدل دي، يعني د حروفو ډېر والي يا لږوالى اهميت نه لري مثلاً: در، ور، پر، كه څه هم دوه توري دي مگر سېلاب ئې يو دى، لكه لا داسي وي چي څلور توري يو سېلاب ولري لكه:

ورور، ترور يا نور. دوه سېلابي کلمې لکه: اتر، خبر، زنه، پزه، گټل، وهل، درې سېلابي کلمې لکه زړه ور، مرور، کنبېناستل، څلور سېلابي کلمې لکه: درې وړي، لاندي باندې ترله وتل. پنځه سېلابي کلمې لکه وژلي شوي، خوړلي شوي. شپږ سېلابي کلمې لکه خبرې اترې، يا نورې داسې کلمې، سېلاب چې وپېژانده شو نو دا هم ښکاره ده چې د پښتو د شعر په تقطيع کې فقط حرکت او سېلاب اهميت لري د تورو ډېرښت ته نه کتل کېږي.

د پښتو د شعر اقسام:

د پښتو شعرونه چې د سېلاب له رويه سگره جلا کېږي د ځانه مخصوص نومونه لري دا بايد د بديع د علم په لفظي صنايع کې درته ويل شوي وای مگر څنگه چې تقطيع په دې علم اړه لري دلته ئې راوړو او هغه دادی: 8)

(1) لنډۍ:

د پښتو د ملی ادب يو مهم رکن لنډۍ دي او په پښتنو کې بيخي ډېر شهرت لري د پښتو په اشعارو کې خاص وزن او سېلابونه ټاکل شويدي، د لنډۍ لومړۍ مصراع نهه سېلابه او دوهمه مصراع ديارلس سېلابه ده چې ټوله لنډۍ گویا دوه ويشت سېلابه ده او په آخر کې ئې هرومرو "ميم" او "ه" يا "نون" او "ه" راځي او لنډۍ اکثر د ښځو له خوا ويل شويدي. مثلاً دا دوې لنډۍ:

دا پېغلتوب مي د غم دود کړې

خيالي ځوانان راپسي مري خونکاره شومه

اوس به دي يو موټی ايرې کړم

ملالي سترگي که در واړوم مينه

دا پورته لنډۍ هم د ښځو له خوا دي او هم د يوې په آخر کې "ميم" او "هگ" او د بلې په آخر کې "ن" او "ه" راغلي دي. فقط دومره دی چې دواړې لنډۍ عشقي دي او په لنډيو کې حماسي مضامين هم ډېر ښه ځای شويدي مثلاً:

يوه نجلۍ زلمی ته داسې تشجيع ورکوي:

ته په سگنگر کې ځان شهيد کړه

زه به خپل شال ستا پر زیارت وغورومه

یا ورته وایي:

توري به نه کړي نو به څه کړي

چي سپين مړوند دي زه تر سر لاندې کومه

یا دا چي:

ټوټې ټوټې په وینو راشې

چي پرهرونه دي گندم خوله درکومه

بیا پسله مرگه خپل مین داسي ستايي:

جانان مي سر پر وطن کښېښود

په تار د زلفو به کفن ورته گندمه

د لنډيو يوه لو ممیزه او خصوصیت دادی چي يوه لنډۍ د موسیقۍ پر اصولو تقريباً پر پنځوس قسمه وېله کېږي
يعني په جلا جلا سر او جلا جلا آهنگ اداء کېږي، او دا مزیت بېله لنډيو بل شعر نه لري .

لنډۍ د کندهار او غزني په شاوخوا کي لنډۍ بولي ځکه چي اوله مصرع ئې تر دوهمي لنډه ده د يوسفزو او پېښور
خواته مسرۍ يا ټپه ورته وایي، د ننگرهار شاوخوا ته ئې ټکۍ بولي. (9)

تبصره:

د پښتو هر شعر چي دغه سېلابونه درلوده هغه "لنډۍ" بولي.

(2) نارې يا ږغونه:

نارې او ږغونه د ملي اشعارو هغه شعرونه دي چي په ملي افسانو کي راوړل کېږي، او دا شعرونه عموماً دبیت په ډول وي مگر تر بیت اوږده وي او د هري افسانې د نارو سېلابونه بېل بېل دي ځيني ډېر او ځيني لږ دي کوم ټاکلی سېلاب نه لري، خو دومری دي چي د هري افسانې د نارو سېلابونه پخپله منځ کي يو شی دي او هېڅ فرق نه سره

لري دا نارې د عربي اشعارو په څېر په کوم بحر کي مقيدې نه دي بلکي د اروپايي آزادو شعرو په شان ويلي شويدي، لکه د فتح خان په نقل کي دا ناره چي رابيا د فتح خان محبوبه د جنگ پر وخت دده پر کرنګ آس باندي کړې ده :

د فتح کرنګه نال به دي زرین کړم

که دي دا وار فتح راوړ، خپل امېل به دي د غاړي لونگين کړم

لومړۍ مصرع 12 سېلابه ده او دوهمه مصرع 20 سېلابه ده ددې افسانې ټوله نارې همدا سېلابونه لري ځکه چي ملي افسانې ډيري دي او نارې ئې هم ډيري دي نو نوري افسانې ستاسي مطالعې ته پرېږدو.

(3) نیمکۍ:

نیمکۍ د پښتو يو قسم مرکب شعر دی چي له دوو جزو څخه جوړ شويدي يو هغه جزو چي څو واړه تکراريږي، دې جز ته "سر" وايي او بل هغه جز دی چي په منځ کي ورلوږي دې جز ته "ټکۍ" وايي .

په نیمکۍ کي اول سر ويل کيږي دغه سر عموماً يو بيت يعني دوه مسرۍ وي مگر دا دوې مسرۍ که څه هم په قافيه کي سره يو شانته وي مگر په سېلاب کي برابري نه وي يعني د مستزاد په شکل لومړۍ مسرۍ ئې اوږده او دوهمه لنډه وي. عموماً لومړۍ مسرۍ 13 سېلابه او دوهم 7 سېلابه وي، تر سر وروسته يوه يوه ټکۍ ويله کيږي او سر پکښي تکراريږي، او د ويلو صورت ئې داسي دی چي ټکۍ د اولي مسرۍ تر ويلو وروسته د سر لنډه مسرۍ ورسره تکراريږي، بيا چي د ټکۍ دوهمه اوږده مسرۍ وويله شي د سر دواړي مسرۍ ورسره بيا تکرار ويلي کيږي دا ډول نو هر قسم ټکۍ په نیمکيو کي ويلي کيږي په نیمکيو کي هر يو تن د مجلسيانو څخه حق لري چي يو يو بند وار په وار د غزلچي سره ووايي سر خوئې يو وي صرف هر يو تن له ځانه ټکۍ ور اچوي. نیمکۍ اکثر د مسابقې په ډول ويلي کيږي.

د نیمکۍ نمونه داده:

سورکی پېژوان دي په کنډو ختلی لمر دی

چا وې چي مازديگر دی

منگی دي کډه خوله دي راکه

چا وې چي مازديگر دی

مور ته دي وايه چي په پوله ولوېدمه

چا وې چي مازديگر دی

سورکی پېزان دي په کنډو ختلی لمر دی

تر پایه

په پورته نیمکۍ کې سر همېغه اول مستزاد بیت دی.

(4) بگتۍ:

د پښتو د ملي اشعارو يوه غوره نوه بگتۍ ده، بگتۍ په مجلس کې تر رباعي، غزل او چاربيتو وروسته بلکې د غزلو او چاربيتو تر منځ په ورو او چابک آواز ويله کېږي. آوازونه پکښې اوچتېږي، بگتۍ هم "سر" لري او غالباً يو بيت وي، چي ددې بيت ددواړو مسرېو قافيه سره برابره وي. تر سر وروسته بندونه لري چي هر بند ئې څلور مسرې وي درې اولي مسرې ئې پخپل کور کې ځانته قافيه لري اود څلرمې مسرې قافيه ئې د سر سره برابريږي، مگر د هر بند په پای کې د بگتۍ سره ورسره اخیست کېږي. د بگتۍ نمونه داده:

دا توري سترگي رانه تېريږي

د حاله زما کله خبريږي

دا توري سترگي سره ئې لاسونه

په بام ولاړه کوي سيلونه

اوربل کې ايښي تازه گلونه

موزي دله خان به ترې جاريږي
 دا توري سترگي.....
 تر پايه.....

(5) چاربيته:

چار بيته دپښتو دملی اشعارو خورا برجسته نوعه ده، او ډېر شهرت لري ځکه چي په چاربيته کي د قصيدې او مثنوي په شان ډېر اوږده اوږده مضامين او لويي لويي قيصې ويلي کيږي، د چاربيتي ويل په تندی او چالاکی وي. چاربيته هم يو سر لري چي هغه ته "پيرو" يا "کسر" هم وايي، د چاربيتي مسرۍ اوږدې وي اوعموماً چاربيته دوه قسم ده، يو هغه چي هر بند ئې دوه بيته يعني څلور مسرۍ ولری بله هغه چي هر بند ئې څلور بيته يعني اته مسرۍ وي، په اول صورت کي ورته مجازاً چاربيته ويله کيږي، کله چاربيته په مستزاد شکل هم راځي، مگر په هغه کي هم اوږدې مسرۍ وي د چاربيتي د هر بند آخر بيت د سر سره همقافيه دی.

مثالونه د اول قسم:

څوک به پيدا نه شي د فرهاد او شرينۍ په شان
 يو ځای به څوک نه شي د آدم او درخانۍ په شان
 يو ځای به څوک نه شي لکه و عاشق فرهاد
 بل به ئې کولو په آشنایي پسي فرياد
 وئې کړه خواری ځکه حاصل ئې شه مراد
 کړي به ئې خبري د طوطا د ښارونۍ په شان

دوهم قسم : دا دوهم قسم درې ډوله لري يو دا چي د هر بند اول درې بيتونه پخپل کور کي سره يو قافيه وي او آخر بيت ئې د سر سره په قافيه کي يو وي، دوهم دا چي د هر بند د اولو درې بيتونو اولي مسرۍ ئې پخپل منځ کي په يوه قافيه وي او آخري مسرۍ په بله قافيه وي، دريم دا چي ټوله مقفي وي يعني هر بيت ئې پخپل منځ کي قافيه داره وي بلکه هره مسرۍ ئې. دغی چاربيتي ته "زنځيري" چار بيته وايي.

اول مثال:

شاگرده او نص د الهی پروردگار دی
 استاذہ بل حدیث د محمد نبی حضرت دی
 شاگرده په جهان کي جبرائیل نومی ملک دی
 استاذہ خاص مقام دده په اووم آسمان فلك دی
 شاگرده ټول وجود ئې د حجر حدیده کلک دی
 استاذہ سر ترپایه په وزرو باندي چک دی
 شاگرده د رحمت په ډنډ کي ډوب لکه سمک دی
 استاذہ ما په دې خبره هم ویستلی شک دی
 بېحده بنایسته د نور په شان شعله انگار دی
 د باد په شان ته گرځي په هوا باندي اوچت دی
 ترپایه (میاگل)

دوهم مثال:

د بنایست آواز دي ولاړئ په عالم کي لور په لور
 زه دي سوی یم په اور ټیک دئ کوز که له جبینه
 د بنایست آواز دي لاړه په کابل په هندوستان
 ځکه ناست یمه حیران ، را رسېږي یا نصیبه
 عاشقي ده ډېره گرانه ځي د اوبښکو مي باران
 پرې لوند مي شو گگړیوان پوه نه شوم په ترتیبه
 په هر چا باندي تیریري دفاني دنیا دوران
 څوک راځي څوک تري روان، کاندي یاروته قریبه

باري خپل دي که پردي دي راکوي راته پېغور
 سترگي نشمه نيولی گوره ډوب يم ستا په مينه
 ترپايه (محمد دين)

دريم مثال:

کله به راشي په پوښتنه د ملنگ کړي څنگ
 لري کړه زنگ شوم رنگ ستا په تهمت کي
 کله به راشي چي دي وکړمه ديدار سهار
 زړه مي پرهار د يار دلاسه ډېر دی
 شومه په غم کښي ستا د ميني گرفتار په جار
 وسوم په نار انگار راته چاپېر دی
 آخر به تېر شي د نيمکړي دنيا وار په خوار
 مه اخله آزار بيمار په زلفو گير دی
 مخ دي خراغ دی پرې راځم لکه پتنگ په شرنگ
 لري کړه زنگ شوم رنگ ستا په تهمت کي
 ترپايه (محمد دين)

(6) رباعی:

د پښتنو په عامه طبقه کي کوم شعر ته چي رباعي وايي هغه د پارسي رباعي په شان نه ده، بلکي کوم شعر ته چي خاصه طبقه غزل وايي د پښتو بې سواده او عوام شاعران ورته رباعي وايي، که څه هم عوامه طبقه شاعران چي ملي اشعار وايي له ځانه جلا غزل هم لري او فرق ئې دا کوي چي په رباعي کي اکثره د پند او نصيحت خبري وي او په غزل کي عشقي او په وزن کښي هم فرق سره لري غزل په چست او تند آواز ويل کيږي او رباعي په آرام او اوږده ږغ کوم وخت چي مجلسيان مجلس شروع کوي نو رباعي تر غزل او چاربيتي دمخه وايي او مجلس ملتفت کوي. تر کومهځايه چي زه په دې باره کي معلومات لرم هغه دي

د رباعي نمونه:

خدايه څه شوه هغه ښكلي ښكلي خلك
 په ظاهر په باطن سپين سپېڅلي خلك
 هيڅ خدا مي ددې خلكو سره نه شي
 ژړه وي مي هغه تللي تللي خلك
 خبر نه يم چي وكومي خواته لاړل
 لیده نه شي هغه ما لیدلي خلك
 دريغ يو ځلي خو بيا په دنيا راغلي
 له جهان په ارمان وتلي خلك
 "رحمان" هسي گوښه خوند له خلكو بيا موند
 چي هر گز نه دی دا خوند موندلي خلك
 (رحمان بابا)

(7) غزل:

د پښتو غزل او رباعي څه نور فرق نه لري فقط په رباعي کي د پند او نصيحت خبري وي او غزل عشقي کلام وي،
 رباعي ورو ورو ويله کيږي او غزل چسته او تنده.
 د پښتو غزل له پنځو بيتو تر پنځلسو پوري وي او د پښتو په ټولو دېوانو کي غزلي زياته برخه لري او هغه ته عام
 شاعران کتابي غزل وايي. څنگه چي د غزلي مثالونه ډېر او هر چاته معلوم دي له مثال نه يې صرف نظر وشو.

(8) بدله:

بدله په پښتو کي ځانته ځانته معناگاني لري، د کندهار په اصطلاح کي يوازي د ښځو آوازو ته بدلي وايي، د نارينه آوازونو ته بدلي نه وايي د جنوبي او مشرقي او ځينو نورو پښتنو په اصطلاح کي د بدلو اطلاق عام دی، هم د ښځو او هم د نرو آوازو ته هم بدلي ويل کېدای شي.

ځني پښتانه لا لنډۍ ته هم بدله وايي.

(9)لوبه:

په لوبه کي ډېري اصطلاح گاني موجودي دي په ځينو اصطلاح گانو کي لوبه لکه د بدلو يو عام نوم دی. او داسي يوه خاصه نوعه نه لري بلکي په ټولو اشعارو يې اطلاق کېږي دا اصطلاح په کندهار او جنوبي کي نشته، بلکي دا د کوزي خوا د پښتنو اصطلاح ده، او په ځينو اصطلاح گانو کي لوبه هم لکه د بگتو او د غزلو يو خاص نوم دی اود شعر په يوه خاصه نوعه يې اطلاق کېږي .

بيا په دې کي هم دوه اصطلاح گاني دي په يوه اصطلاح کي د لوبي اونيمکۍ هيڅ فرق نشته بلکي دواړه يو شی دی، او هغه نيمکۍ چي مخکي تېره شوه، دغي ته بعينه لوبه هم وايي، او په بله اصطلاح کي د نيمکۍ او دلوبي په منځ کي هم فرق شته هغه دادی چي د نيمکو په منځ کي ټکۍ رالويږي، اود لوبي په منځ کي ټکۍ نه رالويږي بلکي عليحده د لنډو لنډو مصرو بندونه لري، سرې د نيمکۍ په شان وي او په منځ کي يې د ټکيو په غير نور بندونه راوړلي شي او دهر بند آخره مصره يې د مطلع سره په قافيه کي موافقه وي او دمطلع هغه لنډه مصره هم ورسره تکرارېږي .

دلوبي نمونه داده:

د حکيم جاني خلک ډېر ډېر صفت کوي

توري سترگي خاري

حکمه يې سيند ته کړه گزاره

بيا يې پرې تيرې کړه انباره

چي راو نه وځي دوباره

تقدير له گوره چي

اوبو، اوبو کره سرسري

توري سترگي خماري

(10) سندري:

دا تسميه يا دا نوم هم په پښتنو کي مشهور دی، او اکثر پښتانه ئې استعمالوي سندري هم لکه د بدلو يو عام نوم دی، او کمه يوه خاصه نوعه نه لري د سندرو او د بدلو فرق صرف دومره دی چي دبدلو اطلاق په يوه اعتبار سره د سندرو نه هم عام دی ځکه چي سندري يوازي د ښځو آوازونو او بدلو ته وايي، او بدلي د نارينه و آوازونو ته هم وايي، او د ښځو هغې ته هم، د سندرو اصطلاح يوازي په مهمندو او باجوړ کي وجود لري، او په بل محيط کي دا اصطلاح دومره مروجه نه ده، ځنکه چي د کندهار خلک د ښځو آوازونو ته بدلي وايي اود نارينه و آوازونو ته غزل وايي دا رنگ دا خلک د ښځو آوازونو ته سندري واي او د نارينه و هغې ته يا بدلي وايي او يا لوبي، د مهمندو په محاوره کي داسي ويلى شي چي ښځي سندگري وايي او داسي نشي ويلى چي فلاني ځايکښي سري سندري وايي.

مشترك اقسام:

دا اقسام د عربي او پارسي او پښتو په منځ کي مشترك دي او د عربي او فارسي رنگ پرې پروت دی، لکه: مخمس، مسدس، مستزاد، يا داسي نور چي په پښتو کي ويل شويدي، دا نوع اشعار يا دا تسميه په عامو پښتنو کي نشته، او نه مخمس او مسدس پېژني، بلکي دا نومونه د پښتو ځيني ادیبانو د بلي ژبي نه پښتو ته راگډ کړيدي:

(1) مربع:

مربع يوداسي شعر دی چي د وزن او آهنگ په لحاظ د غزل يا د رباعي په رنگ دی، مگر فرق ئې د قافيې او د يو مخصوص اسلوب په واسطه سره کېدای شي، هغه دادی چي مربع د اول څخه تر آخره پوري څلور څلور مصرع، يعني دوه دوه بيته ويلى شي او لومړۍ څلور واړه مسرۍ په يوه قافيه بناء کيږي، او وروسته به بيا درى مسرۍ متحده القافيه او څلرمه به ئې د اول بند په قافيه سره ويلى شي، دا سلسله به په دې ډول تر آخره پوري جاري وي،

مگر د مربع د ویلو طریقه داده : چي کم وخت چي څلورمي مسری ته را ورسیري نو هغه اول بیت هم ورسره تکرار شي. خوشحال خان خټک وایي:

1

دریغه بیا مي دوه په دوه ویلی راز وي
لا یو راز ویلی نه د بل آغـ از وی
ستا له لوري واړه ناز له ما نیاز وي
په مزه مزه خواړه ویل باز بـ از وي

2

همیشه په هغه خوي کښي چي دي خپل و
هغه خیال چي دي د زلفو د اور بـ ل و
دا خسته خاطر مي هسي لکه تـ ل و
فراغت بېغمه تا سره دم سـ از وي

3

چي به تا پياله د میو را کـ وله
ستا د شونډو د بوسې سره مي چنـ له
زه مست وي ته هم مسته لایعـ له
می خوری دي په سر تور سر گریواني واز وي

4

له همه واړه عالمه ئې ورتـ ړلی

ستا له لاسه زما دم باده خـــــــوړلی
 صراحي راته خندا کړي شمع ژاړي
 په جهان کي خو دا دوه ټوکه انباز وي

5

ښه آواز که ډېر دبربط د موسيقار دی
 يا د جنگ د مغني يا د مزمار دی
 د رباب د چاري تار يا دبل تار دی
 مه وي دا ستاد جراو وښو آواز دی

6

د وصال په کامرانی مي دسترس وي
 لـــــــکه وه تر هغه مينه يو په لس وي
 په نیکخوا باندي ښادي هوا هوس وي
 په ډېر غم کي چهره زرده د غماز وي

7

چي يې وليدی د يار په خط وخال کي
 په هزار رنگه خوښي ئې په وصال کي
 هومره غم بېلتانه کېښود په خوشحال کېښي
 مه بېلتون وي مه ئې دا سوز وگــــــداز وی

(2) مخمس:

مخمس د وزن او د آهنگ په حيث د مربع سره هېڅ فرق نه لري، بلکې يو شى دي مگر صرف فرق ئې دومره دى چي مخمس د پنځو مصرو يعني د دوه نيمو بيتونو څخه شروع کيږي، دا رنگ د مخمس پنځه اولي مصرى هم په يو قافيه سره ويلي شي، او وروسته به بيا د هر بند څلور مصرى پخپل مينځ کښي په يوه قافيه سره راځي او پنځه مسره به ئې د اول بند په قافيه سره ويلي شي دا سلسله به تر آخره پوري چاري وي د مخمس نمونه داده، خوشحال خان خټک وايي:

و عاشق ته دوه قدمه بحر وبر دى
نه ئې گرد په لمن پروت نه دامن تر دى
په فرياد نارې وهي په نارو سر دى
چي د عشق په گرانه لار کښي ډېر خطر دى
هر قدم چي پکښي اخلي ډار د سر دى
عاشقان د ستا د خولې په جامي سپيني
قلندر دى نه لباس جامې رنگيني
اندرون مي واړه پرشه درست په ميني
که سينه مي سوه چاک کړي وبه ويني
چي مي ستا له غمه ويني درست جگر دى
نتيجه ئې سوړ سوړ آه سپيني اوبه وي
آبله دننه زړه لمبه ئې سره وي
مشقت مي هم په ځان هم مي په زړه وي
زه خبر نه يم له عشقه چي عشق څه وي

هومره اورم چي له حسنه ئې اثر دی
 د بلبلو خوشحالي وي په گلزار کي
 د عاشق د زړه خوښي وي په دیدار کي
 خو به عمگرتېروم په انتظار کی
 صبر مه غواړه له ما د عشق په کار کي
 جو دانه صبر په ما باندې لوی غر دی
 اول مینه د یوسف و زلیخا وه
 بیا د پسه د مجنون او د لیلی وه
 د هغه پسه د وامق او د عذرا وه
 عاشقي لا زه ته نه و چي پیدا وه
 نه چي ما اوتا گډ کړی دا هنر دی
 که پلو له مخه لیري محبوبا کا
 بیدلان به پروانه په خپل لقا کا
 تل له ماسره فتنې جنگ و غوغا کا
 خو حُما طالع ښه نه دی یا جفا کا
 گڼه کوم یو په وفا تر ما بهتر دی
 یو زمان مي خالي مه اوسه له خیاله
 په خوله گونگ اوسه د عشق له قیل و قاله
 په ناله دي که بتر شي تن تر ناله
 د عشق غم له خلکو پټ لره خوشحاله
 خه ئې پټ کړم چي عالم حیني خبر دی

(3) رباعي:

دا رباعي د پښتو د مخصوص رباعي سره فرق لري، دلته د رباعي اطلاق پر دوو بيتو باندي كيږي، رباعي خامخا
 څلور مسرې وي د رباعي د اول بيت مسرې په قافيه كي د يو بل سره برابر وي او د دويم بيت دويمه مسرې ئې بيا
 د اول بيت سره په قافيه كي شريكه وي درباعي نمونه داده، خوشحال خان خټک وايي:

زه دي كباب كړم، خداي دي كباب كړه

غليم خو نه يې څه خو حساب كړه

نه دي وفا شته ، نه دي جفا شته

ناكسه درومه خداي دي خراب كړه

يو چي ډېر خوري سوگندونه

بل چي ډېر كاندي پورونه

آشنايي ورسره مه كړه

د بې پت دي دا خويونه

ښكلې دلبره د څورلس كالو

خوله يې خوشرنگه حقه د لالو

راغله ژر ولاړه زما زړگي ئې

يو ووړ په دواړو سترگو ملالو

(4) قطعه:

قطعه په وزن او آهنگ کي د رباعي په شان راځي، مگر فرق دومره دی، چي رباعي د دوو بیتونو څخه زیاته نه راځي او قطعه دوه بیته هم وي او د دوو بیتو څخه زیاته هم وي او بل فرق دادی چي د قطعې د اول بیت اوله مسره د دوهمی مسری سره په قافیه کي برابره وي د قطعې د دواړو بیتونو دویمي مسری په قافیه کي سره موافقي راځي، قطعې ته قطعه ځکه وایي، چي دا د غزل یا قصېدې یو ټوټه ده، د قطعې نموني دادي خوشحال خان خټک وایي:

چا په وخت د ځکندن ووې مجنون ته
وخت آخر دی په زړه یاد ولره خدای
ده وې زړه مي د لیلی په یادو پور دی
پکښي نشته دی د نورو یادو ځای

اندېښنه که په غگره کېږدي
غر به هم لکه وېښته کا
خوار سړی ملامت نه دی
که په غم کښي ځان اوبه کا

چي هاتیان ساتې پیدا که لویه خونه!
چي هاتیان پرې ننوزي هسي ور
کیدر هر چرته خپل وخت ساعت بدل کا
لوی ځنگل بویه زمري لره یا غر

(5)مسدس:

مسدس هغه شعر ته وايي چي هر بند ئې شپږ شپږ مسرۍ وي او د اول بند ټولي مسرۍ ئې په يوه قافيه ويلي شوي وي او بيا د هر بند شپږمه مسره د اول بند دقافيې سره موافقه وي، كله د مسدس اطلاق په هغه نظم هم كيدای شي چي څلور مسرۍ ئې په يوه قافيه وي او دوه مسرۍ ئې په بېله قافيه ويلي شوي وي د مسدس نمونه داده، خوشحال خان خټک وايي:

مه كړه رخ دي نه دی د غمزې په تبغ خونونه

خون د عاشقانو خون بها لري لكونه

ته چي رانېكاره شې په وړل ايښي گلونه

نر ناحقه لافي د ښايست كا نوري جونه

ته چي په گلرنگه جامو درسته شې گلگونه

سرې لمبگې كړې بلي د حيران عاشق په خونه

خوله دي غونچه گل ده تيارېږي شگفتن ته

تور بانډو نېزې لري د زړونو و شفتن ته

مه پرېږده زلفين په عذارو آشفتن ته

ورځ د عاشقانو نژدې كيږي و خفتن ته

ته چي پلو واخلي د جمال و تن ته

ولي هسي كار كړې چي بې اوره سيزي زړونه

ورځي دي محراب دي د عاشق ورته سجود دی

مخ دي سپين كاغذ دی دا خط ښكلی پرې ودود دی

خال دي چي د ورځو په پيوند باند نمود دی

واړه د آهونو په لوگيو تور كبود دی

درست دی سر ترپایه ننداره سره وجود دی

ونه د جائفلو واړه گنج وړی ویغونه

ناز دی عاشق کش و، اوس دي خال باندي زیاتی شه

رنگ دي وداني کا خوي دي خیر په وېراني شه

تا گیسو پرېشان کړه درسته جهان په پریشاني شه

تا چي مخ ښکاره کړ، درست جهان په حیراني شه

خلک ځان ځاني شه د خپل ځان په آساني شه

څوک دی چي به اخلي دخوشحال خټک غمونه

(6) مثنوي:

مثنوی هم د شعر د انواعو یوه نوعه ده، او د شعر په انواعو کې دا نوعه ډېره عامه او آسانه ده، مثنوي هغه نظم ته وایي چي هر بیت یې په جدا جدا قافیه ویلی شوی وي، او هر یو بیت یې مقفي وي، د مثنوي بیتونه د قافيې په لحاظ د یو وېل سره هېڅ ربط نه لري بلکي هر یو متفاوت او په بېله بېله قافیه وي، د مثنوي تعداد څه معلومه اندازه نه لري، په هره اندازه لږ وي که ډېر د مثنوي اطلاق پر کېږي، د پښتو ځیني کیسې او حکایتونه، رومانونه اکثره په مثنوي کښي لیکل شويدي، د مثنوي یو بیت ته فرد یا بیت وایي د مثنوي نمونه داده.

خوشحال خان وایي:

د هر چا سره چي یو نفس قرین شوم

د هغه له خویه بویه په زړه شین شوم

زړه مي خوښ په هیچا نه شو په عالم کښي

له عالمه سره زیست کړم په ډېر غم کښي

خود سود له مخه څوک راسره یار شو

چي ئې خپل مقصود پوره شو نو ويزار شو
هر چي تا سره ياري کا نه ياران دي
همگي واره لرم دي يا ماران دي
زامن واره د زړه رنځ د خپل بابا دي
لونه کُل د زړه ژوري د ماما دي
که دي يار دی که دي خېښ دی که دی ورور دی
دخپل ځان دی د خپل سود دی د خپل کور دی
تش د خولې لباس مباس دی سره کيږي
د هر چا خاطر خپل سود وټه پر کيږي
د راحت په وخت سل لافي د ياری کا
د محنت ساعت چي راسي ويزاری کا

(7) قصیده:

قصیده هم د شعر یوه پراخه نوع ده، په قصیده کې اوږده اوږده مضامین ویلي شي د وزن او د آهنگ په حیث قصیده د غزل مرتبه لري او ټول قصیدې قافیه د اول بیت په مسرو بناء کیږي، قصیده په هره ژبه کېښي علیحده انداز لري، په عربي کېښي د لسو بیتو څخه په پورته ټولو ته قصیده ویلی شي او په پارسي کېښي قصیده د پنځه ویشټ بیتونو څخه کمه او د یو سلو او یاو نه زیاته نه وي او په پښتو کې د شپاړس او لس بیتونو څخه کمه او د یوسلو او یاو نه زیاته نه وي، خوشحال خان په خپل دېوان کې قصیدو ته لویه حصه ورکړې ده او په پښتو کې ئې دا نوعه ډېره پراخه کړېده، د قصیدې نمونه داده، خوشحال خان وایي:

قصیده

(8) ترجیع بند:

ترجیع بند داسي اشعارو ته وايي، چي د غزل په طور پنځه يا اووه بيته وويل شي، او وروسته بيا شپږم يا اووم يا لسم بيت په بله قافیه راوړلی شي چي د اولو بيتونو نه په معنی کي هم مختلف وي، او په قافیه کي هم، او بيا په دې ډول د هرو پنځو يا اوو يا نهو بيتونو څخه وروسته هم دغه بيت تکرار شي په ترجیع بند کي هر يو بند اکثره طاق راځي يعني يا پنځه او يا اوه، يا نهه، بيته وي، مگر سره ددې هم ددې پوره تخصیص نشته، کله د ترجیع بند بندونه جفت هم وي لکه چي په دې مثال کښي معلومېږي. د ترجیع بند بندونه غالباً د پنځو او لسو بيتو په مینځ کي وي اگر چي د خوشحال خان په دېوان کي تر نولسو بيتونو پوري هم يو يو بند راغلی دی:

ترجیع بند ستا دلوري که هزار جور وجفا وي

له عاشقه به په سل رنگه وفا وي

په عاشق باندي معشوقه عنایت کا

ستا مدام په عاشق باندي عنا وي

ښه ما ومنل چي ته بې حد زبیا يې

په جهان به کم څوک تا غوندي زبیا وي

ولي خدای چي ښه جمال وچاته ورکا

نه په دا چي دی بې مهره کبریا وي

که قضا په ما زړه سوی کا هم به ورم

که یو څو ورځي جنگ او فتني دا وي

که تل زما سره غوغا جنگ و جفا کړې

ستا د در په خاورو پروت بې قدره ښه یم

په بل لوري که په تخت کښېنم ښه نه یم

زه چي تل ژړا زاری کوم وتاته
 ته هم کله کله غټ وگوره ماته
 دا همه واره زما د بخت اثر دی
 گڼه تا کله ترخه ویل وچا ته
 چي په حسن و جمال تر نورو زیات وي
 په هغه باندي د زړه مینه وي زیاته
 که جفا کړې که ستم کړې که عتاب کړې
 هر څه ستا پر ما خواږه دي تر نباته
 زه چي ومرم څه به بل سره جفا کړې
 جگي جگي لا ژوندی یم ستا جفا ته
 ستا په کوی کي لکه پروت یم پروت به اوسم
 عهد قول زما هم دا دی تر مماته
 ستا د در په خاورو پروت بې قدره ښه یم
 په بل لوري که په تخت کښېنم ښه نه یم

د رقیب په ویل مه وژنه ما یاره
 د یاری حق په تا گڼم بې شماره
 که مي وژنې بل گناه په ما ثابت کړه
 چي را ښه د رقیب زړه نه شي یکباره

که زه ستا له لاسه ومرم بختور یم
 خو وینا ده د رقیب په ما د شواره
 ستا د مخ محبت هسي په ما ډېر دی
 لکه مینه د بلبل په گل بسپاره
 تل جفا د ښایسته و سره مل وي
 په جهان کښي هیڅ گل نه وي بېله خاره
 که ته هرڅه جفا کار او دل آزار یې
 زه "خوشحال" به دي لاړ نه شم له دلباره
 ستا د در په خاورو پروت بېقدره ښه یم
 په بل لوري که په تخت کښېنم ښه نه یم

(9) ترکیب بند:

ترکیب بند هم د ترجیع بند غوندي قاعده لري چي پس د هر یو بند نه یو یو بیت د فصل په تور راوړلی شي، مگر
 فرق صرف دومره دی چي په ترجیع بند کي هم هغه یو بیت فاصل واقع کیږي چي دمعنی او قافیې په لحاظ پکښي
 څه تغیر نه وي او په ترکیب بند کي بېل بېل بیت فاصل واقع کیږي چي هم په معني کي د یو بل نه جدا وي او هم
 په قافیه کي د ترکیب بند نمونه داده، خوشحال خان خټک وايي:

دل آرامه که دما د درد دوا کا
 سکه اول دی د مهر دوا را کا
 د دلدارو هوادار له در او دوکه
 دما دم له اه سرد سره واوا کا
 د وصال سودا سودا د سر و مال ده
 هر گدا کله دا سود او دا سودا کا

د آدم آل اولاد سره کل مکر
 که د دور رسم هم داو اوس هم دا کا
 درومه درومه گله مه کوه له درده
 کله کله درد هم مراد اداء کا
 د ملوکو مهر وگوره له اصله
 کله دوی د مردمراد ورکړه له وصله) 10

2

تا چي کړې له هر چا سره یاري ده
 ښکاره کړې دي له یاره طراري ده
 ته چي ځان گڼي دلداره اې دلداره
 کله چا له تا لیدلي دلداري ده
 ستا دقهر طاقت هیڅ راسره نشه
 راشه قهر له زړه لېري که زاري ده

ترکیب بند

دا چي کله عاشق خاندي کله ژاړي
 دا ئې تللې له خاطره قراري ده
 که سر ښندنه گرانه تر هر څه ده
 چي له یاره سر ساته شي اغیاري ده
 ته چي سر ساتې له یاره اغیاري کړې
 شیرین ځان تر آشنا څار کړه که یاري کړې

زه زائر يم ځانه ستانه تل تر تله) 11)
 تر تا څار شم ځانه ډېر ښه ئې تر بله
 چي د غم په گزه دي زه زهير شهيد کړم
 تل تل خنده ! تل تل خنده ! ته قاتله!
 چي تل تل په قهقهه خاندې زهيرېرم
 چي ئې ترخه تويوي دخوړو تله
 يو په شله ښايسته تر جونو خانه
 تا به ستايم تابه ستايم يو په شله
 ته جانان تر وتازه تر نسترن يې
 زه زهير خسته جليا يم تر بلبله
 تر بلبلي جليا زه زهير خسته يم
 چي بلبله په غوغا زه فم بسته يم

(10) مستزاد:

مستزاد هم د اشعارو يو نوعه ده مستزاد هغه شعر ته وايي، چي يوه مصرع ئې اوږده وي او بله يې لنډه وي، د
 مستزاد هر يو دغه لنډه مصرع په آخر کښي لري، لکه دا چي ورباندي زياته کړي شوي او مستزاد هم ورته په دې
 نسبت وايي. د مستزاد اول بيت چي په هره قافيه وويلی شو هغه نو داسي دی لکه دغزل يا د چاربيتي سر، چي د
 هر بيت نه وروسته دويم بيت، به هم په دغه قافيه سره تکرارېږي د مستزاد نمونه داده:

موږ پښتانه يو ، د غيرت په ځای کي سر ورکوو هم مال و زر ورکو

همدارنگه نور بيتونه.

(11) مسبع:

مسیع یو داسي شعر دی چي هر یو بند ټگې اوه مسرۍ وي، د مسبع اول بند يعني اوه اوه مسرۍ په یوه قافیه سره ویلی شي او ټولي مسرۍ به په قافیه کي یوتر بله برابري وي. د مسبع قافیه په اول بند شروع کیږي، اول بند چي په کمه قافیه شروع شو نو د مسبع قافیه به هم هاغه وي او د هر بند په آخر يعني په اومه مسره کي به هم دغه قافیه تکرارېږي.

(12) مثنی:

مثنی هم د مسبع په طرز یو شعر دی چي په قافیه او لهجه او وزن کي د مخمس خیلو سره ما به الافتراق نه لري. په کم وزن او آهنگ چي مسبع او مسدس او مخمس راتلی شي په هغه وزن او آهنگ مثنی هم راتلی شي، صرف فرق دومره دی چي د مسبع بندونه اوه اوه مسرۍ او د مثنی بندونه اته اته مسرۍ وي.

(13) معشر:

دا نوعه هم د مثنی او مسبع په شان یوه نوعه ده، د وزن او آهنگ په لحاظ ددې دواړو سره څه فرق نه لري، په کم وزن چي مثنی او مسبع راځي په هغه وزن معشر هم راتلی شي د معشر هر بند لس لس مسرۍ وي. د معشر قافیه په لسو مسرو بناء کیږي، د معشر نمونه د خوشحال خان له دېوانه داده:

جلوگر ئې خط وخال وي خوښ خرم د یار په حال وي

لمن لیکونه

1. المعجم فی معانی اشعار العرب 20 مخ
2. علم الادب یسوعي لومړی جز 360 مخ
3. علم الادب یسوعي لومړی جز 360 مخ
4. دخیل وفات په 174 هـ (791 م) کي واقع شوی دی
5. علم الادب ا. ج. 360 مخ

6. المعجم فی معائیر اشعار العجم 23،24 مخ

7. المعجم فی معائیر اشعار العجم 35 مخ

8. ددې قسمت مهمه برخه صديق الله رښتيت له مقالو څخه د کابل د 1318 کال په کالني کښي نشر شوې اقتباس شوې ده. "بېنوا"

9. د ژوند مجله ، منطبعه دهلي

10. په دغه بند کي غير منقوط صنعت هم شته

11. په دې بند کي هم يو لفظي صنعت راغلی، يعني يو توری ټکي لري او یونه.

د لیکنې اصول

د لیکنې لنډ تاریخ:

د زړه د راز د څرگندولو دپاره خبرې پیدا شوې، مگر د انسانانو د یو بل د ارتباط په اثر یوازي خبرې کافي نه وې، ځکه چې دوو انسانانو که یو د بل په غیاب کې خپل ارتباط سره ساتلای او غوښتای ئې چې یو بل ته د زړه راز ښکاره کړي، کومه وسیله په منځ کې نه وه، نو له دې وخت څخه لیکنې ته ضرورت پېښ شو نو وار دواړه یې د هرشي شکل سره له ځینو مخصوصو علامو لیکه یعنې د انسان له شکله به ټگې د انسان مفهوم اخیست او د غره له شکله به ئې د غره مفهوم. همداسې نور شکونه، مثلاً مصریانو د کور دپاره داسې یو مربع شکل لیکه:

مگر په دې صورت انسانان له ډېرو مشکلاتو سره مخامخ شول ځکه چې د هر فعل دپاره ئې باید جلا جلا شکل ټاکلی وای، نو په دې نسبت ئې دخپلو آوازو دپاره اشکال وټاکل چې اوس ئې موږ توري بولو، او مقطعه و حروف ئې جوړ کړه او دهر مطلب دپاره به ئې یو حرف وضع کاوه). 1.

د خط لومړني مخترعین فنیقان دي چې ورو ورو بیا نورو معاصرینو هم اقتباس او زده کړه (2) چې له هغو څخه پخواني یونانیان او آتوریان بیا د یوناني له اقتباسه یعنې له پخوانۍ لاتیني څخه د فرنگ او اروپا خطونه تشکیل شوه، او آتوري حروفو څخه بیا د مشرق ټول لیکونه لکه د عرب، نیونس، مصر، مراکو، سودان، عراق پارس، افغانستان او نور پیدا شوه (3) وروسته ئې د ډېر زیار په نتیجه کې تکمیل وموند او پای یې دغه چې وینو ئې.

املاء:

املاء په لغت کې مهلت ورکولو، ځنډولو، او ډکولو ته وایي او په اصطلاح کې دې ته وایي چې یو سړی یو لیک بل ته وایي او هغه ئې لیکي او کله پر هغه لیک هم اطلاقیږي چې یو سړی یو څه وایي او بل هغه ویل لیکي). 4.

د املاء په زده کړه کې ددې شیانو مراعت ضروری دی:

(1) د کلمو صحیح تلفظ:

لیکونکي ته باید د کلمې صحیح تلفظ معلوم وي، چې دلیکنې پر وخت غلط نه شي، ځکه چې په هره ژبه کې لږ یا ډېر لیکل او د عامو خلکو تلفظ توپیر لري خصوصاً په اروپایي ژبو کې مثلاً: په پارسي کې

(آب ته "او" خواب ته "خو") وایي، او د "من چه میدانم" پر ځای "مچم" وایي یا په پښتنو کې د "نه یم خبر" پر ځای "نیخه" استعمالوي یا نور داسې.

نو که لیکونکي ته د لغت صحیح تلفظ څرگند وي او څه چې وایي یا ئې اروي هغه ولیکي دا کومه املائي غلطی او اشتباه ځینې بېله شي، ځکه چې په لیک کې د گرامري اصولو مراعات لازم دی.

(2) د کلمو نښلول:

د کلمو په نښلولو کې باید ډېر دقت وشي، داسې نه چې یوه بشپړه کلمه د یوې بلي بشپړې کلمې سره ونښلول شي دا غلطی علاوه پر دې چې د املاء له اصولو مخالفه ده اکثراً د کلمې معنا هم اړوي مثلاً: "نه وي" چې د "نېاشد" معنی لري کله یو ځای ولیکل شي "نوی" د "نو" په معنی ورکوي یا مثلاً یوه بشپړه کلمه له بلي سره ونښلول شي لکه "ټولو گړی" ځکه چې ټول ځانته کلمه او "وگړي" ځانته کلمه ده مگر ټولیمشر چې د ټول او مشر څخه یوه کلمه ده ترکیب شوېده باید یو ځای ولیکل شي دا ځکه چې دلته ئې دریم مفهوم پیدا کړیدی (5) یا داسې نور مثالونه.

(3) د پښتو مخصوص توري:

د پښتو د مخصوصو تورو د اشکالو ځای پېژندل او د هغو مراعات کول دي، اکثر لیکونکي د "ځ" او "خ" فرق نه کوي همدارنگه د "ږ" او "ژ" فرق ته ملتفت نه دي کله لا د "ز" او "ځ" پر بېلوالي نه قائلېږي مگر دا فرقونه خورا ضروري دي که ونه شي معنا غلطېږي مثلاً د پښتو د مخصوصو تورو په لیکلو کې داسې اشتباهات پېښېږي:

ږ:

دا توری دوه تلفظه لري بلکې کله پر درو لهجو ویل کېږي "ږ" چې یو رقم د "ژ" ډبل آواز دی چې دا تر غزني پورته خوا لهجه ده، بل "گي" چې د کابل کښته خوا لهجه ده او دریمه لهجه د "گ" او "ږ" ترمنځ لهجه ده چې دلوگر شاوخوا ته ده. نو لیکونکي باید پخپل لیک کې ددې توري ځای وپېژني او هغه د پارسي په "گ" ونه لیکي که نه وي معنی ئې تغیر مومي مثلاً: "لږېدل" د "کم شدن" په معنی او "لگیدل" د "چسپیدن" یا د "گرفتن" په معنی راځي باید سره بېل وي، په تلفظ کې څه فرق نه کوي په هره لهجه چې وي مګر په لیکلو باید یو شکل وي.

همدارنگه ځینې زلمي لیکوال د "ږ" او "ژ" فرق نه کوي د "ږېري" پر ځای "ژیره" لیکي د "کوږ" په عوض "کوژ" لیکي چې دا هم لویه غلطی ده.

ښ:

دا توری هم تقریباً درې تلفظه لري چې یو "ښ" بل "خ" او بل ددې دوو تورو ترمنځ یوه لهجه ده.

په دې توري کي هم اکثر لیکونکي اشتباه کوي څوک د "ادم" پر ځای چې عربي کلمه ده "بنادم" لیکي او څوک بیا د "ښندل" په عوض چې د نثار کردن په معنی دی "خندل" چې د خندیدن په معنی دی لیکي. مثلاً: خندل او ښندل، ښور او خور، پوښ او پوخ، پښه او پخه او داسي نور.

څوک لا دا توری په شین لیکي او تلفظ کوي مگر دا هم غلط دی مثلاً: خندل، ښندل، شندل. درې سره جلا جلا معناوي لري

همدارنگه: ښور، خور، شور بېل بېل دي. نو ځکه پر لیکونکي ددې توري د ځای پېژندل او پر خپل ځای استعمالول لازم دي.

ځ:

چې تر "ز" لږ شاته دروند ویل کیږي ددې توري باید له "ز" څخه فرق وشي بعضي لیکونکي ئې نه کوي. مثلاً: "زما" او "حما" دواړه په "ځ" لیکي او دا ئې خیال دی چې هر ځای "ز" وي هغه "ځ" لیکل کیږي، مگر دا عقیده غلطه ده، "ز" خپل ځای لري او "ځ" خپل ځای. مثلاً: "زه" د من په معنی "څه" امر دی یعنې "برو" یا څر او زړ یا څوړ او زوړ یا نور...

څ:

دا توری هم اکثر زلمي لیکونکي له "س" سره گډوي او عقیده لري چې "س" او "څ" فرق نه لري، مگر اشتباه کوي هم په تلفظ او هم په استعمال کي فرق لري مثلاً "څوک" او "سوک" په یوه معنا نه دی همدارنگه "څا" او "سا" "څر" او "سر" او "اوڅار" او "اوسار" یوه معنا نه لري یا نور...

ډ:

دا توری هم چې دانگلیسي (D) اواز لري اکثراً د "دال" سره مشتبه کیږي او ځیني زلمي لیکونکي چې هر ځای "دال" وويني "ډ" ئې لیکي مثلاً: په ډېرو ځایو یا اخبارو کي وینم چې "څرگند" څرگند لیکي او دا غلط دی. په پښتو کي "د" هم شته او "ډ" هم، او خپل خپل ځایونه لري مثلاً: "رډ" او "رد" "ډم" او "دم" ډډ او دد، ډهه

او دده ډېر فرق سره لري.

ږ:

ددې توري ځای هم باید د "ر" څخه جلا وپېژانده شي هم په تلفظ او هم په معنی کې فرق لري مثلاً: مور او مور، چاره او چاره، پر او پر، خوږ او خوږ، یا نور داسي...

ټ:

دا توری هم چې د انگلیسي (T) آواز لري له "ت" څخه هم معنا او هم لفظاً جلا دی او دواړه په پښتو کې شته مثلاً: پټ او پټ، سټ او ست، کټ او کټ، ټول او ټول یا نور داسي...

ن:

د پښتو دا نون هم د مشترک او عمومي نون څخه فرق لري او په غځنه ویل کېږي او داسي آواز لري لکه: "ږ" او "ن" چې سره یو ځای اداء شي ددې توری یو خصوصیت دادی چې هیڅکله د کلمې په سر کې نه راځي، او د نون سره هم معنا او لفظاً فرق لري مثلاً: بانه او بانه، کاڼه او کاڼه، چنه او چنه او نور...

(4) د "ی" د اقسامو پېژندل:

په پښتو کې د "ی" لیکل دا شکونه لري:

الف: معروفه "ی"

لکه خپلوی، ورور گلوی، دا "ی" بې له کومې نښې لیکله کېږي.

ب: مجهوله "ې"

ددې توري شکل لومړۍ چپه "يا" وه چي اوږده لمن ئې درلوده مگر څنگه چي دا شکل که د کلمې په منځ کي راشي اشکالات پېښوي، نو "ې" يعني معروفه يا ته دوه ټکي سر پر سر ورکړه شوه چي په منځ او آخر کي يو شان وي او دا توري اوږد او کشاله وایه کيږي لکه: نارې، غلبلي، مېلمه، مېرمنه يا نور...

په لیکلو کي د معرفي او مجهولي "يا" فرق په کار دی که نه وي معنا غلطېږي مثلاً: خاندې (معروفه ی) خاندې (مجهوله ی) معنا فرق لري، يو غائب او بل مخاطب فعل دی، يا لکه: مستی او مستې، مینه او مېنه...

ج: تانيثي "ی"

دا "ی" په آخر کي يوه کوچنۍ "لکۍ" لري چي د نورو ياگانو سره ئې فرق وشي لکه: چوکۍ، خولۍ، ډوډۍ، نجلی او نور...

د: ثقیله "ئ: "

ثقیله (ئ) هم د تانيثي يا په شان ثقیله اداء کيږي مگر په لیکلو کي ئې شکل فرق کوي يعني په آخر يا پر سر همزه لري مثلاً: راغلی، خۍ، چي دا اکثراً د جمع مخاطب په آخر کي راځي.

_ (5) د تنقيط د علامو پېژندل:

د تنقيط اصول ددې دپاره دي چي د ځينو اشارو د راوړلو په واسطه د کلمو يا جملو خصوصي روابط يا جلاوالي څرگند شي، دا اشارې عموماً يوولس دي:

_ (1) ویر گول:

يا چپه واو (،) چي يوه لنډه او مختصره وقفه رابښي، دې ته فاصله او سخته هم وايي، او ددې علامې د استعمال ځايونه دادي:

الف: د يوې جملې د مشابهو قسمتمو د جلاوالي دپاره يعني اسمونه، فعلونه، صفتونه، او نور لکه دا چي: "راغلل، ولاړل، هيڅ ئې ونه کړل" 6.

ب : تر هغو کلماتو وروسته چي د التفات په صورت راغلي وي يعني بل خأنته ملتفت کوي مثلاً : "زما ورونو، يو له بله مه بېلېږئ" (7)

ج : د عاطفه واو په عوض مثلاً : "زه، ته ، دی او هغه ټول پښتانه يو" مگر دلته دا نکته بايد ذکر شي چي د وروستني عاطفې پر خأی بايد پخپله عاطفي توری "او" راوپه شي.

تبصره:

په اروپايي ژبو کي وير گول د راسته (و) شکل لري مگر په شرقي ژبو کي ددې دپاره چي التباس پېښ نه شي (،) راوپه کيږي.

(2) کامه) ،:

دا علامه يوه منځنۍ وقفه وښيي چي د يوې جملې د شبيهو برخو د جلاوالي دپاره راځي خصوصاً هغه جملې چي دمخه د ويرگول په واسطه ويشلي شوي وي مثلاً : "ښه وکه، د خلکو به کست درکيږي ، تر هغه لا ډېر ښه وکه ، هغوی به هم ستا طرفداران شي"

(3) دوه ټکي: (:)

دا د شرح او بيانيي علامه ده او په دې خأيو کي راځي:

الف : تر جملې وروسته چي شرح ئې وروسته راځي لکه : احمد درې ورونه لري : محمود، مسعود، او مقصود.

ب : د هغي جملې تر يوې برخي وروسته چي د بل چا له قوله اخيسته شوي وي (8) مثلاً : لا هيڅوک نه شي ويلای چي : زه بالکل خوشبخته يم."

ج : تر هغي جملې وروسته چي دمخي جملې تشرېح وي مثال : "پرېږدئ ، ناپوهان چي هرڅه وايي ودې وايي : پوهنه خپل قيمت نه بايلي" (9)

د : د مخه يا وروسته تر يوه نمبر لرونکي بيان راځي، نوکه دا تعدادي بيان جمله شروع کړي او که ئې ختم. مثلاً :
 "د انسان د ژوند تاريخ په درو کلمو کې خلاصه کېږي : زېږېدل، زحمت ليدل، مړل" يا په معکوس صورت : " زېږېدل،
 زحمت ليدل او مړل : په همدې درو جملو کې د انسان د ژوند تاريخ خلاصه کېږي."

(4) استفهاميه : (؟)

دا علامه د پوښتني په پای کې راځي يعني د هغې جملې چې پوښتنه افاده کوي مثال : څه کوي؟ ولي ولاړ يې؟ څه وايي؟.

(5) ټکۍ : (.)

دا علامه يوه لويه وقفه رانښيي او تر يوې داسې جملې وروسته راځي چې کاملاً تمامه شوې وي مثلاً : "د وظيفې سره
 عشق د هغې ستړيا او زحمت سپکوي".

(6) ندائيه : (!)

دا علامه د هرې ندا په پای کې راځي او هم د هغو جملو په پای کې راځي چې مسرت، تعجب، تحسین، درد، دهشت
 او نور افاده کوي، مثالونه : "آ زلميه!" يا دا "اوه!" "آفرین!" "ډېر ښه! څومره ښکلې دی!" يا نور...

(7) دوه قوسه : ()

دا علامه معترضه هم بولي او د جملې له منځه د يوې يا څو کلمو د جلاوالي دپاره راځي چې دا کلمې د جملې د
 حقيقي معنا سره لزوم ونه لري. او ددې دپاره په جمله کې داخلي شوي وي چې کاملاً يو فرعي فکر په ياد کړي
 مثال : "په دې ورځو کېني لويه تبه (چې دا ئې پښتو نوم دی) د خوارانو په پېڅه ده."

(8) ممیزه يا دوه غبرگ قوسونه : "

ددې علامې په منځ کې د بل چا اقتباس شوی قول راځي او کله

کله هم د هري اقتباس شوی ليکي په سر او پای کې راځي، مثلاً: ناپليون ويلي وه: " محال د لېونو د قاموس لغت دی."

(9) درې ټکي: (...)

دې ته د انصراف علامه هم وايي او د يو موضوع په پرېکړه او يا ناتماموالي دلالت کوي يعني ددې ټکو راوړل پر دې دلالت کوي چې ددوی پر ځای د ليک يوه لږ برخه پاته ده لکه: "ده چې ستاسي په باب کښي ... خير دا به سبا درته ووايم".

(10) خط کښ يا رابطه: (_)

دا علامه په څو ځايو کې استعمالېږي:

الف: په هغه ځای کې چې يوې کلمې ته د بلي کلمې سره ربط ورکوي (10) لکه: هغه _ دغه ټول يو دي. يا شپږ _ اوه تنه راغله.

ب: د يوې کلمې څه توري چې په يوه ليکه کې او څه توري په بله ليکه کې راشي نو دا علامه د لومړۍ ليکي په پای کې يا د دوهمې ليکي په سر کې راځي (11) مگر دا په اروپايي ليکنو کې راځي په شرقي ليکنو کې د يوې کلمې توري سره وېشل عيب دي.

ج: د هغو جملو په سر کې چې د محاورې په توگه وي يعني سوال او ځواب وي نو په دې صورت د "ده وويل" ځای نيسي. مگر شکل ئې لږ اوږدېږي او په دې وخت کې نو فارقه علامه هم ورته وايي.

(11) تفريقيه: []

کوم وخت چې د معترضه جملې په منځ کې بله معترضه جمله يا کلمه راوړه شي هغه ددې علامې په مينځ کې ليکل کېږي مثال:

"خوشحال خان خټک (خدای [ج] دې وبخښي) د پښتو پلار و."

انشاء يا ليکنه:

انشاء د عربو په لغت کي ايجاد او نوی شي او اختراع ته وايي

(12) مگر په ادبي اصطلاح هغه ليک او بيان دی چي له خپله فکره وليکل شي يا به بل عبارت هغه علم دی چي هر ليکونکی د هغه په مرسته کولای شي چي خپل افکار په ښه صورت د الفاظو په واسطه ښکاره کړي او له انشاء څخه اساسي غرض د نوي فکر او نوي مضمون پيدا کول او په ښو الفاظو کي مجسم کول دي.

د ليکني شرطونه او محاسن:

په ليکنه کي بايد ليکونکی د لاندې شرطو مراعات وکړي:

(1) تر ليکلو د مخه بايد فکر وشي:

چي تاسي غواړئ څه وليکئ؟ څه مقصد او غايه لری؟

(2) چي مقصد مو وټاکه:

اوس نو کولای شئ خپل ليک لکه وينا پر درو برخو وویشئ: مقدمه يا مدخل، بيان يا د مطلب افاده او خاتمه يا نتیجه.

(3) صاف او واضح ليکئ:

په ليکلو کي تر هر څه دمخه صاف او واضح ليکل ډېراهميت لري او دې ته اصطلاحاً "وضاحت" وايي او وضاحت دادی چي په ليک کي هيڅ ابهام، التباس او خفا نه وي او لوستونکي به له کوم اشکاله په پوه شي او دې مقصد ته رسېدل ډېرگران کار نه دی:

لومړی: داسي مفرد کلمات وټاکئ چي د خپلي معنا په دلالت کي ډېر روښانه وي.

دوهم : دا چي په يوه جمله کي ډېر آدات او روابط او عوامل رانه وړه شي د ضميرونو تعدد او تشتت پکښي نه وي. معترضي جملې ډېرې نه شي.

(4) په ليک کي بايد صراحت وي:

او صراحت خو دمخه درته تېر شو چي په کلام کي د تاليف او ترکيب ضعف نه وي، د صريح او واضع تر منځ دا فرق دی چي هر صريح واضح وي مگر هر واضح صريح نه وي. لکه د عوامو کلام.

(5) حتی الامکان د الفاظو له تسلسل او تکرار څخه ځان ژغورئ:

له حاجته زياتي کلمې په ليک کي مه راوړئ، د کلماتو په تقديم او تاخير کي دقت کوئ، دې ته اصطلاحاً " ضبط " وايي.

(6) طبعي اوسئ:

په ليکلو کي مو څو توان وي، د طبيعت مراعات کوئ، يعني حتی الامکان څه چي وایاست هغه ليکئ، ځکه چي تکلفي تعبيرات او ډېر لوړ اصطلاحات راوړل چي هغه هم ستاسي له مقصده سره په تکلف برابر شوی وي ډېر بد او مضحک ښکاري.

(7) وحشي او نامانوسې کلمې مه راوړئ:

نرم او پاسته کلمات چي په ژبه درانه نه وي استعمالوئ. ابوالفتح

بستي پخپل يوه شعر کي وايي:

"خپل کلام خپلي خوښۍ ته پرېږدی، زړه ئې چي هره معنی او الفاظ خوښوي، پر خپل بيان هيڅکله زور او جبر او اکراه مه کوئ، ځکه چي د بيان په دين او آئين کي اکراه نشته (13)" دې ته اصطلاحاً "سهولت" وايي.

(8) په ليک کي بايد د کلماتو انسجام وي:

انسجام په لغت کي د اوبو جريان ته وايي او اصطلاحاً هغه کلام منسجم باله کيږي چي تعقيد پکښي نه وي.

(9) د ليک معاني بايد التساق ولري:

التساق د معانيو ټينگ اتصال او ارتباط دی چي بې ربطه معنی را نه وړه شي.

(10) ليک بايد جزالت ولري:

جزالت دادی چي د سپکو او رکيکو معناؤ او الفاظو څخه قلم او ژبه وساتل شي، شريفي معناوي په وړو الفاظو کي راوړه شي، يعني هر کله بايد د قلم عفت وساتل شي. مثلاً: نغرل او خوړل يوه معنی لري مگر د يوه بده او د بل ښه ده.

(11) جملې بايد لنډي لنډي وي:

مبتداء او خبر ډېر سره ليري نه وي.

(12) د هر مقصد دپاره بايد خپله خاصه کلمه استعمال شي:

او همپشه د مرادف او نورو کلمو له منځه همدغه خاصه کلمه انتخاب شي.

(13) ليک مه اوږدوئ:

ليک دومره مه اوږدوئ چي ويونکی ستړی شي.

(14) ډېر مختصر هم مه ليکئ:

دومره مختصر هم مه ليکئ چي مقصد فوت شي.

(15) څنگه کلمې راوړئ:

په ليک کي بايد هغه کلمې راوړئ چي د هغو په معنا ښه پوهېږئ.

(16) پښتو کلمې استعمال کړئ:

تر څو چي مو په وسه وي پښتو کلمې استعمالوئ، دا د هغې خبرې مانع نه ده چي وحشي او نا مانوسي کلمې مه راوړئ.

(17) په علمي او فني ليکنو کي:

د هر علم او فن اصطلاحات پر خپل خپل ځای راوړئ.

(18) په ضميرونو کي دقت:

په هر ځای کي د "زه او ته" پر ځای "موږ" او "تاسي" مه راوړئ بلکي د ځايو په ټاکلو کي ئې دقت وکړئ.

(19) خارجي کلمات:

که په پښتو کي استعمالوئ د پښتو د قوانينو تابع ئې بولي.

(20) د گرامري قواعدو مراعات کوئ.

(21) جملې بايد بې ارتباطه نه وي.

د لیکنې مواد:

لیکنه دوه مواد لري يعني لیکنه له دوو شیانو څخه پیدا کیږي: الفاظ _ افکار. دالفاظو بحث خو څه نه څه په املاء کې درته وویل شو، دلته به د افکارو په شاوخوا کې لنډه څېړنه وکو، دا قسمت د لیکنې د فن اساس دی نو لیکونکي ته تر لیکلو دمخه فکري مواد پکار دي او فکري مواد له څو لارو لاس ته راوړل کېدای شي:

(1) د شخص د استعداد او سرمایې د لاري څخه چې دې ته انشاء یا ابتکاري انشاء وایي.

(2) د بل چا افکار اخیستل او دا هم څو لاري لري:

اول: دا چې په عاریه وغوښتل شي چې دې ته اقتباس وایي.

دوهم: دا چې دخپلي لیکنې د دلیل او شاهده دپاره راوړه شي دې ته فضل او استشهاد وایي.

دریم: د بل چا شی په ځان پوري تړل چې دې ته غلا او سرقه وایي، دا هم فرق لري یوه داسې غلاوي چې بې له کوم تغیره د بل افکار حتی الفاظ واخیستل شي. دا د سپینې ورځې غلابولي او مرتکب ئې سپین سترگي غل دی. او بله داسې غلا چې شکل ته ئې لږ تغیر ورکړی دی دوهم قسم غلا ته تقلب او غولونه وایي، نو په دې ترتیب مېړه او خوشبخت هغه لیکونکی دی چې له خپلو افکارو څخه کار واخلي او څه چې زړه ورته وایي هغه ولیکي، په دې ځای کې مي د "سیدني" انگلیسي شاعر یو شعر را یاد شو چې هلته دبل د افکارو د نه پېړۍ کول توصیه کوي دی غواړي خپل رېښتینی عشق د غزل په صورت خپلي محبوبې ته وړاندې کړي چې په دې واسطه هغه دخپل زړه په حال خبره کړي او پر ده باندي مهربانه شي. نو په ښکلو ښکلو الفاظو پسي گرځي په آخر کې وایي: "ټول هغه بدیعي صنعتونه چې ذوق خوشبول ما مطالعه کړل، دیوه او بل کتابونه مي وپلټل چې گوندي ښکلي کلمات او تعبیرات پکښې پیدا کړم. کلمات په ډېر زحمت پیدا کېدل او هره کلمه د ذوق، لطف او انتخاب ته اړه وه، بدیعي صنعت چې د فطرت اولاد و، په مطالعه او دقت کې لاس ته رانه غی، د نورو بحرونه او اوزان او د موسیقۍ نوټونه راته پردي او نا آشنا ایسېدل، قلم مي په غاښ کې او شونډې مي وچپچلې، په دې وخت کې ذوق چیغه وکړه چې: اې لېونی! د نورو پېروي پرېږده! خپل زړه ته وگوره څه چې زړه درته وایي هغه ولیکه! (14) که تل د نورو د افکارو پېروي وشي قوي استعدادونه هم له منځه ځي او بل دا چې د نورو د افکارو نقل ته انشاء نه شو ویلای ځکه چې دانشگ په تعریف کې موږ ویلي وه، چې انشاء نوی فکر او نوی مضمون راوړلو ته وایي، نو ځکه لیکونکی باید له خپلو مغزو او افکارو څڅه مرسته وغواړي او دهغو په مرسته څه ولیکي.

ځینې زلمي لیکوال دا فکر کوي چې زه له ځانه فکر نه شم کولای ځکه نو د نورو افکار باید واخلم مگر دا اشتباه ده، هر انسان د فکر کولو استعداد لري، په مشق او تمرین او مطالعه سره کولای شي خپل فکر وروزي او ورو ورو لوړ

شي او دا " چي څوك او څوك وائي د پخوانيو په شان فكر نه شو كولاي " دا هم كوم اساس نه لري، فرض كړو چي حقيقتاً هم موږ د پخوانيو په شان فكر كولای نه شو مگر هيڅ مجبور نه يو چي حتماً به هغسي فكر كوو، ځكه هره زمانه او هر وخت خپل مقتضيات لري پخوانيو د پخوا زمانې د احتياجاتو دپاره فكر كاوه موږ د نن ورځي دپاره فكر كوو نو ضرور به فكرونه سره جلاوي. د فكر د تقويت دپاره محسوسات، حافظه، مطالعه، دقت، او قضاوت ډېر خدمت كوي(15). مگر هو! دلته بايد دا خبره هم وشي چي په علمي او فني او تاريخي مسائلو كي ليكونكي مجبور دي چي د پخوانيو د آثارو څخه به استفاده كوي او ځای ځای به هم د هغو قول د دليل او شاهد په توگه را اخلي او دخپلو نظرياتو د ټينگښت دپاره به ئې راوړي ليكن دا خبره نو دا معنا نه لري چي په داسي مسائلو كي به نو ليكونکی د بل چا افكار په ځان پوري تړي او يا به خپله نظريه په هيڅ نه راوړي بلكي ليكونکی بايد د هغو سم او ناسم، غلط او صحيح سره وسنجوي او سم له ناسمه جلا كړي.

(1)تصویر:

تصویر د عقلي صورتو ښودل دي چي دواقع سره مطابق وي (16) تر ليكلو دمخه ليكونکی بايد خپل هغه مطلب چي ليكي ئې پخپل ذهن كي سره وسنجوي او كلمات په خپل فكر وتلي مثلاً : كه چاته خط استوي بايد دهغه مقام او حيثيت په فكر كي ونيسي او دهغه د شانه سره سم كلمات پيدا كړي كه مشر وي د مشرتوب الفاظ او كه كشر وي د كشرتوب كلمات ورته استعمال شي، همدارنگه كه اديب وي ادبي تعبيرات او كه رسمي سړی وي رسمي القاب ورته راوړه شي، ځكه چي د موضوع ترليكلو دمخه د موضوع تصوير د ليكلو په وخت كي ډېر سهولت پېښوي او د قلم سره مرسته كوي يا مثلاً : كه غواړې د چلم په بدوالي كي مضمون وليكې بايد دمخه ئې فكر وكي چي په دې مضمون كي دي څه څه نقصانونه په سترگو ليدلي او څه قصې دي له نورو اروېدلي څه څه علمي دلائل لري؟ يا همدا شان نور موضوعات دمخه فكر او تصوير غواړي.

د تصویر اقسام) 17:

د تصویر قسمونه بالنسباً دي مثلاً:

نستب و طبیعت ته:

پر درې قسمه دی:

☒ بدوي تصوير : يعني د مجرد طبيعت تصوير .

☒ فردي يا کليوالي تصوير : يعني د کليو د معيشت تصوير او صناعي طبيعت په بسيطو حالاتو کي ليدل .

☒ حضري يعني ښاري تصوير : چي د طبيعت په وصف کي ابتکار او د صناعي طبيعت په ليدلو کي تفنن وي .

نسبت و ليکونکي ته:

پر دوه ډوله دی:

☒ طبيعي : چي ليکونکي تکلف ته اړه نه شي .

☒ صناعي : چي ليکونکی پخپله ليکنه کي مصنوعي جامه واغوندي يعني داسي څه وليکي چي دده په زړه کي هغه نه وي .

نسبت ليکني ته:

دا هم دوه قسمه لري:

☒ معنوي : هغه دادی چي عقل معنوي صورتونه رسم کړي .

☒ خيالي : هغه دادی چي عقل خيالي صورتونه رسم کړي .

د تصوراتو ادوات:

تصوير درې شيان غواړي:

☒ حافظه .

☒ پوهنه .

☒ ذوق .

د لیکنی قسمونه:

لیکنه ډېر قسمونه لري، بلکې پر ډېرو علومو وېشله کیږي (18) خو مشهوره ئې دا درې قسمونه دي:

1. لیک.

2. روایت.

3. وصف.

(1) لیک:

لیک دادی چي د هغه په وسیله خپل افکار بل چاته څرگند کړه شي او د غائبو خپلوانو سره د قلم په ژبه خبري وشي. دا څو قسمه دی:

الف : کورني لیکونه:

چي د پلار، زوي، مور، لور، ورور، خور، مېړه، ماندينه او نور کورني اشخاصو په منځ کي وي.

ب : د خپلوی لیکونه:

چي علاوه پر خپلي کورنۍ د نورو خپلوانو او دوستانو په منځ کي ولي لکه : تربور، دوست، ملگري، اشنای، مینه، مین، همصنفي، او نور داسي دوستان.

ج : تجارتي لیکونه:

چي په تجارتي معاملو کي د تجارانو او بډایانو تر منځ کیږي.

د : اجتماعي لیکونه:

چي د ښوونکي او زده کوونکي يا د بلونکي، يا غوښتونکي يا نورو تر منځ په عمومي اجتماعي موضوعاتو کي سره کيږي، لکه رسمي ليکونه چي د رسمي دواړو په منځ کي سره کيږي يا نور...

هـ : علمي او ادبي ليکونه:

چي د علماء او پوهانو، شاعرانو او موسيقي پوهانو تر منځ سره کيږي.

د ليک اجزاء:

په هر ليک کي د خوشيانو مراعات کول ضروري او دا اجزاء عموماً اته دي:

(1) د ليک په سر کي تاريخ:

که څه هم پخوا په شرقي ليکنو کي اکثراً تاريخ د ليک په پای کي ليکل کېده او تراوسه لا هم زموږ په هيواد کېني تر ښارو دباندې دا عادت جاري دی مگر نوره دنيا ئې خصوصاً هغه نوې دنيا چي اوس ئې موږ تقليد کوو د ليک تاريخ د ليک په سر کي ليکي او ددې مطلب به شايد دا وي چي ويونکي د مخه تر دې چي ليک ولولی د ليکلو وخت ئې ورته څرگند شي او دا تاريخ د ليک پر تندي ښی خوا يا کېني خواته ليکل کيږي.

(2) پيل يا آغاز:

چي دا غالباً د مرسل اليه القاب او نوم وي، مگر د اسلام په ابتداء کي ئې د مرسل اليه ترنامه دمخه : بسم الله الرحمن الرحيم ليکله بلکي حمد او درود هم ورسره ليکله کېده چي وروسته "هو الله تعالى شانه" ئې پر ځای راتی، څه وروسته بيا يوازي "هو الله" پاته شو. له هغه نه پس يوازي "هو" قايم مقام شو. څو کاله دمخه بيا دا "هو" هم د ابجد په حساب الیش شو يعني "11" ليکل کېده چي اوس ځينو پرې ايښي او ځيني ئې لا ليکي.

(3) مقدمه:

مقدمه تر شروع وروسته راځي او دا به يا د مخاطب د ليک د رسېدو اطمینان وي او يا به خپله مينه څرگنديږي.

(4) مطلب:

مطلب خو معلومدار هغه افکار لیکل دي چي لیکونکی غواړي خپل مخاطب په پوه کړي.

(4) پای:

دا هغه لنډې جملې دي چي د لیک په پای کي ددې دپاره لیکل کیږي چي تمامېده ځيني څرگند شي.

(5) لاس لیک:

امضاء یا لاس لیک تر خاتمې وروسته کیږي مگر لاس لیک باید واضح او خوانا وي.

(6) پر پاکټ د مرسل الیه پته:

لیک چي ولیکل شو په پاکټ کي ایښوول کیږي او پر پاکټ د مرسل الیه ځای، ښار، او که مشهور نه وي کوڅه او دکان لیکل کیږي تر دې پتي وروسته ئې نوم راځي.

(7) د لیکونکي پته:

د مرسل الیه تر نامه وروسته خپل نوم او پته ولیکل شي ځيني وخت لا داسي هم کیږي چي خپله مفصله پته د لیک په پای کي ولیکل شي.

د لیک اخیستونکي لقبونه:

لقبونه دوه قسمه دي :

☐ رسمي:

☐ خصوصي:

(1) رسمي:

لقبونه هغه دي چي د حکومت له خوا رسمي مامورينو ته ورکړه شوي دي او هغه دادي دا هم پر دوه قسمه دي:

ملکي : عسکري:

(1)ملکي:

د لقب

رتبه : اصل لقب مخفف شوی توری

صدراعظم جناب عالیقدر جلالتماب ج، ع، ج

وزیران عالیقدر جلالتماب ع، ج

مستقل رئیسان جلالتماب ج

مستشاران، مشاوران،

مستوفیان او معینان عالیقدر صداقتما ب ع، ص

نائب الحکومه گان والاشان جلالتماب و، ج

اعلی حاکمان عالیجاه عزت و صداقت همراه ع، ع، ص

لوی حاکمان عالیجاه، عزتمند ع، ع

حاکمان عالیجاه، اخلاصمند ع، ا

علاقداران اخلاص مند ا،

عمومي مدیران عالیقدر ع،

مدیران صداقتمند ص،

قاضي فضيلت مآب ف،

(2)عکسري:

نائب سالار عاليشان عزت وشجاعت ع، ع، ش

فرقه مشر عاليشان شجاعت ع، ش

لوا مشر صداقت وشجاعت ص، ش

غند مشر حميت مند ح

کنډک مشر شجاعت مند ش

ټوليمشر غيرتمند غ

بلوکمشر بسالتمند ب

نښانونه:

زموږ په هيواد کي ځيني نښانونه شته چي د هغو په نومو کي هم تخفيف شوي دي او داسي دي:

1.المر اعلى نښان (ا، ا، نښان)

2.المر عالى نښان (ا، ع، نښان)

3.سردار اعلى (س، ا، نښان)

4.سردار عالى (س، ع، نښان)

تبصره:

په ليکلو کي لومړى القاب او وروسته دنښانو توري ليکل کيږي.

(2)خصوصي لقبونه:

مخصوص توري يا قواعد نه لري، د هر چا خوښه چي هر څنگه لقب خپل مخاطب ته ټاکي، مگر په دې شرط چي بايد د خپل مخاطب مقام او حثيت په نظر کي ونيسي. يعني که پلار، استاد، مور يا بل مشر وي بايد د احترام په القابو ياد شي او که دوست يا محبوب وي بايد د ميني او محبت په القابو ياد شي او که کشر وي بايد د لطف په القابو ياد شي يا داسي نور...

(2)روایت:

روایت د واقعي ليکنه ده (19) نو که دا واقعه پېښه شوي وي او که ئې د پېښې امکان وي (20) دې قسم ته تحکوي هم وايي يعني د يو څه څخه حکايت کول چي په دې تعبير نو قصه، حکايت، سرگذشت، افسانه په روايت کي شاملېږي. 21.)

د روايت ښه والی:

ښه روايت هغه دی چي دا څلور خاصيته ولري:

(1)ايضاح

(2)ايجاز

(3)امکان

(4)تلفظ

د ايضاح څخه خو مقصد د روايت واضح والی دی او ايجاز هغه دی چي حشو او فضول زوائد له کلامه ليري کړه شي اود امکان څخه مطلب دادی چي حتی الامکان بايد له داسي موضوعو څخه روايت وشي چي هغه امکان ولري او يو خارق العاده موضوع نه وي (22) او د موضوع لطف د روايت د ابتداء خوږوالی دی چي اروپدونکی يا ويونکی د ليکني ويلو ته ترغيب او تشويق کړي او خواږه تعبيرات پکښي راوړي.

د روايت انواع:

روايت درې نوع لري (23) :

(1)خبري

(2)خيالي

(3) قضائي

(1) خبري :

خبري روايت د يوې مشهورې واقعي ليكل دي چي په دې نوع کي

حکایتونه، فکاهیات، لطایف، نوادر او یا تاریخي پېښي دا خلیږي. د فکاهي او لطیفې په منځ کي دا فرق دی چي فکاهیات هزلیه حکایتونه دي او لطایف هغه حکایات دي چي د ویونکي او یا لیکونکي پر ذکاوت دلالت کوي مگر نوادر هغه نادري خبري دي چي ډېر لږ واقع کیږي او واقع ئې تعجب پیدا کوي.

(2) خیالي:

خیالي روایتو د خیالي قصې یا واقعي ليکل دي لکه په عربي کي د "الف لیله ولیل" کتاب یا په پښتو کي د سيف الملوك او بدر و افسانه یا نوري خیالي افسانې.

(3) قضائي:

قضائي روايت د هغه امر ليکل دي چي پر هغه باندي شخړه وي يعني دا روايت اکثراً په دعوو کي راځي (24) يعني جگړيزي پېښي ليکل.

وصف:

وصف د يو شي يا د يوې منظري يا يوه سړي يا يوه عادت او نور ښه والی او بدوالي ليکل او څرگندول دي. لکه د پسرلي صفت، د گلو ستاينه، د درواغو او خیانت عنعنه، یا نور هغه څه چي صفت و باله شي او که ښه وي او که بد...

د وصف اصول:

وصف دوه اصله لري :

(1) خاص

(2) عام

(1) خاص:

خاص هغه وصف دی چې بې له پخپل موصوفه پر بل شي نه صادقيږي لکه "برندي سترگي" برندوالی یو ادبي او نزاکتی صفت دی خو خاص د سترگو دپاره، مثلاً: برندي پښې نه شو ویلای یا برند غوږونه نزاکت نه لري.

(2) عام:

عام هغه وصف دی چې علاوه پر خپل موصوف پر بل شي هم صادقيږي لکه: "ښکلې پېغله" ښکلېتوب داسې صفت دی چې د بل شي سره هم راوړل کېدای شي لکه: "ښکلې مخ" "ښکلې پسگرلی" یا نور...

د وصف قسمونه:

وصف ډېر قسمونه لري مگر لکه یسوعي چې خاص کړيدي مهم ئې دوه قسمونه دي). 25:

(1) د شيانو وصف

(2) د اشخاصو وصف

په شيانو کي د درو شيانو وصف اهميت لري:

د ځايو وصف لکه: د کم ښار يا کلي صفت.

د پېښو وصف: مثلاً د کمي جگړې صفت د طبيعي مناظرو وصف لکه د هرات د غروب وصف، د اشخاصو وصف هم له دوو لارو کيږي: يا د خلق يعني پيدايښت له لاري يا د خلق يعني خوی له لاري.

د پيدايښت څخه خو مقصد د مخ او نور صورت ښکلوالی يا بدوالی دی همدا شان د حرکاتو تناسب او بد ډول والی يعني د اشخاصو کره وړه ستايلي کيږي د خوی څخه مطلب د اشخاصو د ښو يا بدو اخلاقو او عاداتو وصف کول دي.

د وصف حسن او ښه والی:

په صفاتو کي هغه وصف ښه دی چي اړوندونکي يا ويونکي ته د هغه موصوف داسي مجسم شي لکه د سر په سگترگو چي ئې ويني او دا په وصف کي ډېر مهم شی دی او بل دا چي ډېر صفتونه تر يوه حکم لاندې راوړی (26) يعني که غواړي د پسرلي صفت وشي بايد د طبيعت ښکلا او د قدرت صنع او هغه خوندونه چي د پسرلي له مناظرو موندل کېږي او نور ټول يوازي د پسرلي د ستايني دپاره وستايل شي.

(پای)

لمن ليکونه

1. کابل مجله لومړی کال 15 مخ 9 ش.
2. جواهر الادب ج 1، ص 59.
3. کابل مجله ، لومړی کال ، 9 ش 15 صفحه.
4. روش نگارش _ 10 مخ، د ښاغلي کاظم رجوي لیکنه.
5. د ليک او وينا پوهه د ښاغلي الفت اثر.
6. فرانسوی گرامر _ د کلود اوژه اثر د ښاغلي رښتيا ترجمه.
7. فرانسوی گرامر _ د کلود اوژه اثر د ښاغلي رښتيا ترجمه.
8. فرانسوی گرامر د ښاغلی رښتيا ترجمه.
9. فرانسوی گرامر د ښاغلي رښتيا ترجمه.
10. روش نگارش _ کاظم رجوي 41 او د 42 مخونه
11. همدا پورتنی اثر.
12. جواهر الادب محمد زکي الدين 77 مخ.
13. د ليک او وينا پوهه د ښاغلي الفت اثر.
14. تاريخ ادبیا ت انگلیس د لطفعلي صورتگر اثر.
15. روش نگارش 67، 69، 70، 73 او 74 مخونه.
16. فن التالیف الحديث 45 مخ.
17. فن التالیف الحديث د ، ن فريد المصري اثر 45 ، 46 مخونه.
18. دستور نگارش د حسين اميد اثر 3 مخ.
19. دستور نگارش 4 مخ

20. علم الادب يسوعي ج اول 253 مخ.

21. روش نگارش 127 مخ

22. علم الادب يسوعي جز اول 254 ، 225 مخ.

23. علم الادب يسوعي جز اول 262 مخ

24. علم الادب يسوعي جز 2 ، 95 مخ

25. علم الادب يسوعي لومړی جز 229 مخ.

علم الادب يسوعي لومړی جز 229 مخ _ د فن التاليف الحديث 43 مخ.

د بديع علم

تعريف:

بديع نوی شي ته وايي، او بديع هغه علم دي چي د کلام د تحسین او ښه والي وجهي په پېژندل کېږي او څنگه چي بديع نوپیدا ته وايي نو بدعت هم له دې قسمه دی. 1)

د بديع د علم واضع:

د بديع د علم واضع عبدالله بن المعتز دی چي دا علم ئې اختراع کي، او په 274 هـ کال ئې د بديع نوم پر کښېښود. 2)

د بديع اقسام:

د بديع علم پر دوه قسمه دی:

☐ معنوی

☐ لفظي

☐ لومړی معنوي:

معنوي هغه دی چي د معنی رعایت پکښي واجب وي، نه د تلفظ او ډېر مشهوره ئې دادی: 3)

_ (1) متضاد:

چي دوې ضدي معناوی سره راوړي که په نثر کي وي او که په نظم کي عبدالقادر خان په لاندي بیت کي خدا او ژړا سره راوړي دي:

چي ئې تللم په خدا خدا دیدار ته

اوس ئې درومم په ژړا ژړا مزار ته

شمس الدین کاکړ وايي:

آخر به ومري په ډېر غربت کي
 بې کس زما زړه تنهـــــــــا زما زړه
 خراب له عشقه آباد له حـــــــــسنه
 مجنون زما زړه لیلی زما زړه
 په اوبنکو غرق شو له صبره وچ شو
 دریا زما زړه صحرا زما زړه

دا لاندې بیتونه هم د طباق له قسمه دي، عبدالقادر خان وايي:

نمروته نه گورم، گورم خپل نـــــــــگار ته
 گل ته نظر نه کړم، نظر کړم هغه رخسار ته
 باغ وته مي بولي، نه مي بولي د یار کوی ته
 کوی ته به ئې درومم نه به درومم و گلزار ته

(2)مراعاً النظير:

مراعاً النظير دادی چي اقلأ دوه شيان په يوه جمله يا يوه شعر کي مناسب سره راوړه شي لکه په دې لنډۍ کي:

سینه مي دېگ زړه مي غـــــــــــــــــونډي

اوبنکي اوبه دي بېلتون اور پسي کوينه

دېگ او غونډي او اوبه او اور مناسبت سره لري.

(3)براعاً استهلال:

د براعاً استهلال لغوی معنی ابتدائي تفوق او برتري ده، او په اصطلاح کي د کتاب د مقدمې او شروع مناسبت د کتاب د متن او موضوع سره دی مثلاً که کتاب په نحو کي وي په مقدمه کي ئې: رفع، نصب، جر، فاعل، مبتداء

او نور راوړي، چي يو فاضل سړی د کتاب مقدمه ووايي له هغه څخه پوه شي چي د کتاب موضوع څه ده چي ددې صنعت مثالونه په پخوانيو عربي او پارسي کتابو کي بېخي ډېر لیده کيږي.

(4)عکس:

دا صنعت قلب مطلب هم بولي چي يو عبارت په خورا ښکلي ډول سره راوړي، گل محمد هلمندی وايي:

ما په سل کرته یاد کړې ته رانغلې

زه به سل کرته درسم که تا یاد کړم

(5)رجوع:

دا صنعت دادی چي يو مطلب وويل شي بيا بيرته دهغه مطلب باطلوالی ته رجوع وشي لکه خوشحال خان چي وايي :

که ښه وایم وچاته هم ئې بد نیسي په زړه کښي

یا بخت دی د مغولو یا زما څه عقل کـم دی

نه بخت دی د مغولو نه زما څه عقل کـم دی

دا کل واړه پېری ده چي مي کار برهم درهم دی

(6)استخدام:

د استخدام مثال هم دمخه درته وښودل شو.

(7)لف ونشر:

لف او نشر دادی چي يو وار څو شيان ذکر شي اووروسته د هغو تعبیر په ترتیب سره وشي لکه حنان چي وايي:

دا څه يار دا څه حنان دا څه اغيار دى

دا څه گل دا څه بلبل دا څه زغن دى

شمس الدين وايي:

يو کاندې ويشتل بل بندول دريم نټل کا

ورځي دي کمان زلفي رسي سپاهي کا کل

لف او نشر دوه قسمه دى يو مرتب او بل غير مرتب، مرتب هغه دى چي شيان په ترتيب سره راوپه شي، لکه په پورته بيتو کي او غير مرتب هغه دى چي بې ترتيبه ذکر شي.

(8)تفريق:

تفريق دادى چي متکلم دوه شيه له يوې نوعي څخه ذکر کړي او د معنا د زياتوالي دپاره تفصل ورکړي يعني تفريق ئې سره وکړي، رحمان بابا وايي:

لږ تفاوت نه دى د رنځدى او زاهدۍ

چرته زلمي جونه، چرته کونډي يتيمان

(9)جمع:

جمع داسي صنعت دى چي څو شيان تر يوه حکم لاندې کړي عبدالقادر وايي:

چي پرې غم غلطوم درې مي محرم دي

يو قلم دويم کتاب دريم اشعار خپل

چي قلم او کتاب او اشعار ئې د غم غلطولو تر حکم لاندې کړيدي.

(10)تقسيم:

تقسيم هغه دى چي څو شيان ذکر کړي او بيا هر يوه ته بل شى منسوب کړي، خليل خان نيازی وايي:

خړي اوريځي ژاړي لــــه پاسه

کويله ږغ کا بېلتون له لاسه

يه هغه لوني گوهر په خول ستا

دا مرحبا کا ستا زموږ مواسه

په پورتنۍ رباعي کي د رجوع صنعت هم راغلی دی.

(11) حسن تعليل:

حسن تعليل دادی چي ويونکی د يوه وصف دپاره داسي علت راوړي چي په حقيقت کي علت نه وي خو د لطافت او مناسبت له حيثه ښه علت وباله شي، لکه زاخيلي چي وايي:

ورغړوه سترگي، زلفي ليري د رخساره که

ستا ليدو ته رپردي لمر په پاڼو کي د گلو

د لمر دورانگو درپر دېدولو علت ئې د خپل يار مخ وباله، که څه هم حقيقتاً خو دا علت نه دی مگر ډېر ښه لطافت لري، يا لکه حميد چي وايي:

چي نظر ئې د گلرخ ساقې په مــــخ شو

د نرگس له لاسه جام پرېوت نسکور شو

(12) حسن مطلع:

حسن مطلع دادی چي د لومړۍ بيت الفاظ ډېر مانوس او ذهن ته نژدې وي چي ويونکی يا اروېدونکی دې ته مجبور کړي چي راتلونکي بيتونه هم ووايي يا ئې واوري، او په ويلو ئې زړه خوښ شي لکه عبدالقادر خان چي وايي:

پــــه مجالس کښي بيرون له همه

د آواز وخوت د خُم لــــه فمه

چي زه هم ستاسي ميخور زلمی وم

زما له حاله مه شئ بې غــــمه!

(13) حسن مقطع : حسن مقطع دادی چي غزل يا قصيده يا نور څه په ډېره زړه وړونکي او مطبوع کلام بې له کوم شرطه قطع شي لکه دخوشحال دا لاندي قصيده:

د ښادمنو په خندا ږو

د غمجنو په ژړا ږو

د زندانو په رندی

د شيخانو په تقوا ږو

د وصال په سل خوښی

د هجران په زر بلا ږو

د بهار په ښو گلونه

د بلبلو په نوا ږو

چي د وهمه پکښي نشته

د رښتينو په رښتيا ږو

په دا همومره سگوگندونه

صد هزار ځله بيا بيا ږو

چي تر ځان مين پر تا يم

(14) اغراق:

اغراق په لغت کي درې معناوي لري : په اوبو کښي ډوبول، يو شی تر خپل حد پورته بېول، دلنډۍ کښول، خو د بديع په اصطلاح هغه صنعت دی چي د يوه شی ښه والی يا بدوالی يا د هغه تصديق او تکذيب ته شدت او قوت ورکوي، داسي نه چي هيڅ نه وي او وويل شي چي شته، دا اغراق نه دی درواغ دي.

څوڪ وايي چي اغراق درې مرتبې لري : لومړۍ دا چي مدعا عقلاً او عادتاً امكان ولري، خوشحال وايي:

د خوشحال سره كه كښيني يو څوكاله

دا دغره خټك به واړه شاعران شي

دامبالغه هم بولي، دوهم هغه دى چي مدعا د عقل له رويه ممكنه وي مگر په عادت كښي محاله وي، شمس الدين وايي:

زړه مي داسي اندېښنو دهجران ډك كى

ځاى د وصل پكښي نشته يو خاش خاش

دا اغراق هم بولي، دريم هغه دى چي مدعا هم عقلاً هم عادتاً محاله وي دا نو غلو هم بولي، حميد وايي:

چي بليزې پكښي اور زما د آه

څه به نه وي د فلک مانۍ سياه

(15) التفات:

التفات په لغت كې د سترگو تر كنجكانو كتل او يو كار ته توجه كول دي، او هم لطف او مهربانۍ ته وايي اصطلاحاً داسي صنعت دى چي د عبارت سياق ته تغير وركړي، دا نو پر شپږ ډوله دى:

اول : له غيبتته تكلم ته التفات ، عبدالقادر خان وايي:

ظاهر بين ئې په ظاهر صورت غلط شو

په باطن په خاورو پټه خزانـــــــــــــــــه يم

په لومړۍ مصرع كې غيبت او دوهم كې تكلم دى.

دوهم : له تكلمه و غيبت ته التفات ، خوشحال خان وايي:

چي دي ښه له خويه بويه خبردارشوم

د خوشحال سره ياري كړې په دروغ

دريم : له غيبتته و خطاب ته التفات ، خوشحال خان وايي:

چي دلبره دلبره ————— ده هغه ته يې

چي خودرايه خودستا ده هغه ته يې

خلووم : له خطابه تکلم ته التفات ، عبدالقادر خان وايي:

باد يې بوي عبدالقادره سحر راوړ

شگفته لکه غونچه په دغه باد شوم

پنځم : له تکلمه و خطاب ته التفات ، رحمان بابا وايي:

خبر نه يم چي ئې راوست ————— م له کومه

بيا مي کومي خواته استوي چي دورمه!

شپږم : له خطابه و غيبت ته التفات : لکه دا چي پلار زوی ته نصيحت کوي او ورته وايي : " زمري جانۀ ! زما خبري واوره، ستا دپاره وایم، زه زمري د ځان زوی بولم نو که زمري اوس لوی شوي وي او ځان تر ما پوه بولي دا نو بېله خبره ده".

(16) اعداد:

دا صنعت داسي دی چي د ممدوح څو صفتونه او يا نور شيان پرله پسې راوړه شي، لکه خوشحال چي وايي:

ناز، نخري، مهر، خدا، فتنې، جنگونه

د خپل يار سره هم تا زده دا رنگونه —————

(17) تنسيق الصفات:

څو صفتونه پرله پسې راوړل دي ، لکه عبدالقادر خان چي وايي:

پر لاري تلمه، په مخه راغله، يوه دلبره، پري رخساره

د لمر په شانه، لاترې روښانه، په ښکلي مخ وه هغه نگاره

غاړه بلنده، خاطر پسنده، عنبرين بويه، ياسمن ————— بويه

په شونډو لعله، په زړه الماسه، په سپينو غاښو درشهواري

بې ميو مسته، خوږه نيست وهسته، ډکه له نازه خالي له نيازه
سر تر قدمه ثابته روغه، له هره عيبه پاکه ويزاره

(18) حشو حشو:

حشو په نظم او نثر کې معترضه جمله ده، ياهغه زاید کلام دی چې د جملې په منځ کې واقع شي، علي خان وايي:
اوس مي څه زده "باقي دا" چې له څه راغی
ځي به چېرته سوربا پلي زمه روح ؟
حشو پر درې ډوله ده : قبيّه، متوسطه، مليحه _ قبيّه حشو د کلام قيمت ورکوي.

(19) تجاهل العارف:

تجاهل العارف دادی چې ويونکی يا ليکونکی قصداً خپل ځان ناپوه واچوي که څه هم واقعه ورته معلومه وي خو د
يو نزاکت دپاره خپله ناداني ښکاره کړي لکه علي خان چې وايي:
دا د دلبر مخ دی چې له شاله نيم لیده شي ؟
يازيړوتي لمر دی چې ښکاري نيم له غره ؟

(20) مدح ما يشبه الذم:

مدح مايشبه الذم دادی چې داسي مدح وشي چې د ذم سره مشابهه وي لکه شمس الدين چې د خپل آس مدح
کوي:

تر ولاړ داوبو تېز دی په رفتار کې

د گانټې مزل په مياشت وهي تنها

(21) ذم ما يشبه المدح:

دا داسي دی چي داسي ذم وشي چي دمدح سره مشابهه وي لکه علي خان چي وايي:

عاشقانو به فریاد بې شانه نه کـــړو

معشوقې که په یو شان وای نا انصافي

(22) ارسال المثل:

دا صنعت داسي دی چي یو مثل یا یو مشهوره جمله په نظم کې راوړه شي لکه عبدالعظیم چي دا مثل "دگورشپه نه

په کور کېږي" په یوه بیت کي راوړی دی:

د گور شپه چېر دچا نه په کور کېږي

غم د چا په خوشحالی کله بدلیږي

(23) ارسال المثلین:

دا دادی چي دوه متلونه په یوه بیت کي راوړي، لکه خوشحال خان چي وايي:

وايي چي: "له ځانه په اولاد وي پېرزوینه"

خدای په کارواني په اصلي والي اوبه"

(24) سوال و جواب:

د سوال و جواب معنی خو ښکاره ده ، شمس الدین کاکړ وايي:

ما وې ستا د مخ وگل ته مي لار نشته

دې وې کړه په شپه ژړا ما وې په سترگو

(25) ښه او بد:

ښه او بد هغه صنعت دی چې په پارسي ئې زشت او زیبا بولي هغه دادی چې په لومړۍ مصرع کې ښکونځل او په دوهمه کې بیرته مدح ځیني جوړه شي، شمس الدین وایي:

بد ښه

یو وار ما واخیستای پښې د خپل نگار
چې مې رنگ کړای په نکړیځو گل انار
ته ویده وې ما به درسته شپه کولې
باری ستا په باب دعا هزار هزار
که ئې یو ځله پر سگر ورباندې کښینې
رنځ د هجر به شي دفع د بیمار
بند ئې خلاص که پورته ونیسه پخپله
مخ پوتی په نقاب نه ښایي د یار
که هر څو پر موټه زور کړم درست په نه ځي
په رقیب کې ځما غشی د آزار
په مدار مدار بې کارم چې خوږ نه شي
د بانو په ستني ستا د پوندي خار
څو پر سپور یې باندي ښوره شمس الدینه!
د عشق اوبښ پر لاري کله ځـــــــي هموار

(26) اطراد:

اطراد هغه صنعت دی چې په نظم یا نثر کې د ممدوح نوم او د ممدوح د پلار نوم د ولادت په ترتیب ذکر کړي لکه په بیت کې چې دا جمله راوړي: "الامير ابن الامير ابن الامير" یا نور...

(27) توجیهه:

دا صنعت محتمل الضدين هم بولي او داسې دی چې یو کلام د دوو مختلفو وجوهو احتمال ولري لکه د عربي دا شعر چې په یوه سترګه ږوند خیاط ته چا ویلی و:

خاط لي عمر وقبا ليث عينه سوا

يعني کشکي ستا دواړي سترګي سره برابري وای، نو دا معنی هم ورکوي چې کشکي ږوند وای، او دا معنی هم ورکوي چې کشکي دي دواړي سترګي جوړې وای.

یا په پښتو کې چې وایي: "احمد ډېر غوړ سپری دی" دواړي توجیهي روا دی: یوه دا چې کالي ئې غوړ دي او بل دا چې کالي ئې ډېر پاک او مفشن دي.

دوهم لفظي صنایع:

د بدیع د علم دوهم قسم لفظي صنعتونه دي او هغه څه چې په پښتو کې ما تطبیق کړای شوه هغه دادی:

(1) ترصیع:

ترصیع داسې صنعت دی چې شاعر خپل کلام برخي برخي کړي، نو هر لفظ ئې د بل داسې لفظ پر برابر راوړي چې په وزن او دروي په توري کې سره متفق وي لکه رحمان بابا چې وایي:

په حالت، د عاشقانو، نظر، بویه

په زیارت، د شهیدانو، گذر، بویه

(2) المشجر:

المشجر د توشیح جزو دی، هغه دادی چي یوه غزل ووايي چي په لیکلو کي د ونې شکل پیدا کړي لکه شمس الدین چي وایي:

(3)المربع:

دا هم د توشیح یو قسم دي چي یوه رباعي پر څلور برخي داسي وويشي چي هم افقي او هم عمودي وويله شي لکه عبدالقادر چي وایي:

(4)اسجاع:

اسجاع د سجع جمع ده، او سجع قمري، موزون او مقفي آهنگ ته وایي (4) نوډا پر درې رازو ده:

(1)متوازی:

(2)مطرف:

(3)متوازن:

اول : متوازي : متوازي هغه بولي چي ددوو مصرعو په آخر کي داسي کملې راوړه شي چي دحروفو په عدد او وزن او روي کي سره متفقي وي لکه عبدالقادر خان چي وایي:

بد یم دا نه وایم چي زه ښاغلی یم

په مریي والي دتا راغلی یم

مرگ می قبول دی شړل دي نه وي

تښتی بنده یم درته راغلی یم

دوهم : مطرف ، دا بولي چي د دوو مصرعو په آخر کي داسي کلمه راوړه شي چي دروي په حروفو کي متفق اما د حروفو په عدد او وزن کي مختلف وي لکه رحمان بابا چي وایي:

خبر نه یم چي ئې راوستم له کومه

بیا می کومي خواته استوي چي درومه

دریم : متوازن هغه دی چې په دوو مصرعو کې داسې کلمې راوړه شي چې هر یوه د خپل نظیر سره په وزن کې موافق وي مگر دروي په حروفو کې مختلف وي لکه عبدالقادر خان چې وایي:

بند ئې ، په تاریخ د دوو زلفینو

مست ئې، په جام یم د دوو عنینو

(5)تجنیسات:

تجنیسات اوه دي : تام ، ناقص، زاید، مرکب، مکرر، مطرف، خطي:

اول . تام:

تام تجنیس هغه صفت دی چې په شعر یا نثر کې دوې داسې کلمې ذکر شي چې په صورت کې هېڅ تفاوت نه سره ولري مگر معنا ټکې جلا جلا وي. په پښتو کې دا صنعت بیخي ډېر دی، بلکې په متلو کې هم موجود دی لکه چې وایي : "خواري کړې هغه مینځي چې د مینځي کال مینځي" په ادبیاتو کې هم ډېر دی، پیرمحمد وایي:

فراق په ما خوري دزرګي ويني

آشنا مي نسته الله مـي ويني

عبدالقادر خان یوه مفصله نصیحت نامه چې تقریباً زر بیتونه دي په همدې صنعت کې ویلې ده.

دوهم، ناقص:

ناقص تجنیس دا بولي چې په تورو کې لکه تجنیس تام غوندي یو شی وي مگر په حرکاتو کې مختلف وي لکه حمید چې وایي:

چې رښتنی ساده صاف نه وي حمیده

بولي، بولي عاقلان دا هسـي بول

دریم . زاید:

زاید تجنیس دادی چي د متجانسو کلمو په سر یا په آخر کي یو توری اضافه وي لکه عبدالقادر خان چي وایي:

چي عاقبت به له دنیا لیردي

ولي دا هونبره طولاني بلیري

خلورم . مرکب :

مرکب تجنیس پر دوه ډوله دی : متشابه او مفروق. متشابه هغه دی چي د بسیط لفظ سره مرکب د بسیط په شکل راوړي لکه عبدالقادر خان چي وایي:

ر به ته زما څښتن زه بنده ستا یم

تا به غواړم تا به بولم تا به ستا یم

په نسیم د محبت لکه گل وایم

په تجنیس په نصیحت بیتونه وایم

مفروق مرکب هغه دی چي بسیط او مگرکب لفظونه د بسیط او مرکب په شکل راوړه شي عبدالقادر خان وایي:

چي په سترگو څراغ وویني پتنگ

څو ونه مري له ژوندونه وي په تنگ

پنځم . مکرر:

مکرر تجنیس دادی چي د بیتونو په آخر دوه متجانیس لفظونه اړخ پر اړخ مکرر راوړه شي او معناوي ئې جلا وي نو که د لومړی حرف په سر کي څه زیاتوالی هم وي روا دی لکه پیرمحمد چي یوه غزل پردې صنعت ویلې ده چي دوه بیته ئې دادي:

بوي د زلفو چي مي تېر شو تر مشام شام

و بلبل ته مي د زړه ږدي گل اندام دام

په خندا به سور کفن له قـــــــــــــــبره پاڅم
 دا مسيح که مي لږ واخلي په دشنام نام
 دا قسم تجنيس هم د پښتو په ادب کي خورا ډېر دی او راز راز راوړل شويدي مثلاً حنان داسي راوړی دی:

هيڅ مي نه مونده په عشق کي د زړه کام کم
 نه مي درومي له خاطره په پيغـــــــــــــــام غم
 پوخ مين آه وغان نه کـــــــــــــــري په عشق کي
 مدام وي له اضطـــــــــــــــرابه څخه خام خم

شپږم. مطرف تجنيس:

دادی چي دوې داسي کلمې راوړه شي چي ټول حروف ئې يوشی وي خو د پای توري ئې مختلف وي عبدالقادر خان وايي:

د يار ياد لکه صيقل زړه پرې صفا که
 آئيني دي د خاطـــــــــــــــر ونيوه زنگ

اووم. خطي تجنيس:

خطي دادی چي دوې داسي کلمې راوړه شي چي تحريري شکل يې يو دی نو که يوه کلمه ټکي ولري او بله يې ونه لري پروا نشته لکه محرم او "مجرم" چي سره راوړه شي عبدالقادر وايي:

چي نوم ئې وشي د محرمی
 خوب به په څه کا د بېغمی
 په يوه ټکي محرم مجرم شي
 وېره دي کاندي د مجرمی

(6) اشتقاق:

بل د لفظي صنايعو څخه دی چې ویونکی داسي الفاظ استعمال کړي چې له یوه اصله څخه مشتق وي لکه حنان چې وایي:

که په تور د تورو زلفو تور شم څه شو

د تور بخت له تورو زلفو آشنایي ده

او یا په نظر کې داسي ښکاره شي چې له یوه اصله دي مگر نه وي لکه خوشحال خان چې وایي:

هیچري د شول ————— و د سپرې برکت نه وي

شل شي شول شي شوم شي چې همېش شولې کرینه

(7) مقلوب:

مقلوب يعني اوښتی دا عموماً پر دوه ډوله دی :

لومړی مقلوب بعض :

چې په نظم یا نثر کې د کلمو بعضې حروف سره واوړي شمس الدين وایي:

که څه وایم د دلبر له تورو زلفو

د سواده مي په سر کې ده سودا

دوهم مقلوب کُل:

چې ټوله کلمه سره اړولې شوې وي. لکه عبدالقادر خان چې وایي:

د دوران له انقلابه لا بقا شي

اعتماد به دانا څه په دا اقبال کا

(8) تضمین:

تضمین دادی چي یو شاعر یا لیکونکی د بل شاعر یا لیکونکي یوه مصرع یا جمله دخپل شعر په ضمن کي راوړي مگر په دې شرط چي د سند او مثال په ډول وي نه دغلا په توگه، مثلاً حمید وايي:

دا شرف د عاشقی نه دی نو څه دی

چي سینه شوه د حمید دکان د مشکو

حنان شاعر دده وروستنی مصرع تضمین کړې وايي:

د حنان سینه نوخطو تور سکاره کړه

که "سینه وه د حمید دکان د مشکو

(9) اعنات یا "لزوم ما لایلم"

دادی چي شاعر یو غیر لازم شی پر ځان لازم وگڼي يعني که دهغه التزامه صرف نظر وشي هیڅ عیب نه وي مثلاً عبدالعظیم شاعر دلاندي بیتونو په آخر کي "زلزله، غلغله، ولوله، سلسله" یا نور راوړي چي دوه لامله ئې لازم کړي مگر که ئې پر ځای "فیصله، مرحله، ناله" یا نور راوړي وای څه عیب نه و بیتونه ئې دادی:

نن مي گډه په صورت بیا زلزله ده

راپسې د مفسدانو غلغلــــه ده

ما وې نن خو به مي پرېردی پر قراره

پرون ټوله ورځ مي کړې ولولــــه ده

دا دُر نه دي چي په مخ ځما ځلېږي

دا ځما د سپینو اوښو سلسلــــه ده

(10) حذف:

بل صنعت حذف دی چي شاعر له خپله کلامه یو یادوه حرفه وغورځوي لکه عبدالقادر خان چي وايي:

هومري اور پکښي بليږي ايرې نه شوې

بلا سخت يې د عاشق ننه لرم — وونه

ننه په اصل کي "دنه" دی ، دال حذف شويدي.

(11) رقطا:

رقطا داسي صنعت دی چي په نظم کي يو حرف منقوط يعني نقطه دار او بل غير منقوط وي. مثلاً خوشحال خان وايي:

زه زایر یم ځان ستا تر تل ———

تر تا ځگر شم ځان ډېر ښه ئې — تر بل

يو په مثل ته ښايسته يې د جونو خانه

تابه ستايم تا به ستايم يو په ش — تل

ته جانا تل تازه تر تر نست ——— رنه

زه زهير خسته جليا یم ——— ر بلبل

(په پورته بيتو کي په پخوانۍ املاء (ځ) په دوو ټکو هم ليکله کېدله)

(12) خيفا:

دا صنعت داسی دی چي يوه کلمه يا يوڅو توري منقوط او بله کلمه يا دتورو په شمار غير منقوط وي خوشحال خان وايي:

نن ما خپل گڼي له ط — نزه

ما خو نه زده هونږه ف — ن

بختور مي يې نوم کښېښ

لا که نه شي دروغج — ن

ځني تا وکا چين يې گورم

شي بنده درته ختــــــن

(په پورته لومړۍ بيت کي دوره توري منقوط او دوه غير منقوط دی په دوهم بيت کي درې توري منقوط او درې غير منقوط، په دريم بيت کي څلور توري منقوط او څلور غير منقوط دي)

(13) رد المطلع:

دادی چي د لومړۍ بيت يوه مصرع د غزل په آخر کي تکرار کړي عبدالقادر خان وايي:

خو همدا عبدالقادر ته بيا بيا وایه

"يوه زړه لره يوه مينه کافي ده"

(14) رد العجز علی الصدر:

صدر د شعر او عجز ئې پای دی، دا صنعت داسي دی چي د شعر صدر په آخر کي تکرار کړي، رحمان بابا وايي:

سر زما، سامان زما، جار شه تر جانان زما

جارشه تر جانان زما، سر زما، سامان زما

دا صنعت ډېر قسمونه لري کله داسي کيږي چي د لومړۍ بيت عجز ئې د دوهم بيت په صدر کي راوړه شي او د غزلي تر پایه پوري همداسي وي دا قسم ډېر لږ دي، خوشحال خان وايي:

همدا شان د غزلي تر پایه پوري...

(15) الملمع:

الملمع هغه دی چي يوه مصرع پښتو او بله عربي وي، شمس الدين وايي:

که داخل مي په روضه کښي د رضوان کا

لعمري لا يطيب العيش لـــــــولاك

خوبرويان که د جهان شي راته جمــــع

فوالله لست انظير عنك ســـــــواك

(16) ذوالقافيتين:

ذوالقافيتين دا دی چي په نظم کي دوې قافيې څنگ پر څنگ راوړه شي، مثلاً عبدالقادر خان وايي:

که ورڅه نه دی چي مريي ستا نومم

بس دی وماته چيري له تا درومــــم

ته به زما غوندي مريونه ډېر مومې

کله به تا غوندي څښتن زه بيا مومم

(17) ذوالقافيتين مع الحاجب:

چي رديف د دوو قافيو په مينځ کي راوړه شي، مثلاً عبدالقادر وايي:

مين را ياد شو دتا له رنـــــــگه

که يو درنگ کښيني زما له څنکه

که آشنا نه يې د آشنا مثال لري

جار شم قربان شم تر تا ملنګه

(18) ذولسانين:

چي نظم په دوو يا ډېرو ژبو راوړه شي، لکه خوشحال خان وايي:

افغان بچه شوخي، هرگز په عاشق بانـــــــدي

لطفي نکني رحمی، دا هم کله څوک کانـــــــدي

يك لحظه بيا بنشين ما خوښ په ښه خدا كړه
قربان سرت گردهم چي نورو وټه خانــــــــــــــدي

(19)غیر منقوط:

دا داسي صنعت دی چي په شعر کي بې ټکو الفاظ استعمال شي، لکه د شمس الدين دا بيتونه:
خوشحال خان وايي:

د دلدار هوا دار له درد او دوکه دما دم د آه سرد سره راوا کا
درومه درومه گيله مه کوه له درده کله کله درد هم مراد اداء کا

(20)منقوط:

منقوط هغه دی چي په شعر کي ټول نقطه دار توري راوړه شي، لکه خوشحال چي وايي:

ښې ښې شپې شي ځيني پيښي
غېر په غېر شي شفت ځيښي
ځيني ځيني ښيښي تشپري
نن بشي بخښني ، ښي – ښي

(21)مقطوع:

مقطوع دادی چي د شعر ټول توري سره بيل ئې مثلاً خوشحال وايي:

دل آزاری ! م دی خ ل رب ډار دی
زړون م آزاروه روی ددا دار دی

ت چ پ ژاړې زار زار ژړا دي اړوم
 دادې واړه درد او دوک زړه دي آزار دی
 چ اول دي د زړه داغ وت آرزو وه 5)
 اوس ور دروم زړه دي ښ ش چ داغ دار دی

(22) موصل:

موصل دادی چي د شعر ټول حروف سره ونښلي، او دا درې قسمه دی: لومړی دادی چي د شعر توري سره ونښلي لکه خوشحال خان چي وايي:

پورته دوه بيته منقوط هم دي، د موصل دوهم قسم دادی چي دوه توري سره نښلي، لکه د خوشحال دا بيتونه:

مخ په مخ شه ماته خنده چي خاطر مي
 هوسي شي په خوښۍ شي هم بې غم
 گل، مل چي مخ په مه شي په خوښۍ شي
 طوطا کله گويا يي کا بې موسم

د مرصل دريم قسم درې حرفي دی _ لکه دا بيتونه:

ځيني خپل جیش، لښکر، حشم کسي
 ځيني خپل لعل، گوهر، نعم کسي
 ځيني خپل علم، هنر، قلم کسي
 ځيني خټک، هغه، صنم، کسي

(23) لغز:

لغز په پښتو کیسی. یا دوړۍ بولي چي په پارسي ورته چیستان وایي دا هغسي دی چي یو پوښتنه وکي د یو شی نښاني ووایي او له مخاطبه د هغه شی د نومو پوښتنه وکړي. دکیسی مثالونه په پښتو کي ډیر دي.

(24)معما:

معما داده چي د معشوق یا بل شي نوم په بیت کي پټ او په رمز کي راوړي، نو که د تصحیف دلاري وي که د قلب او یا حساب او یا تشبیه او نورو لارو، مگر په دې شرط چي له ښي طبع څخه بهی لیري نه وي، اوږده اوږده ناوړه الفاظ پکښي نه وي لکه یونس چي د محمد (ص) په نامه معما لیکلي ده:

خم چي یونس واپراوه څڅوپکي ځینۍ پریوت

هونښ له مدهونښ وړک کا ، اسم لوی وه د هغه

لمن لیکونه

1.مختارالصاح

2.عبدالله بن المعتز د عباسیه د خلفاء څخه دی چي د مقتدر خلیفه د مریانو دلاسه مړ شو (په 296 کي) "دکابل مجله _ لومړی گڼه څلرم کال"

3.مخصوصاً دلته هغه صنعتونه ټاکلي شويدي چي مائې په پښتو کي مثال پیدا کړیدی، ممکن دی چي ډېر نور به داسي هم په پښتو کي وي چي ما نه وي لیدلي. "مؤلف"

4.مدارج البلاغه 205 مخ

5.په پخوانۍ املاء کي غیر ملفوظي (ه) لکه (په ، ده ، زه او نور) نه لیکله کېده.

د بیان علم

بیان په لغت کې کشف او ایضاح ته وایي (1) خو په اصطلاح کې هغه علم دی چې د یوې معنا دلالت پر مختلفو لارو رانښيي (2) یسوعي بیا وایي: بیان په اصطلاح کې هغه فصیح منطق ته وایي چې له ما فی الضمیر څخه تعبیر په وشي (3).

د بیان د علم لومړی کتاب:

په دې علم کې لومړی کتاب (مجازالقران) دی چې ابی عبیده د خلیل شاگرد لیکلی دی.

اصول:

دا علم درې اصله لري یعنې په درو شیانو کې بحث کوي (4):

1. تشبیه

2. مجاز

3. کنایه

تشبیه:

تشبیه د دوو شیانو معنوي اشتراك ته وایي، نو که دا اشتراك حقيقي وي او که خیالي او مقصد له معنوي څخه هغه صفت دی چې د باندنيو موجوداتو څخه نه وي لکه: پوهنه، زړه وړ توبې، ځکه چې د دوو تنو اشتراك په کور او کالو کې تشبیه نه باله کېږي (5).

د تشبیه رکنونه:

تشبیه څلور رکنونه لري:

لومړی رکن : ئې د تشبیه دوې خواوي دي چي یوه خوا ئې مشبه او بله خوا ئې مشبه به بولی او په عربی طرفین ورته وایي.

دوهم رکن : د تشبیه توري دي.

دریم رکن : د تشبیه وجهه ده.

څلورم رکن : د تشبیه غرض دی.

د یوه شي تشبیه چي له بله شي سره کیږي لومړی شی مشبه او دوهم مشبه به او ددوي منخ کي معنوي اشتراك وجهه شبه يا د تشبیه وجهه ده، او په کوم توري چي دا تشبیه راغلي وي هغه د تشبیه توري بولي او کوم مقصد چي پر بناء وي هغه ته د تشبیه غرض وایي.

لومړی رکن:

د تشبیه دوې خواوي : يعني مشبه او مشبه به مثال " پوهنه د رڼا په څېر ده" پوهنه مشبه ، رڼا مشبه به شوه. نو تشبیه د خپلو دوو خواو په اعتبار پر څلور ډوله ده:

(1) د مفرد تشبیه له مفرد سره:

(2) د مرکب تشبه له مرکب سره:

لکه د مخ تشبه له گل سره يا د زړه ور تشبیه له زمري سره:

لکه عبدالعظيم چي وایي:

سره لبان دي په خدا کي هسي زیب کا

لکه گل چي په گلزار کي و غوړیږي

سره لبان او د خدا ترکیبي حال مشبه او د گل د غوړېدلو ترکیبي حال مشبه به دی.

(3) د مفرد تشبيه له مركب سره:

لكه په دې لنډۍ كې:

پر گودر سور سالو ښكاره سو

ما وې دې نورو اوبو اور واخيست مينه

سالو مفرد او مشبه دى او دا اور او د اوبو د سوروالي تركيبى حال مشبه به دى.

(4) د مركب تشبيه له مفرد سره:

عبدالقادر وايي:

لكه څوك چې په ويشتل د گلو خوښ شي

هسي خوښ شي مشتاقان د يار له سوكه

گ د گلو وېشل تركيبى صورت مشبه او سوك مفرد مشبه به دى.

د دو خواوو د مادې په اعتبار:

د مادې اعتبار هم پر څلور ډوله دى:

اول : د محسوس تشبيه له محسوس سره:

شمس الدين وايي:

زړه مي بې ديار له مخه مدار نه كا

عندليب غوندي بې گلو قرار نه كا

زړه او عندليب دواړه محسوس دي.

دوهم : د معقول تشبيه د معقول سره:

لکه د ناپوهۍ تشبیه له مرگ سره او د علم تشبیه له ژوند سره:

دریم : د معقول تشبیه له محسوس سره:

شمس الدین وایي:

د ریا طوق شو را په غـــــــــــــــــاړه

لکه خپور شي په جگړه دستار د چا

خلورم : د محسوس تشبیه له معقول سره:

لکه دا بیت:

یا پر جستجوی زما هسي خدا کا

لکه خاندی پر تدبیر باندي تقدیر

مفروقه او ملفوفه تشبیه:

په پورته تشبیه گانو کي دوه رازہ تشبیه راځي:

چي یوې ته ملفوفه او بلي ته مفروقه تشبیه وایي : ملفوفه تشبیه هغه ده چي د یوه بیت په یوه مصرع کي څو مشبه او بله مصرع کي څو مشبه به راوړه شي لکه حنان چي وایي:

دا څه زلفي څه رخسار او څه ذقن دی

څه سنبل او څه گلاب څه نسترن دی

مفروقه تشبیه هغه ده چي په یوه بیت یا یوه مصرعه کي څو مشبه او څو مشبه به سره راوړه شي مثلاً بیا حنان وایي :

خوله غونچه، سترگي نرگس، زلفي سنبل دي

خط ریحان دی، څه گلزار په لاس را کښېووت

دوهم رکن : د تشبیه توري:

د تشبیه توري درې ډوله دي : حروف ، اسماء، افعال:

(1)حروف:

په پښتو کي دا حروف د تشبیه دي : لکه ، غوندي، دود، ورته...

د لکه د توري مثال:

عبدالقادر وایي:

گوندي بخت مي د دلبر د زلفو ږمونځ کا

که فلك ټوکرې ټوکرې لکه شمشاد کړم

د غوندي توری:

خوشحال خان وایي:

که زما په مرگ دي زړه دي تبغ راواخله

د قصاب غوندي مي بند پر بند جلا کړه

د دود توری:

لکه پیرمحمد کا کر چي وایي:

ما له یاره سپینه خوله په خندا غوښته

ده له کسته د غونچکې په دود ونغښته

ورته توری:

دا توری په ادبیاتو کي زما په سترګه نه شو، مگر په محاوره کي ډېر مستعمل دی : ستا کتاب زما کتاب ته ورته دی. یا نور...

(2)اسماء:

په پښتو کي دا اسمونه د تشبیه دپاره شته : شان، خبر، سیال.

د شان مثال:

عبدالعظیم وایي:

د ستۍ په شان به سوځم ————— رترپايه

چي تازه مي کړ خپل ځان وټه نېران بيا

د څېر مثال:

رحمان بابا وايي:

وړاندي هم ټوله ستا په څېر سړي وه

ته هم پاڅه د هغو په څېر همت کړه

د سيال مثال:

عبدالقادر وايي:

نمر له تانه من ————— ور شو دا له نمره

څوک به مياشت کا ستا له مخه سره سياله

(3) افعال:

په پښتو کي دا افعال د تشبيه دپاره راځي : ته وا ، ته به وايي، وائي ته چي وائي، تابه ويل:

د ته وا مثال:

مخلص وايي:

رامو نه وړو د پردو له کوره گټه

يو د بل له جېبې کارو ته وا غله يو

د ته به وايي مثال:

خوشحال خان وايي:

ته به وايي د گلاب په گل شبنم ————— دی

چي بارڅو دی د نماشتې په وخت خولې شي

د وائي مثال:

عبدالقادري وايي:

ژړ او سره نمری اغوستي گلرخانو
وايي سپروني ونيول گلونه

تا به ويل مثال:

پر دې ښاغلي سپی داسي گران و تا به ويل زوی ئې دی.

د ته چي وايي مثال:

مدبر صاحب داسي پر چوکۍ ناست دی ته چي وايي د پرنګي سر ئې په توره وهلی دی.

د تشبيه اقسام د تشبيه د اداتو په اعتبار:

که په تشبيه کي د تشبيه ادات نه وي راغلي موکده ئې بولي، او که راغلي وي مرسله يا مطلقه ئګې بولي هغه چي د تشبيه توري نه وي پکښي راغلي لکه رحمان بابا چي وايي:

شام سحر مي دغه ستا زلفي رخسار

نور مي مه پوښته له شام او له سحره

مطلقه خو دمخه تېره شه.

(3) رکن د تشبيه وجهه:

د تشبيه وجه د مشبه او مشبه به تر منځ يو مشترکه معنی ده، چي په مشبه به کي به د اصليت او مشبه کي د فرعيت په توګه وي او دابه هم د ويونکي په نظر کي وي (6) د ويونکي نظر ځکه ضروری دي چي مثلاً که يو سړی

د یو پهلوان سره تشبه کړه شي که څه هم دا سړی په ډیرو شيانو کې لکه خوله، پزه، لاسونه، جسمیت، او نورو کې پهلوان سره شباهت لري مگر د ویونکي نظر او مقصد غښتلوالو قوت دی، دا د تشبیه وجه به یا د حقیقت له رویه وي لکه چې ووايو: احمد لکه زمري دی! يعني په زړه ورتوب کې او یا به د تخیل له رویه وي لکه حسن او ښکلیتوب (7) چې ووايو: مخ لکه سپوږمۍ دی.

د تشبیه د وجه په اعتبار د تشبیه اقسام:

د تشبیه د وجهي په اعتبار تشبیه پر لاندې قسمو وېشلې شویده: تمثیله او غیر تمثیله، مجمله او مفصله، قریبه او بعیده.

تمثیله تشبیه:

هغه ده چې د تشبیه وجهه ئې له متعددو شيانو څخه راوتلې وي لکه حمید چې وايي:

دا زما له غمه شین زړه پکښې خیال د یار د شونډو

هسي رنگ زيب و زينت کا لکه می په شنه پیاله کښي

دلته د تشبیه وجهه له څو شيانو څخه راوتلې ده د زړه او پیالې له شینوالي، د شونډو او می د سوروالي څخه او دا چې شونډې او می دواړه د ځکلو شیان دي او هم زړه د خیال او پیاله د میو ظرفونه دي ددې ټولو څخه د تشبیه وجهه راوتلې ده.

غیر تمثیله تشبیه:

هغه ده چې د تشبیه وجهه له مفرد شی څخه راوتلې وي لکه شمس الدین چې وايي:

د گلرخو په هوس شپې رونومه

آموخته لکه شبنم په دا شبخون یم

مجمله تشبیه:

هغه ده چې تشبیه وجهه پکښې نه وي ذکر شوې مثلاً رحمان بابا وايي

دا هلال دی چي لیده شي په شفق کي

که په لاس د گل اندامي سپین وښی دی

مفصله تشبیه:

هغه ده چي د تشبیه وجهه ذکر شوي وي مثلاً حنان وایي:

تبسم ئې له دشنامه سره خوند کا

قدر ډېر لري ترخه چي شي شراب

تريخوالی د تشبیه وجه ده.

قريبه تشبیه:

هغه ده چي بېله فکړه ويونکی يا آروډونکی ته د تشبیه وجهه څرگنده شي عبدالقادر وایي:

که مو عمر د چمن تر گـلو کم دی

د لاله غوندي سور مخ د زړه په داغ يو

بعیده تشبیه:

هغه ده چي د تشبیه وجهه تر ډېر وخت وروسته څرگنده شي لکه محمد هوتک چي وایي:

د بيلتون په تاريخوکي مي زړه شين شو

رڼا لمر د جام د ميو په ظلام را) 8)

لمر د شرابو سره تشبیه شویدی، په لومړی وار د تشبیه وجهه سړی دستي نه شي موندلای څو ورته ډېر دقیق نه شي وروسته څرگندېږي چي شاید د تشبیه وجه به حرارت وي ... دا تشبیه په پارسي کي ډېره ده.

(4) رکن د تشبیه غرض:

د تشبیه غرض د مشبه تعریف دی یعنې د مشبه د حال بیان او وصف غرض دی لکه ښکلیتوب ، ښه والی، بدوالی او نور ځکه د تشبیه غرض اکثراً مشبه ته راجع کیږي، دا غرض پر څو ډوله دی :

لومړی دا چې د مشبه بدوالی غرض وي لکه چې حمید متملق او مداح او غوره مال شاعر ته وایي:

لکه سپی چې په مردار شاوخوا کیږي

هسي ته کس وناکس په اسره ستایي

دویم دا چې د تشبیه غرض د مشبه د حال ایضاح او بیانول وي لکه علي خان چې وایي: 9)

زه درپسي درسته شپه پټ ژاړم لکه پرڅه

ته سبا خندان لکه گل وازگرېوان د چایي؟

په دې بیت کې د تشبیه غرض د مین پټه ژړا او د معشوق خندا ده چې دواړه د مشبه حال باله کیږي.

دریم دا چې د تشبیه غرض د مشبه د حال د مقدار څرگندول وي لکه حمید چې وایي:

که ئې سپک کا عاشقي لکه بڼه

هغه کس تر کوه قاف دروند وگڼه

یا نور داسې مثالونه چې غرض پکښې ښکلیتوب زینت یا نور وي، مگر کله کله د تشبیه غرض مشبه به ته هم رجوع کوي دا هغه وخت چې د تشبیه د وجهې له رویه چې هره خواناقصه وي هغه مشبه به شي او غرض ځینې اکملیت او بشپړتوب وي، دې ته مقلوبه تشبیه هم وایي ځکه چې مشبه به د مشبه پر ځای راوړه شوی دی لکه رحمان بابا چې وایي:

دا هلال دی چې لیده شي په شفق کې

که په لاس د گل اندامي سپین وښی دی

په دې بیت کې هلال مشبه او وښی مشبه به دی، مگر په مشبه به کې د تشبیه وجهه ناقصه ده ځکه چې هلال خو تر وښي په ښکلیتوب کې اکمل دی خو د تشبیه غرض وښي ته راجع دی.

د تشبیه نور عمومي اقسام:

په عموم طور تشبیه نور قسمونه هم لري چي مشهوره ئې اوه دی:

1. مطلقه تشبیه:

چي شرط او قيد ونه لري لکه د خوشحال دا بیت:

د امید غوټۍ مي واره شگفته شي
چي د دوویم پر ما لکه صبايي

2. مشروطه يا مقیده تشبیه:

چي يو شرط يا قيد پکښي وي لکه پيرمحمد کاکړ چي وايي:

مخ که دي گلشن دی يا خراغ دی يا سورگل
زه باندي بورا يم يا پتنگ يم ————— بلبل

"که" په پښتو کښي د شرط توری دی .

3. تشبیه تفصیل:

چي يو شی د بل شي سره تشبیه کړي بيا بيرته ووايي چي داسي نه ده او د مشبه به افضليت ثابت کړي مثلاً
خوشحال وايي:

چي و مخ وته دي گورم لکه لمر هسي خلیبري
قربان دي تر جمال شم په معنی تر لمره غټ یې

4. د تسویاً تشبیه:

چي د يو شي صفت د مطلوب له صفته سره مساوي وباله شي لکه گل محمد هلمندی چي وايي :

لکه ځني چي دي ستا پر مخ پریشاني

هسي شان مي د خاطره پریشاني ده) 10)

5. د اضمار تشبیه:

د اضمار تشبیه داده چي تشبیه مضمرة وي لکه پیرمحمد کاکړ چي وايي:
محبوبا پر پالنگ واوښته په خوب کي
که هوسی وه د بهار پر گلـو رغښته

6. کنایه تشبیه:

کنایه تشبیه هغه ده چي د تشبیه توری وغورځول شي او یوازي مشبه به راوړه شي لکه عبدالعظیم چي وايي:
سپیني مرغلي د گلاب په گـلـل بهیږي
روغ زړه مي غوڅیږي چي اورپړي له نرگسه

7. معکوسه تشبیه:

د عکس تشبیه داده چي دوه شیه یو له بل سره تشبیه کړی شي رحمان بابا وايي:
پخواني هم ټوله ستا په څېر سړي وه
ته هم پاڅه د هغو په څېر همت کړه

دوهم اصل مجاز:

مجاز لغتاً د لاري او تېرېدو معنی ورکوي او اصطلاحاً د لفظ هغه معنی ده چي حقیقتاً دده دپاره نه وي وضع شوي
یعني مجاز د حقیقت عکس دی نو حقیقت باید وپېژنو:

حقیقت:

حقیقت د لفظ هغه معنی ده چي دده دپاره وضع شوي وي لکه د زمري لفظ چي د یوه څېرونکي حیوان دپاره ټاکل
شویدی.

د حقيقت اقسام:

حقيقت پر څلور ډوله دی: عقلي، لغوي، شرعي، اصطلاحي يا عرفي.

عقلي حقيقت: هغه دی چې د يوه لفظ نسبت داسي شى ته وشي چې ويونکي په عقل منلى وي لکه څوک چې ووايي "خونه بناء جوړوي" "ور ترکان تراشي"

لغوي حقيقت هغه دی چې يو لفظ په لغت کې د يو شي دپاره وضع شوى وي لکه د "اور لرونې" کلمه چې د آتش کاو دپاره راغلې ده.

شرعي حقيقت:

هغه دی چې په شرع کې ديني او شرعي امورو ته يو لفظ وټاکل شي لکه د "نمونځ" لغت چې په لغوي حقيقت کې د "نمانځني" څخه چې د احترام او ستايش په معنى دی اخيستل شوى دى مگر په شرعي حقيقت کې د څو مخصوصو اقوالو او افعالو دپاره راوړل کېږي.

عرفي حقيقت:

هغه دی چې په عام عرف کې کوم لفظ د يو شي دپاره ټاکل شوي وي لکه د "مېړه" لغت چې له لغوي حقيقت له رويه هر نارينه ته ويل کېږي مگر په عرف کې د ښځې د سړي يعنې شوهر په معنا هم راځي.

علاقه:

د حقيقي او مجازي معنى په منځ کې بايد ضرور يو علاقو او قرينه وي که علاقو په منځ کې نه وي د هغه لفظ استعمال په مجازي معنا غلط دی مثلاً که څوک کتاب ته اشاره وکړي او ووايي: "دا آس دی" دلته مجاز بالکل غلط دی، ځکه چې د آس او کتاب په منځ کې هيڅ علاقو نسته او که يوه زړه ور او جنگي سړي ته اشاره وکړي او ووايي "دا زمري دی" دلته مجاز درست دی ځکه چې د دوى په منځ کې زړورتوب او شجاعت علاقو ده. نو که پدې علاقو کې تشبيه وه مستعار مجاز ورته وايي او که نه وه مرسل مجاز ئې بولي.

د مجاز اقسام:

مجاز پر دوه قسمه وويشل شو:

1. مستعار مجاز

2. مرسل مجاز

لومړی مستعار مجاز:

مستعار مجاز پر څو استعارو مشتمل دی. او استعاره په لغت کښي عاړيه غوښتل دي او په اصطلاح کي يو لفظ د هغه شي دپاره استعمالول دي چي په حقيقت کي د هغه دپاره نه وي وضع شوی مگر ددوي په منځ کي به د تشبيه يوه علاقه وي.

د استعاري ارکان:

استعاره درې رکنونه لري: يو مستعار منه (يعني مشابه به) بل مستعار له (يعني مشابه) چي دوي دواړو ته په عربي طرفان وايي او دريم رکن مستعار باله کيږي چي هغه د تشبيه وجه ده او په عربي جامع هم ورته وايي.

د استعاري ډولونه:

استعاره د طرفينو په اعتبار دوه ډوله لري:

☐ يوه ممکنه

☐ بله ممتنع

(1) ممکنه:

ممکنه هغه ده چي د تشبيه دواړي خواوي يعني مستعار منه او مستعار له يوه شي سره يوځای کېدلای شي لکه د علم تشبيه له ژوند سره او د ناپوهۍ تشبيه له مړيني سره ځکه چي علم او ژوند په يوه سړی کښي سره يوځای کېدلای شي هم به سړی ژوند وي هم به عالم وي همدارنگه ناپوهي او مرگ دا استعاره وقافيه هم بولي.

(2)ممتنع:

ممتنع هغه ده چي ددواړو خواوو يوځای کېدل امکان ونه لري او منع وي دا استعاره عناديه هم بولي لکه د ښه مړی تشبیه له ژوندي سره مثلاً وويل شي: "پښتون سيد جمال الدين ژوندی دی" او دا څرگنده ده چي ژوند او مگرگ په يوه وخت او يوه سړي که نه سره يوځای کېږي او د عناديې د اقسامو څخه دا هم دی چي پر ضد د شي راوړه شي (11) لکه يو بې زړه سړی ته چي د استهزاء په توگه وويل شي: "زمری دی" يا يو جاهل ته وويل شي: "د علم درياب دی" دا قسم تهکمیة او تمليحيه هم بولي.

همدارنگه استعاره د طرفينو په اعتبار تحقيقيه او تخليه ته هم وېشله کېږي تحقيقيه هغه ده چي مستعار له حقيقي وي نو که محسوس وي لکه اړخگی د کوچنی غونډی دپاره او که عقلي وي لکه د نور استعاره د عقل دپاره، او تخيله هغه ده چي مشبه يوازي ذکر شي، خو د مشبه به ځيني لوازم ورسره وي لکه حنان چي وايي:

پر عصا نرگس تکیه کړې ده ولي ؟

شوه ورپېښه ستا د سترگو بيماري

نرگس مستعار له او بيمار مستعار ر منه دی، لکه لگول د مشبه به يعني مستعار منه له لوازمو څخه دی.

استعاره د جامع په اعتبار:

د جامع يعني د تشبیه د وجه په اعتبار هم پر دوه ډوله ده: يوه مبتذله استعاره، بله بعیده استعاره.

مبتذله استعاره چي عامیه ئې هم بولي هغه ده چي جامع پکښي څرگند وي. او بعیده استعاره چي غریبه او خاصه ئې هم بولي هغه ده چي جامع پکښي ذکر شوی نه وي لکه چي وايو: "احمد په لوی لاس ځان بېکاره کوي" دلته په لوی لاس د قصداً په عوض استعاره شوی ده خو د تشبیه وجه ئې څرگنده نه ده. يا لکه کاظم خان شیدا چي وايي:

د آفتاب په کمند نه خېژم آسمان ته

نه ږدم بار لکه شبنم پر دوش د گلو

کمند ذکر شوی مراد ځيني شغلې دي او جامع پکښي نری والی او اوږدوالی دی چي ذکر يې نه دی راغلی.

استعاره د طرفینو او جامع په اعتبار:

یعني استعاره د مستعار منه او مستعار له او جامع درو سرو سره په اعتبار پر ډوله ډوله ده: یوه مصرحه بله مکنيه مصرحه هغه ده چي مستعار منه یعني مشبه به ذکر شي او مستعار له یعني مشبه حذف وي لکه خوشحال خان چي وایي:

چي د غوړو در ئې نه وينم په سترگو

دُر گوهر مي په هر هر بانه سفته شي

په دوهمه مصرع کي در گوهر مستعار منه راوړه سوئ مراد ځني اوبښکي دي چي مستعار باله کيږي. دوهمه مکنيه هغه ده چي مستعار له ذکر شي او مستعار منه حذف وي خو د مستعار منه له لوازمو څخه يو شی ذکر شي، حميد وایي:

زړه مي له غيرته په کــــوگل دننه دود شي

ږمونځ چي دی بې فهمه وهي گوتي په کاکل

ږمونځ ذکر شوې مراد "مشاطه" ده او گوتي وهل د مستعار منه له لوازمو څخه بلل کيږي دا ځکه مکنيه بولي چي مشبه به پکښي پټ دی مکن هم پتوالي ته وایي.

د مصرحې ډولونه:

مصرحه استعاره عموماً اوه ډوله لري: عناديه، وفاقيه، اصلیه، تبعیه، مطلقه، مجردة، ترشيحيه، عناديه او وفاقيه خو دمخه درته وښودلي شوې، اصلیه او تبعیه به هم وروسته په بل قسم کي درته راوړه شي، ترشيحيه، مجردة، مطلقه به دلته بيان کړو:

مطلقه استعاره:

مطلقه استعاره هغه ده چي خاص په يوه خوا (مستعار له يا مستعار منه) پوري اړه ونه لري بلکي دواړو خواوته شامله وي يعني داسي استعاره راوړه شي چي هم د مستعار له اوهم مستعار منه مناسبت پکښي وي لکه خوشحال خان چي وایي:

د زمريو مړنتوب په لښکر نه وي

مټ ئې هرکله يوازي پر خپل ځان شي

زمری مشبه به مراد ځيني زړه ور سړي دی، "پر ځان مټ" هم د زمری او هم د زړه ور سړي سره مناسبت دی همدارنگه مړنتوب.

✧مجرده استعاره:

مجرده استعاره هغه ده چې يوازي د مشبه به مناسبت راوپه شي لکه د خوشحال خان دا بيت:

مست هاتيان خوني زمريو توری وکښې

چي د سرو تر ويري تېر شي کار آسان دی

مست هاتيان او خوني زمری مشبه به مراد ځيني جنگيالي زلميان دي چې مشبه به باله کيږي او توری کښل د زلميانو سره مناسبت دی.

✧ترشيحيه استعاره:

ترشيحيه هغه ده چې د مشبه به مناسبت تر قرينې وروسته راوپه شي لکه رحمان بابا چې وايي:

نيمه شپه ئې يار تر سره پوري کښيني

لکه شمعې چې څوک بله پر مزار کا

مزار مشبه به مراد ځيني بيده عاشق دی، د مشبه به شمع ده او قرينه ئې سرته کښېناستل دي.

استعاره د لفظ په اعتبار:

د لفظ په اعتبار استعاره پر دوه ډوله ده اصليه او تبعيه:

1.اصليه هغه ده چې د مستعار لفظ پکښي جامد وي لکه قلندر چې وايي:

نه دي چا ليدلي صبح وشام په يوه ځای کي

ماته لمر ښکاره شو ستا د زلفو په تورتم کي)12(

ذکر لمر مراد مخ دی، او لمر جامد هم دی.

(2) تبعیه:

تبعیه هغه ده چي د مستعار لفظ مشتق وي لکه عبدالقادر خان چي وايي:

له غیرته مي زړگي ټوکر ټوکر شي

چي ئې گوتي په وېښتو وهي شانه

گوتي وهل مشبه به مراد ځيني ږمونځول دي او گوتي وهل مشتق دی.

دوهم مرسل مجاز:

مرسل مجاز هغه دی چي د تشبیه علاقه ونه لري بلکې له ځانه مخصوصي نوري علاقې ولري.

د مرسل مجاز علاقې څو دي ؟

د مرسل مجاز په علاقه کی اختلاف دی څوک وایي اتلس دي څوک وایي 27 دي (12) څوک وایي 36 دي (13) خو په پښتو کی دا 25 پیدا شوي چي هغه دادی : سببیت، مسببیت، کلیت، جزئیت، لازمیت، ملزومیت، اطلاق، تقلید، عمومیت، خصوصیت، ظرفیت، مظروفیت، بدلیت، مبدلیت، آلیت، مجاورت، مصدریه، مظهریه، علیه، معلولیت، متعلقیه، دالیه، مدلولیت، سلیقیت، لاحقیت.

(1) سببیت:

د سببیت علاقه داده چي ذکر سبب شي مراد ځيني مسبب وي لکه خوشحال خان په دې بیت کی:

چي دا اوبښکي مي غنازي د فراق دي

زه ئې ځکه په گـرېوان کښي تويوم

په گگرېوان کی د اوبښکو تويول راوړه شوی دی مراد ځني پتوالی دی او گريوان سبب د پتوالي دی.

(2) مسببیت:

د مسببیت علاقه داده چي ذکر مسبب شي مراد ځيني سبب وی لکه د خوشحال خان په دې رباعي کي:

چـــــــي آئینې ته ښکاره دیدار کړي

آئینه درسته سره گـــــــلزار کړی

چي شونډي کښېږدي د جام په مورگو

اوبه په جام کښي رب انار کـــــــري

ذکر مسبب چي رب انار دی مراد ځيني سبب چي د شونډو د سوروالی انعکاس دی.

(3) کلیت:

کلیت هغه دی چي ذکر گل شي مراد ځيني جز وي لکه د خوشحال خان دا بیت:

گوتي ومنډه په غوږو تـــــــري تېرېږه

ذاکر زر ذکر ونه کا زړه ئې په دام کښي

گوتي ذکر دي مراد ځيني يوه گوته ده

(4) جزئیت:

جزئیت دادی چي ذکر جز شي مراد ځيني گل وي رحمان بابا وايي:

وړاندي سرای لره توبښه تره رحمانه

څو سفر دي کړی نه دی له دې سرايه

ذکر سرای مراد ځيني دنيا يا عقبی ده.

(5) لازمیت:

لازمیت دادی چي ذکر لازم شي مراد ځيني ملزوم وي لکه د لمر ختو پروخت چي وويل شي: "رڼا راپورته شوه" يعني لمر راپورته شو، ذکر رڼا مراد ځيني لمر دی.

(6) ملزوميت:

ملزوميت دادی چي ذکر ملزوم شي مراد ځيني لازم وي لکه د ځانښت په وخت کي چي څوک وايي: "لمر سراي ته را ولوبد" يعني د لمر رڼا سراي ته را ولوبده، ذکر لمر مراد ځيني رڼا ده.

(7) اطلاق:

اطلاق دادی چي ذکر مطلق شي، مراد ځيني مقيد وي لکه خوشحال چي وايي:

د سبا باده! گــــــذر په چمن بيا کړه

په چمن کښي رنگا رنگ گلونه بيا کړه

د سبا باد مطلق ذکر شوي مراد ځيني د پسرلي د سبا باد دی.

(8) مقيد:

مقيد هغه دی چي ذکر مقيد شي مراد ځيني مطلق وي لکه حميد چي وايي:

که آسمان د مهجورانو په ځان ژاړي

چي دا آه د چا په ځان وي نه دي گرم

دلته ذکر ژړا چي د انسان په اوبښکو پوري مقيده ده مراد ځيني مطلقي اوبه دي.

(9) عموميت:

عموميت دادی چي ذکر عام شي مراد ځيني خاص وي لکه خوشحال خان چي وايي:

د عشق غم لــــه خلق پټ لره خوشحاله

څه ئې پټ کړم چي جهان ځيني خبر دی

ذکر جهان مراد ځيني مخصوص او شاوخوا خلک دی.

(10) خصوصیت:

خصوصیت هغه دی چې ذکر خاص شي مراد ځيني عام وي لکه يو باغوان چې وايي: "زما د باغ ټاک نوی دی" ذکر يو ټاک مراد ځيني ټول ټاکان دي.

(11) ظرفیت: ظرفیت هغه دی چې ذکر ظرف شي مراد ځيني مظروف وي مثلاً وايو: "ناوه بهیري يا واله بهیري" ذکر ناه او واله ده مراد ځيني اوبه دي.

(12) مظروفیت:

د مظروفیت علاقه داده چې ذکر مظروف شي مراد ځيني ظرف وي لکه دا چې چپراسي ته د اوبو ډک گیلان ورکو او ورته ووايو: "دا اوبه چپه که" ذکر اوبه مراد ځيني گیلان وي.

(13) بدلیت:

بدلیت هغه دی چې ذکر بدل شي مراد ځيني مبدل وي لکه: پوروري چې خپل پور اداء کي نو وايي: "ما پور له ځانه واړاوه" دلته اړول د اداء کول بدل راغلی دی.

(14) مبدلیت:

مبدلیت هغه دی چې ذکر مبدل شي مراد ځيني بدل شي لکه يو څوک چې دخپل پلار قاتل مړ کړي نو پښتانه وايي: "پلانکي خپل پلار واخيست" يعني د خپل پلار بدل ئې واخيست.

(15) آلکت:

چې ذکر آله شي مراد ځيني هغه اثر وي چې ددې په ذریعه څرگندیږي لکه چې وايو: "د پلانکي په غوره ژبه وغولېدم" يعني په خبرو ئې او ژبه د خبرو آله ده عبدالقادر خان وايي:

در پوهېرم چې په ژبه مي تېرباسې

چي وييلې شې دا هسي مطولي

(16) مجاورت:

د مجاورت علاقه داده چي يو شی ذکر شي او مراد د هغه شي مجاور (ګاونډی) وي لکه د چا شونډي چي تر تبي وروسته ووزی نو وايي: "خوله مي ووتله" ذکر خوله مراد ځيني شونډي دي چي د خولې مجاور بللي کيږي همداشان وايي: "مرغلره پاک لمنې بڼخه ده" ذکر لمن مراد ځيني بدن دی.

(17) مصدریه:

مصدریه دا دی چي مجازي معنی د موضوع څخه صادرېږي لکه سخي سړی ته چي ويل کيږي "په لاس کي خلاص دی" يا "دلوی لاس خاوند دی" يعني بخښوونکی دی، ذکر لاس مراد ځيني بخښنه ده او لاس د بخښني د صدور محل دی.

(18) مظهریه:

مظهریه دا دی چي موضوع له د مجازي معني د ظهور ځای لکه چي وايي: "د احمد دموټ پېچلو سړی نشته" ذکر موټ مراد ځيني قوت دی يعني دده د قوت ساری نشته او قوت له موټه ظاهريږي.

(19) علیه:

علیه دا دی چي ذکر علت شي مراد ځيني معلول شي لکه يو تږی سړی چي ووايي: "له تندي مي زړه اور واخيست" ذکر اور مراد ځيني حرارت دی.

(20) معلولیه:

چي ذکر معلول شي او مراد ځيني علت وي لکه چي وايي: "په دې صندلۍ کي حرارت نشته" يعني اور نشته.

(21) متعلقیه:

متعلقیه د لام په زېر دادی چي ذکر متعلق شي مراد ځني متعلق وي لکه مصدر چي ذکر شي او مراد ځيني اسم فاعل يا اسم مفعول وي لکه چي وايو: " سيد جمال الدين سرتريپايه علم و، يعني عالم و.

(22) داليه:

داليه دادی چي ذکر دال شي مراد ځيني مدلول شي لکه چي وايو: " د کتاب په تورو وپوهېدم " يعني په معنی ئې وپوهېدم، توري ذکر شوه مراد ځيني معنی ده.

(23) مدلولیه:

چي ذکر مدلول شي نو مراد ځيني دال وي لکه چي ووايي: " ما دا کتاب په معنی ولوست " يعني په الفاظو، ځکه چي الفاظ لوستل کېږي او معنی فهمول کېږي.

(24) سابقیت: سابقیت يعني د پخوا په اعتبار يو شي ته کتل دي، لکه يو زلمی ته چي وایي: " هلکه دا کار مه کوه "! که څه هم اوس زلمی دی خو چي تیري شوي زمانې ته وکتل شي پخوا هلك و.

(25) لاحقیت:

لا حقیقت يعني د راتلونکي زمانې په اعتبار يو شي ته کتل، لکه

عبدالقادر خان چي وایي:

نه ما څه کړېدي نه به څه کړمه

چي را کوې ئې هغه کوممه

نوم د ژوندون مي نوم د علم دی

مړ يم ————— المه مړ يم مړ يم

که څه هم اوس مې نه دی خو د راتلونکي زمانې په اعتبار چي ورته وکتل شي مري.

کنايه:

کنايه په لغت کښي د تصريح نقيض دی (13) او د بيان د علم دپوهانو په اصطلاح کنايه هغه ده چي د يو شي تعبير په غير صريح کلام سره وشي. 14.)

د مجاز او کنايې فرق:

په مجاز کي د حقيقي معنا مرادول روا نه دي او په کنايه کي روا دی چي حقيقي معنا هم مراد شي.

د کنايې غرض : د کنايې غرض د لفظ تحسين ، دکلام خوږ والی او د اروېدونکي ابهام دی.

د کنايې اقسام:

کنايه پر درې قسمه ده : لومړۍ هغه ده چي کنايه له موصوفه څخه وي يعني دکنايې څخه ذاتاً موصوف مراد وي لکه عبدالعظيم چي وايي:

سپيني مرغلي د گلاب پر ———خ بهېږي

روغ زړه مي غوڅېږي چي اورېږي له نرگسه

په پورته بيت کي مرغلي د اوبښکو څخه د گلاب گل له مخه څخه، نرگس له سترگو څخه کنايه دی چي اوبښکي او مخ او سترگي موصوف باله شي.

د کنايې دوهم قسم له صفته څخه کنايه ده يعني له کنايې څخه مقصد صفت دی لکه رحمان بابا چي وايي:

که د عقل څه اثر ل ———ري و سر ته

لاس په سر مه شه د هر گيډي و در ته

لاس په سر کېدل کنايه له سوال او طمع څخه دی، طمع او سوال صفت دی.

د کنايې دريم قسم له نسبتې څخه کنايه ده او هغه يو امر د بل امر دپاره اثبات يا نفې کول دي. لکه دا چې ووايو :
 "د احمد سترگي په آسمان کي دي" يعني متکبر دی که څه هم صريحاً متکبر نه وي ورته ويل شوي، مگر دده
 وسترگو ته ئې په آسمان کي ځای وټاکه او دهر چا سترگي چې په آسمان کي وي هغه متکبر دی نو احمد متکبر شو
 بانسېته کنايه شوه.

د کنايې ملحقات:

د بديع په علم کي ځيني انواع شته چې له کنايې سره خورا لږ اختلاف لري، ځکه ئې نو دالته راوړو هغه دادی :
 تعريض، توريته، استخدام ، ادماج پر اعته الطلب او نور...

(1) تعريض:

تعريض دادی چې له کنايې څخه داسي موصوف مراد شي چې هغه ذکر شوی نه وي او تعريض د هغه عبارت راوړل
 دي چې لفظ ئې پر يو شي دلالت کوي اود مفهوم او اشارې له لاري بل شی مرادوي لکه څوک چې بې نوبته کار يا
 خبري کوي او دا متل ورته ووايه شي : "ژرنده که د پلار ده هم په وار ده."

(2) توريته:

دې نوع ته ايهام هم وايي، او دا داسي دی چې په نظم يا نثر کي يو لفظ استعمال کړي چې دوې معناوي ولري، يوه
 ليري، بله نژدې. لومړی وار د ويونکي يا اروېدونکي ذهن نژدې معنی ته ولاړ شي مگر مقصد ليري معنی وي. لکه
 پير محمد کاکړ چې وايي:

جدايي په غم شريك کړم د غمجنو

د هر چا پر غاړه ژاړم لــــکه نی

د غاړي لفظ دوې معناوي لري نژدې معنی ئې (گردن) او ليري معنای ئې (طرز، اداء، روش) دی. چې د شاعر مقصد
 هم ليري معنی ده.

لمن ليكونه

(1) علم الادب يسوعي – لومړی جز 56 مخ.

(2) مفتاح العلوم – سکاکی 140 مخ.

(3) علم الادب 56 مخ.

(4) علم الادب يسوعي – 57 مخ مختصر المعاني 313 مخ او نور.

(5) نوادر الاصول في شرح الفصول.

(6) نوادر الاصول في شرح الفصول 230.

(7) علم الادب 65 مخ.

(8) پټه خزانه خاتمه.

(9) د علي خان دېوان مخ

(10) د گل محمد دېوان قلمي.

(11) حدائق البلاغه 30 مخ.

(12) د قلندر قلمي دېوان.

(13) قطوف الدانيه في علوم ثمانيه 211 مخ.

(14) قطوف الدانيه في علوم ثمانيه 211 مخ.

علم الادب يسوعي – لومړی جز 87 مخ.

د قافيې علم

قافیه په لغت کې وروسته او د غاړې پای ته وایي، مثلاً په عربي کې وایي "قفوت فلاناً" یعنې په پلانکې پسي ولاړم. (1) او ځکه چې په شعر کې تر ټولو آخر او وروسته راځي او بیت په تمامېرې نو اصطلاحاً هغه علم وبله شو چې د نظم له اواخرو څخه بحث کوي، او قافیه د بیت د وروستۍ کلمې آخر ته وایي مگر په دې شرط چې هغه کلمه عیناً په یوه معنی د نورو بیتونو په آخر کې تکرار نه شي لکه عبدالقادر چې وایي:

که خبر مې شی له خوږ زړگـــگگيه ته

شپه او ورځ به په نارو شي لـــکه زه

څو تاونه باندي تېر شي چـــي پخېرې

د پخو په حال خبر نه دي اومـــه

که دي سوی چیرې زړه د عشق په اور وي

ستا په هاله زړه په سویو بانـــدي سه

عام عالم له حقیقه خبر نه شـــول

د تقلید خندا کوي لـــکه کانه

گوره بیا د کوم کم بخت سړي په خوله شو

سل ښکښل راته کــــــــــــــــوي چې غواړم خوله

په پورته بیتو کې (ته، زه، مه، سه، نه) د قافيې توري دي، که څه هم (ه) تکرار راغلې مگر دا (ه) ملفوظي نه ده بلکې د (زور) بدل او عوض باله کېږي او په ټولو بیتو کې قافیه یو حرف او حرکت دی مگر که وروستۍ کلمه تکرار راغلې وه هغه نو بیا ردیف بولي او قافیه تر ردیف دمخه توری دی، لکه یونس چې وایي:

څو ونه ښانده په مینه باندي سر چا

کله بیا موند شرین وصل د دلبر چا

د "چا" کلمه تکرار راغلې نو ردیف باله کیږي، او قافیه د "سر" او "دلبر" په کلمو کې د "ر" توری دی او څنگه چې تر "ر" دمخه حرف متحرک دی نو په دې بیت کې هم قافیه یو حرف او یو حرکت دی او کله د قافیې تر وروستی توري دمخه توری ساکن وي لکه رحمان بابا په دې بیت کې:

زغره واغونده ملا وټړه د جنگ

هله پسو مرکه کـــــــــــــوه د ننگ

د "گ" توری قافیه ده، تر گاف د مخه "ن" ساکن دی، نو دلته قافیه دوه توري او یو حرکت دی او کله د قافیې تر وروستی توري دمخه دوه توري ساکن وي چې په دې صورت کې نو قافیه دوه توري او یو حرکت دی، لکه د مېرمن حلیمې د خوشحال خان د لور دا بیت:

د آشنای په فکر خوښه هسي شان شوم

نه پوهېږم چې ممتاز که نورجهان شوم

د "شوم" کلمه ردیف دی، نون او الف ساکن دي شین متحرک دی نو قافیه دوه توري او یو حرکت دی همدارنگه که د قافیې د کلمې وروستی توری د قافیې د اصلي کلمې څخه نه وي او د کوم علت په واسطه پوري نښتی وي نو هغه اضافه کلمه هم قافیه بلل کیږي لکه د مېرمن زینبي د میرویس خان نیکه د لور د هغې مرثیې په یوه بند کې چې دخپل ورور شاه محمود په مرگ کې ویلې ده د "نا" توری چې د ترنم دپاره دی:

خُوان و، مېړه د توری جنگ ونا

ولاړ د کام په نام وننگ ونا

دښمن له ده په وینو رنگ ونا

پر میدان شیر و یا پلنگ ونا

افسوس چې مرگ دده په خوا سونا

قندهار واړه په ژړا سونا

شاعر بايد د قافيې کم شيان وپېژني ؟

هر ناظم ته د قافيې پنځه شيان پېژندل په کار دي، د قافيې توري، حرکات، انواع، حدود او عیبونه.

(1) د قافيې توري او د هغو نومونه:

د قافيې توري (9) دي او نومونه ئې دا دي : روی، ردف، قید، تاسیس، دخیل، وصل، خروج، مزید، نائر:

⊠ روی توری:

د قافيې د کلمې آخر توری روی بولي، اود قافيې بنسټ پر ولاړ دی خو چي دا توری د نفس کلمې څخه وي، رحمان بابا وايي:

ته چي ماته وایي پر څه —وې ژړا

نه در معلومیږي دغه خپل جوړوجفا

په "ژړا" او "جفا" کي الف د کلمې اصلي توری دی، نوځکه ددې بیت روي "الف" دی او که د نفسي کلمې څخه نه وي هغه د روي توری نه شي کېدلای لکه د پښتو په اشعارو کي د ترنم نون چي اکثگره د بیت په آخر کي راځي لکه : "کوينه" يا "ځينه" . روی د روا څخه اخیسته شويدي او روا هغه رسي ده چي داوښ بار په تړي نو ځکه چي په روي ټول بیتونه سره تړل کیږي مجازاً دلته راوړه شو. (2)

د قافيې نور اته توري څلور تر روی د مخه راځي اوڅلور وروسته هغه چي دمخه راځي دادي:

⊠ ردف توری:

هر "الف، واو، يا" چي د روی تر توري دمخه راشي هغه ته ردف وایي او هغه قافیه نو مردفه قافیه بولي خو په شرط ددې چي دالف دمخه توری زورناک او تر واو دمخه توری پېښ ناک او تر "يا" دمخه توری زېرناک وي. دا درې واړه مثالونه د رحمان بابا په دې بیتو کي وگورئ:

Download from: ketabton.com

همه روستایند شیراز شهر

تاسیس:

دخیل:

دخیل هغه توری دی چې د "روی" او "تاسیس" په منځ کې واسطه وي لکه د ځناور د کلمې واو.

وصل:

د وصل توري بېله فاصلې تر "روی" وروسته راځي نو که د اضافت توری وي او که د نسبت او که د جمع او که د
تصغیر یا ربط توری وي مثلاً د عبدالقادر په بیت کې د جمع واو د وصل توری دی، دی وایي:

تر قربان شه سل بنادی د بنادمنو

ربه مه وره خيل غمونه د غمجنو

خروج:

خروج هغه توری دی چي تر وصل وروسته بېله فاصلې راځي، خوشحال وايي:

ای! چي مخ دي بښایسته دی په خالونه

په دا خپل ښایست ډېر مه کوه خیالونه

مزید:

مزید هغه توری دی چې تر خروج وروسته راشي لکه په پورته بیت کې د (ه) توری.

نأثر:

نأثر هغه توری دی چې بې فاصلې تر مزید وروسته راشي لکه په پارسي کې د پرداختنیستیش _ درسا ختنیستیش (4) دا توری په پښتو شعر کې ډېر لږ راځي.

(2) د قافیې د تورو حرکات او د هغونومونه:

دا شپږ دي: رس، اشباع، حذو، توجیه، مجری، نفاذ:

☒رس:

د تاسیس دالف دمخه حرکت ته "رس" وایي او رس په لغت کې په یو شي په پټه او ورو ورو پیل کول دي او دا حرکت به خامخا فتحه وي، لکه په "خُناور" کې د "نون" حرکت.

☒اشباع:

د دخیل حرکت ته اشباع وایي لکه په "دلاور" کې د "واو" توری.

☒حذو:

حذو د ردف د توري دمخه حرکت ته وایي، لکه د "ت" حرکت په "تور" کې او حذو برابر "واو" ته وایي.

☒توجیه:

د ساکن روی دمخه حرکت توجیه بولي او ساکن روی ته مقید روی وایي لکه په "سفر" کې د "ف" حرکت.

☒مجری:

د روی حرکت مجري بولي، لکه: حُمه، کومه.

☒نفاذ:

نفاذ د وصل حرکت دی، مگر په پښتو او پارسي کي دا لازمه نه ده چي وصل به حرکت لري. که "خروج" راغلی و، البته حرکت لري او که نه و راغلی نه ئې لري.

(3) د قافيې قسمونه:

قافیه پر دوه ډوله ده: یوه مطلقه او بله مقیده، مطلقه هغه ده چي روی متحرک وي لکه: کومه، تلمه او نورو کي او مقیده هغه ده چي روی ساکن وي، نوپه دې دواړو قسموکي که د روی توری یوازي راغلی و، او دقافيې نور توری ورسره نه و، دا قافیه مجردة بولي، او که کوم بل توری ورسره راغلی و نوقافیه هغه توری ته منسوبیږي، مثلاً: که روی مقید تنها وی مجردة نگې بولي او که د ردف د توری سره راغلی وي مقید ردف ئې بولي همدارنگه نور...

د قافيو حدود:

قافیه د وزن او حدود په اعتبار پر پنځه ډوله ده:

☒ مترادفه قافیه:

چي دوه ساکن بېله فصله سره راغلي وي لکه د "ډېر" په توري کي.

☒ متواتره قافیه:

چي و متحرک د دوو ساکنو په منځ کي واسطه وي، لکه محکم او محرم چي قافیه راوړه شي.

☒ متدارک قافیه:

چي د دوو ساکنوپه منځ کي دوه متحرک راشي، لکه د "خپلانه" توری چي قافیه شي.

☒ متراکبه:

چي درې متحرک د دوو ساکنو په مینځ کي راشي، تراکب یو پر بل کښېناستل دي.

متکاوس:

چي څلور متحرکه د دوو ساکنو تر مینځ راوړه شي، دا قسم مخصوص په عربي پوري دی، په پښتو کي ئې ما مثال ونه لید، متکاوس د گڼي او انبوه په معنی دی.

د قافيې عیبونه:

دا څو رازې دي چي مشهور ئې دادي : افوا، اکفا، سناد، ایطا، تضمین، اجازه، غلو، عدول:

افوا:

د مجری يعني روی د حرکت اختلاف ته قلندر وايي:

هوسیه وخورې د سترگو —و توری

پر لوړ ولاړه ښکاریان په گورې

ښکاریان لا کله د گور بندیان شوه

خیزې ولاړې دي تشي —و توري

"توری" او د "یا" په حرکت کي اختلاف سره لري.

اکفا:

د روی د توري اختلاف ته اکفا وايي، چي دا ډېر بد عیب دی، لکه : رقاص اوخناس یا روح او پوه یا ټک اوټگ ، لحاظ او ابراز چي سره راوړه شي.

سناد:

سناد د ردف اختلاف دی لکه کار اوکور چي سره راوړه شي، دا عیب په پښتو او پارسي کي ډېر بد دی، اوهیڅ روا نه دی، مگر په عربي کي جواز لري مثلاً په عربي کي جمیل او نزول په قافیه کي سره راتلای شي.

‏ايطا:

د قافيې د آخر توري تکرار دی په یوه معنی دا دوه قسمه دی : جلي، خفي . جلي هغه دی چي تکرار ئې ښکاره وي لکه ستمگر او خواستمگر. خفي هغه دی چي تکرار ئې نه وي ښکاره لکه : دانا، بينا. جلي ايطا په قافیه کي عیب دی.

‏تضمين:

دادی چي قافیه په وروستني بیت پوري معلقه شي، يعني لومړی بیت بېله دوهم بيته خپله معنی پوره نکړي لکه عبدالقادر خان چي وايي:

لاړم وباغ ته په نيت دگــــــلو

د پرېکولو آواز د بلبلـــــــو

وکړ دستي مي له لاسه پرېوتې

هس رنگ مست شوم لکه په ملو

او دا ځکه عیب دی چي د ادب پوهان وايي چي د نظم هر بیت بايد دومره مستقل وي چي معنا تمامه کړي البته دکلام د سباق د معنی په ترتیب کي به د نورو سره شريك وي.

‏جازه:

دا عیب داسي دی چي دوه مختلف روی سره راوړه شي لکه : کاسب او فاضل.

‏غلو:

چي د روی توری یو ځای ساکن او بل ځای متحرک راوړی.

عدول:

عدول څو ډوله دی: یو دا چي شاعر د وزن دصحت دپاره په لغت کي تصرف ورکړي بل دا چي په قصیده کي له یوې قافیې څخه وېلي قافیې ته ولاړ شي، دا عیب دی مگر که د قصیدې په مگینځ پخپله شاعر دې تغیر ته اشاره وکړي عیب نه دی، د ځانه څخه د شعر په پای کي لغت جوړول یا پر اصلي لغت څه شی اضافه کول یا د کوم لغت معنی اړول یا بېځایه استعمالول هم عدول دي.

لمن لیکونه

1. المعجم فی معائیر اشعار العجم 153 مخ

2. المعجم فی معائیر اشعار العجم 153 مخ

3. حدائق البلاغه 121 مخ

4. المعجم فی معائیر اشعار العجم 212 مخ

وینا یا خطابه

تعریف:

وینا چي په عربي ئې خطابه بولي هغه فن دی چي د هغه په واسطه وینا کوونکي پخپله وینا خپل اړوندونکي قانع کوي. او خپل مطلب ته ئې رابولي، او تشویقوي ئې، ځکه نو خطابه په لغت کي د بل د پوهولو دپاره وینا کول دي، او په اصطلاح کي هغه صنعت دي چي د پل د اقناع دپاره کار ځيني واخیستل شي). 1.

موضوع:

وینا یا خطابه د نورو ادبي فنونو په شان کومه خاصه موضوع نه لري بلکي په هره موضوع کي وینا کېدلای شي نو ځکه ټول موضوعات که ګلي وي که جزئي که معقول وي که محسوس د وینا د موضوع عنوان راتلای شي خو په دې شرط چي بلاغت پکښي وي). 2.

غرض:

د وینا او خطابې غرض د اړوندونکو اقناع او ترغیب دی، په هر کار کي چي وي او هر کار ته چي وي). 3.

اقناع:

اقناع پر دوه ډوله ده، یوه علمي او منطقي اقناع ده چي برهان ئې هم بولي او بله خطابي اقناع، علمي او منطقي قانع کول دادی چي مدعا په برهان ثابته شي او عقل ته هېڅ شک او تردید پاته نه شي، دا راز اقناع په علمي امورو کي وي او دهغه چا کار دی چي د خطابې په موضوع کي متخصص وي یا اقلأً هغه موضوع ئې د ځان فن ګرځولی وي، مثلاً: په طبي چارو کښي د ډاکټر وظیفه ده او په مهندسي چارو کي د مهندس یا نور) ... 4.

خطابي اقناع داده چي علمي اقناع ته حاجت نه وي ځکه چي ټول شيان او هر امر ددې وړ نه دی چي په برهان ثابت شي او یا ډېګر داسي کارونه شته چي ثابتوالی او نه ثابتوالی ئې نسبتي دی، يعني د یو موضوع ثبوت په یو خاص وخت او خاص ځای کي اویا نسبتاً مخصوصو خلکو ته درست وي مګر په بل وخت یا بل ځای کي یا د بل چا په نسبت درست نه وي، داسي چاري نو ددې وړ نه دي چي په برهان ثابتې شي، ځکه چي په برهان باید هغه څه ثابت شي چي په هر وخت او هر ځای او د هر چا دپاره یو شانته ثابت وي او که دا هم وړ وي خو د هر چا ذهن بیا د

برهان پوهېدلو او درك كولو ته حاضر نه وي له دې كبله ډېر داسي كيږي چي داروېدونكو د اقناع او ترغيب دپاره بېله علمي اقناع بلي اقناع ته هم ضرورت وي چي دا نو خطابي اقناع بولي، په خالص طور خطابي اقناع داده چي عقل دداسي مدعا تصديق وكړي چي له منل شوو يا مظنونو قضايو څخه مركبه وي چي گويا ظن او گمان هم په دې تعريف كي شامل شوه.

د خطابي لنډ تاريخ:

نطق او وينا د بشري غرايزو څخه دي او هر كله او هر ځاى چي انسانان سره اوسي غواړي چي له خپلو همنوعانو سره ارتباط او اړه ولري. څنگه چي د ارتباط مهم شى خبري او وينا كول دى ځكه نو هر څوك غواړي چي بل څوك په خپله خبره او وينا وپوهوي او دويڼا په واسطه ئې د ځان ملگرى او تابع كړي. نو دې غريزې د بشر ټولني له ابتداء څخه وده موندلې ده. او ټولو وگړو كه پوهېدل كه نه پوهېدل له دې غريزې څخه كار اخيست او يو دبل داقناع او ترغيب دپاره ئې خبري او ويناوي كولې، ځكه نو ددې فن ابتدائي تاريخ يا د وضع كولو ځاى په يقيني توگه ټاكل كېدلای نه شي، هو! دا ويلای شو چي هر ځاى او هرچيري چي هر څوك سره اوسگېدل ددوي په منځ كښي دا فن و، مگر البته دكوم علم يا فن په سترگه نه ورته كتل كېدل، او نه چا كوم خاص اهميت وركاوه خو په مجمل او مختصر نظر دا څرگنديږي چي هر ملت چي ډېر پخوا وجود او مدنيت درلود هغه ملت ددې فن ښه پالونكى بلل كيږي، د ماقبل التاريخ حال خورا څرگند نه دى او نه ئې كوم اثر راپاته شويدى، فقط دومره را معلوميږي چي هر ملت پخپله پخوانۍ دوره كي هم پوهان درلوده چي خپلو پيروانو ته ئې لارښوونه كوله او هم دا ښكاريږي چي د وينا او خطابي زوړ شكل بايد اكثرأ بلكي كاملاً د مختصرو جملو او شعر او سرود په جامه كي و. په دې ترتيب نو په شرق كي د خطابي لومړۍ زانگو بايد د آرياناڼو پخوانى مركز وبولو ځكه چي هغه وخت تر هر نژاد د آرين نژاد متمدن او د ښو سرودو خاوند و. چي دلته نو دا يادونه ضروري ده چي با

آريانا او خطابه:

و مو ويل چي پخوا د وينا او خطابي شكل شعري جامه اغوستې وه چي گويا شاعرانو د خطيبانو او نطاقانو وظيفه هم پر خپله غاړه اخيستي وه او اجرا كوله ئې او هم له بلي خوا وينو چي آرين نژاد څو زره كاله پخوا خورا لوړ مدنيت درلود حتى د ريگويد غوندي مهم او غټ كتابونه ئې هم لرل او "ريشي" گانو به د ملت دهرې طبقې دپاره په جلا جلا توگه لارښووني كولې او انسانان به يې سمې لاري ته رابلل، نو دا اټكل كولاى شو چي د خطابي او وينا لومړي پالونكي هم ددې خاوري آرياناڼ دي ځكه چي د آرين د نژاد لومړى مركز تر آريايي هجرت دمخه همدا ځاى و، نو له دې كبله په ډېرو پخوانيو دورو كي د سرودو د روزني دپاره چي كومه روښانه دوره شته د رېگويدا دوره ده چي

(1000 ❖ 2000 کاله) د مسیح تر میلاد دمخه وه او ویدی کتاب خو د افغانستان په زړې آریایي خاوره کې مینځ ته راوتلی دی نو د وینا او خطابې د روزني لومړۍ زانگو هم باید دغه خاوره وېلو، د ویدی عصر "ریشیا گانو" یعنې شاعرانو چې د ملت لارښوونکي او خطیبان او مبلغین وه ټولو خپله وظیفه په سرودونو کې اداء کوله او د سرودونو په واسطه ئې خلکو ته مذهبي اودنیایي قوانین ښودل، پاتې په اجتماعي توگه د مړو د تدفین یا د واده د تجلیل مراسم پر ځای کول دا ټول پردې دلالت کوي چې (خو زړه کاله) پخوا په دې خاوره کې چې د آرین نژاد لا هند او پارس ته نه وه تللی د وینا او خطابې فن ته وده ورکول کېدله، هو! آریائیانو د مصر د فرعونانو په شان یا د هیورغلیف د کیسو په څېر خپلي ویناوې په ډبرو کې ونه گنډلې او نه ئې د پاپیروس پر پاڼو ولیکلې او نه د کلدانیانو او آشوریانو او بابلیانو غوندې ئې پر غړینو ډبرو او پخو خټو خپلي کیسې را پرېښودلې، بلکې دوي د خوړو او جذابو سرودونو او شعرونو په واسطه پر پاکو آریایي زړو باندي خپلي ویناوې (چې ددوي د مادي او معنوي ژوندون جزئیات رانښيي) نقش کړې او د صمیمي عشق او مینې په شان له یوه زړه بل زړه ته بې ږغه نقل شوه څو بعضي ئې تر موږ هم راورسگېدل دا سرودونه د 18 قرن په اولو کې د کاغذ پر مخ ثبت شول (5) یعنې تردې وخته د خلکو په سینواو خولو کې وه، هغه وخت ئې دې خطیبانو یا په بل عبارت شاعرانو ته "ریشي" ویله، دې "ریشي" گانو پخپلو ښکلو سرودو کې خطابې بیانولې کله به یې دخپلو پلرو او نژاد نجابت او پاکي او کله به ئې دقوم او ټبر قوت او واک خپلو اروپدونکو ته ستایه کله به ئې دخپلو شاهانو عظمت او هم بیانواوه کله به یې دخپلي ښکلي مخکي او هیواد ستاینه او صفت کاوه، کله به ئې زلمیانو او نجونوته د عفت او نجابت لار ښووله او کله به ئې دهقانانو سره د کرهڼې خوږې مرکې کولې، د وینو صافوالی، د نژاد پاکي، د کورنۍ د قانون احترام، په ټاکلي وخت واده، د ټبر غښتوالی، د اندامو تناسب، د څېگرې ښکلیتوب، د بدن صحت، د روح نشاط، زړه ورتوب، جنگیالیتوب او نور داسې صفتونه ددوي په وینا کې په خورا ساده او طبیعي صورت لیدل کېږي. د خپلو شیدو لرونکو غواوو، د خپلو شنو وښو، د خپلو آبادو غرو، د خپلو ډکو سیندو، دخپل د ستورو ډک آسمان تعریف په ډیرو خوږو الفاظو بیانوي ځکه نو موږ دوی د آریایي روح روزونکي او دهغو د روحیاتو ساتونکي او داجتماعي ژوندون لارښوونکي گڼو، مثلاً د مثال په توگه: د مړوښۍ (ازدواج) لار او سعادت د اویستا "یاسنا" د کتاب 53 فصل کې په ډېر ښه ډول ښیي، چې گویا د آریانانو دنجابت یوه ښه او برجسته نمونه ده. د واده د جشن او خوشیو په وخت کښي یو روحاني خطیب دا وینا پخپلو اشعارو کې وایي:

"زه هغو پیغلونجونو ته چې غواړي میړونه وکړي څو له نصیحته ډکي جملې وایم! او هم تاسي زلمیانوته ئې ارووم، ځکه چې زه په هغو جملو ښه پوهېږم نو تاسي ئې پخپل غوږ کې ټینګي ونیسئ!

پاک او روحاني ژوندون ددین له لاري د خپلو مندو او پلور څخه زده کړي او په دې پوه شئ چې په دیندارۍ کې یو ډبل مینه او محبت سره غواړئ، ځکه چې یوازي محبت کولاي شي تاسي نیکمرغه او خوشبخته کړي). 6

يا داسي نور مثالونه چي تر ټولو مشهور د زردشت مشهور گاتونه دي چي هر گات ئې معنا يوه وينا او خطابه بلل کيږي د آريانا نور خطيبان تر اسلام دمخه ټول هغه پوهان دي چي سرودونه ئې ويل او خپل ټبر ته ئې د ژوند سمه لاره ښودله چي د کتاب د پاڼو د تنگوالي او د موضوع د اوږدوالي له بيري مو دهغو دنومو د راوړلو څخه صرف نظر وکړ او تر اسلام وروسته هم په افغانستان کي خطيبان اونطاقان وه، اوس هم د نوري دنيا خطيبانو ته.

يونان او خطابه:

کوم ملت چي خطابې ته علمي رنگ ورکړ او هغه ئې د منطق د پنځگونو صفتو څخه وبلله يونان او د يونان فلاسفه وه، څنگه چي سيسرون (7) د روم مشهور فيلسوف او خطيب پخپل کتاب بروتوس کي ليکلي لومړي طايفه چي په يونان کي په خطابه او وينا مشهور دي "سوفسطائيان" دي او ددې طايفې منځ ته راتله داسي بيانوي: 8)

کوم وخت چي د صقليا (سيسل) د جزيرې ظالمانو او ياغيانو او غاصبو حکومتو سقوط وکړ تر هوسايي او امنيت وروسته خلکو قضايي محکمو ته خپل عرضونه وړاندي کړه، څنگه چي ددوي ډيري وې او مدعيانو هم خپلي ددوي ښه نه شواي ثابتولاي نو ځکه ددوي وکیل ته وکیلان ډېگر شوه اوهم ددې دپاره چي يو پر بل بری ومومي د ښو دلائلو په لټون او پيدا کولو کي ئې زيار يوست. ددې زيار په اثر د خبرو فصاحت منځ ته راغی او د وينا او خطابې بازار تود شو، څو چي هغو کسانو چي په دې فن کي يې ښه لاس موندلی و، خورا لوړ مقامونه اشغال کړه، او په دې طائفه کي چي کوم دوه ډېر مشهور شوه دوه کسان دي: يو "کوراکس" (9) بل "تينسياس" نومیده، په يونان کي دا دوه لومړي کسان دي چي د نطق او خطابې د تدوين فکر ئې مغزو ته ورڅېرمه شو، او دوي غالباً خپل دلائل ليکل او بيا ئې محکمې ته وړاندي کول تر دوي وروسته دوو نورو کسانو "پروتاگراس" (10) او بل "کرجياس" (11) نومېده بيخي ډېر اهميت او شهرت وموند ځکه چي دومره ښه نطق ئې کاوه چي تل به ددوي مدعيان محکومه وه، او بری به ددوي په برخه و، ځنکه چي وکالت او نطق ډېر اهميت وموند، نو دډېرو اشخاصو توجهه دې خواته شوه او هر چا غوښته چي ښه نطق او وينا کوونکی شي، نو ځکه د پروتاگراس او کرجياس څخه غوښتنه وشوه چي ددې فن د اصولو تدريس شروع کړي هغو هم د سيسل د جزيرې په مرکز د "سيراکوز" په ښار کي کورسونه جوړ کړه، او د څه فيس په عوض به ئې د خطابې او نطق د فن زده کړه نورو ته کوله، دوي په دې کار کښي دومره مهارت وموند چي خلکو دوي ته د "سوفيسټ" (12) لقب ورکړ. او سوفيسټ ئې په يوناني ژبه يو پوه او حکيم سړي ته ويل، چي په ډيرو علومو به عالم و مگر څه موده وروسته ددوي پيروانو يعني محکمو وکیلانو دا فن خورا بد استعمالاوه او بده استفاده به ئې ځيني کوله ددوي د شاگردانو فقط دا مقصد و چي خپل مقابل په هر صورت چي که حق وي که ناحقه بايد مغلوبه ئې کړي، د حق او عدالت له دائرې ووتل د روه او مغالطه او خطا ايستل بيخي پکښي ډير شوه، ځکه نو د خلکو کي بد ايسېدل، او وکیلان به ئې په بده ستايل او دعامو خلکو په نظر کي سوفيسټ کلمې هم خپله حقيقي

معنی بایلوله او سوفیست دروهلی، غولوونکی مغالطه کار وباله شو، ددوي کار په سفسطه مشهور شو اوددوي طائفه باطله وبلله شوه پای ته ددې طائفې شاملین او شاگردانو ویل چي د شیانو حقیقت پېژندلای نه شو او فرضاً که ئې وپېژنو بل چا ته ئې معرفي کولای نه شو، څنگه چي ددوي عقیدو د خلکو په فکر و کي ډېر انقلاب او تشتت څرگند کړ او د اجتماعي حیات دپاره ډېر مضر و، نو خلک ئې بالمقابل جگړې ته تکره شول، او لومړی سړی چی ددې طائفې پر ضد یې ملا وتړله سقراط و، چي په تصوراتو او ادراکاتو کي بحث کول دده مفکوره ده، مگر سقراط غلبه ونه موندله، تر ده وروسته افلاطون ددوی پر ضد اقدام وکړ او په تصدیقاتو کي ئې خبري شروع کړې او ددوي څو کتابونه ئې شرح او ددوی دلائل یې ټول رد کړه مگر افلاطون پوره بری ونه موند خو چي ارسطو مینځ ته راغی او دا پیاوړی فیلسوف د دوي د عقایدو د بندولو دپاره راولاړ شو د خلکو دخبرولو دپاره یې منطق تدوین کړه او مخصوصاً ئې خطابې ته ډېر اهمیت ورکړ او په خطابه کي ئې یومستقل کتاب تالیف کړ.

د یونان وینا کوونکی:

د میلاد دمخه تر لسم قرن پوري د یونان د وینا کوونکو يعني خطیبانو نوم نشته تر دې تاریخ وروسته ډېر خطباء پکښي پیدا شويدي خصوصاً د یوناني لوی شاعر "همر" له دورې څخه د ډیرو خطیبانو نومونه یادېږي چي مشهوره ئې دادی:

1. سولن Solon د آتن قانون ایښوونکی او د هغه ځای د اهالیو د اجتماعي خوږو او آدابو مصلح (558 _ 640) تر میلاد دمخه.

2. پی سیس ترات Pisistrate د سولن رقیب او د هیپارک زوی، دا سړی د همږ د اشعارو ټولوونکی دی (528) تر میلاد دمخه.

3. تمیسیتو کل Themistocle یونانی سردار اود لښکري خطیبو مشهورو خطیب په (464 _ 528 ق م)

4. اریستید : سیاسي خطیب د تمیسیتو کل رقیب.

په یونان کي خطابه تر میلاد دمخه د پنځم قگرن په پای کي د پریکلس له عصره خپلي نهایی لورتیا ته ورسېدله او دا لاندې کسان ډېر مشهور شوه:

1. پریکلس Pericles چي د آتن له لویو نامدارو زعماءو څخه و او هم یو قوي او غټ خطیب باله کېده.

2. اېسوکرات Isocrate په تبییني خطابه کي (436 _ 338) تر میلاد دمخه.

3. دمستن Demositine امیر الخطباء د وینا کوونکو مشر (381 _ 312 ق).

4. اسکین : د دمستن رقیب مشاجروي خطیب و (387 _ 312 ق م) دمستن هغه خطیب دی چې د وینا او خطابې په ټولو فنونو کې ئې خورا لوی لاس درلود دده ډیرې معروقې او ښې خطابگې هغه دي چې د فلپ مقدوني د اسکندر د پلار پر ضد ئې کړيدي او پنځلس کاله د خپل وطن دساتني دپاره ئې دهغه سره مخالفت کاوه دا خطابې دفیليپک نومېږي چې په فرانسوي هم ترجمه شويدي.

روم او خطابه:

څنکه چې د سیسګرون په قول د سوفیستایانو سټه له سیسل څخه اېښوول شوې وه، او بیا د سوفیستایې عقیدې په اثر یا ددې عقیدې پر خلاف منطق منځ ته راغله اوخطابه د منطق مهم رکن وباله شو نو لیري به نه وي چې ووايو د خطابې د علم د وضع باعث روم یا رومیان دي، مگر البته په علمي حیث د خطابې فن یونانیانو تر هرچا دمخه تدوین کړیدی او وروسته د سیاسي شخړو په واسطه په روم کې هم دې فن شهرت وموند او د روم کوم وینا کوونکي چې د ذکر وړ دي دادی: 13)

1. کانون : چې مهم نقاد دی (232 _ 174) تر میلاد دمخه.

2. ژول قیصر : (101 _ 44) تر میلاد دمخه چې د روم مشهور سردار و.

3. سیسرون : چې امام الخطباء باله شوی دی، په (106 _ 43 ق م) چې له هره حیثه د روم له اولو درجو وینا کوونکو څخه گڼل شويدي.

ددې دریم خطیب درې ډوله خطابې ډېرې مشهورې دي چې نومونه ئې دادی : لومړۍ "کایتلي " دوهم "ورین" دریم : "فیل پیک" لومړۍ خطابگې ئې د رومی سردار پر خلاف ویلي دي چې هغه غوښته د روم جمهوریت له منځه وړک کړي، خو سیسرون چې خپلي څلور ویناوې د سنا په مجلس او نورو عمومي مجلسو کې وکړې هغه سردار په نفي بلد محکوم شو، او سیسرون ته د سنا لخوا "د وطن پلار" لقب ورکړه شو.

دوهم ډول خطابې ئې د سیسل د جزیرې د یو مستبد او یاغي حاکم پر خلاف کړي وي چې تر محاکمې دمخه فرار شو.

دریم ډول خطابې ئې د آنتوان پر ضد چې د روم مشهور سردار و پر خلاف کړي وې، او دده ټولي ویناوې په فرانسوي ترجمه او طبع شويدي.

عرب او خطابه:

په عربو کي تر اسلام يو سلو پنځوس کاله دمخه دخطابې تاريخ شروع کيږي تر دې تاريخ پخوا څه په لاس کي نشته، ددې دورې په خطابو کښي اکثر دا موضوع نه بيانېدل:

و جنگ ته گمارل، د خون اخیستلو ترغیب د جنگ پر وخت، د اولسو په منځ کي روغه کول، ویاړنه او مباحات، د نمائنده گانو په واسطه د مقصد څرگندول، د ښو کارو توصیه او له بدو ځان ژغورل، د واده پر وخت د زوم او ناوي ستایل او نور داسي...

د عربو وينا کوونکي:

د عربو د خطباء زړونه لوی او صورتاً هم قوی خلک وه، ځانونه ئې پاک او ستره ساتل، شا وخوا ئې ډېر نه کتل، او څه چي ئې ويل هغه ئې کول، د خطبو پر وخت ئې مخصوص خويونه درلودل، مثلاً: د واده په خطبو کي به ئې په ولاړي پر لوړ ځای او يا اوبښ پر شا وينا کوله او دا ددې دپاره چي ټول خلک ئې ږغ واورې، او دده دلاس او سر ښورول او حرکتونه په سترگو وويني، لويه لنگوټه به ئې تړلې وه پر لکړه يا نېزه يا ليندۍ به ئې تکیه کوله، او کله به ئې هغه ښوروله او اشاره به ئې په کوله (14) د عربو ددې دورې خطیبان ډېر وه، چي د پخوانیو خطیبانو څخه ئې د لوی زوي کعب و چي د رسول کریم (ص) اوم نیکه دناو په عربو کي ئې دکنانه طایفه خصوصاً او نور عرب عموماً ښي لاري ته رابلل دې سړي په عربو کي دومره اهمیت وموند چي دده مرگ ئې د تاريخ مبداء وگرزوله، او تر عام الفیل پوري د تاريخ مبداء و، د عربو د جاهلیت د وخت بل مشهور خطیب قیس بن ساعده و، دا سړی هم ټولو عربو په فصاحت او بلاغت او حکمت اوموعظه منلی و، او دده نطق او ذکاء جوړ متل گرزېدلی و، که څه هم تر اسلام دمخه خو موحد او د قیامت پر ورځ ئگي ایمان درلود، او ټول عرب ئې له بت پرستۍ څخه منع کول، او دلوي خدای عبادت ته ئې رابلل، وایي چي دی لومړی سړی دی چي پر لوړه وخوت او په خطبه کي ئې د (امابعد) کلمه استعمال کړه، او دوینا په وخت کي به ئگې پر توره يا لکړه تکیه کړې وه، او د فصاحت دا اصل چي "البینا علی من ادعی والبین علی من انکر) هم دده له ویناوو څخه دی، رسول کریم (ص) تر بعثت دمخه یوه ورځ دده وينا اړوېدلي وه او خوښه کړې ئي وه، دی تر بعثت لږ دمخه وفات شویدی، او دده ډېره مشهوره وينا هغه وينا ده چي د عکاف په بازار کي ئې ويلې ده او هغه

داده:

"ایهنااس ! اسمعو اوعوا من عااش مات و من مات فات، وکل ما هو آت آت، لیل داج ونهار ساج، وسماء ذات ابراج، و نجوم تزهرا، وبحار تزخر، و جبال مرسلأ، وارض مدحاآ، وانهار مجراآ ان فی السماء لخبراآ وان فی الارض لعبراً مابال الناس یذهبون و یرجعون ارضواواقاموا ؟ ام ترکوا اقناموا یقسم قس بالله قم لاثم فیه، ان الله دیناً هو ارضي لکم وافضل من دینکم الذی لنتم الیه انکم لتاتون من الامر منکرا"

ترجمه :

"ای خلکو ! واورئ او ښه یې زړه ته تېره کړئ، څوک چې پر دنیا اوسي مري اوڅوک چې مړشو ورکېږي، هر څه چې راځي راځي، شپه تیاره، ورځ رڼا، د آسمان له برجو سره ستوري ځلېږي، دریاښه مستی کوي، غرونه ټینگ دي، او مځکه غوړولي شوې ده، او ولې بهېږي، نو رښتیا چې په آسمان کې دلیل او خبر او په مځکه کې عبرت شته، دا څه کیفیت دی چې خلک ځي او بیرته نه راگرځي؟ ایا خوښ دي چې هلته اوسي؟ اوکه پرېښود شويدي نو بیده دي؟" قس "په خدای سره قسم خوري چې په دې کې هیڅ گناه نشته چې دلوی خدای دین ستاسې تر اوسني دین ښه او هم ستاسې خوښېږي، نو رښتیا چې تاسې یو منکر او بدکاره ته رهي یاست."

ددې دورې بل مهم او مشهور خطیب اکرم بن صیفي دی، دې خطیب د کسري نوښروان په مقابل کې خطبه ویلې ده چې د کسري د اعجاب سبب شوله او ده ته ټکي وویل: "که په عربو کې بې تا څوک نه وای یوازي ته کافي وي" او هغه ډېر ښه خطبه چې ئې کسري ته ویلي ده داده: "ان افضل الاشياء اعاليها واعلى الرجال ملوكهم وافضل الملوك اعمها نفعاً و افضل الخطباء اصدقها الصدق منجاً والكذب مهوآ آفته الراى الهوا والعجز مفتاح الفقر شر البلاد بلاد لا اميرها الصمت حكم وقليل فاعله، البلاغه الايجاز من شدد نفر ومن تراخي تالف"

ترجمه:

"بهترین د شیانو عالیترین د هغو دی، عالیترین د خلکو پاچهان دي، او بهترین د پاچهانو هغه دی چې نفع ئې عامه وي، بهترین د خطیبانو هغه دی چې رښتیا وایي، رښتیا ویل د نجات سبب دي، درواغ ویل مهوآ دي درای آفت هوا او هوس دی، عجز د فقر کلي ده، په ښارو کې هغه ښار بد دي چې امیر نه لري، پټه خوله حکمت دی، او پټ خولي لږ دي، بلاغت ایجاز دی، هر څوک چې شدت کوي د خلکو نفرت ډېروي او څوک چې مهرباني کوي خلک پر ځان راټولوي"

دا خطبه او نوري خطبې ټکي خطابي جنبه چندانې نه لري، بلکې لنډې لنډې جملې دي چې په مختلفو چارو کې د پند او موعظې په رنگ ویلي شويدي.

تر اسلام وروسته:

په عربو کې تر اسلام وروسته وینا ډېره لوړه موقع وموندله او نوي سبکونه او خصوصیات پکښې پیدا شوه، مثلاً د جمعې، اختر او حج خطبې سیاسي خلافت او سلطنت د ټینګولو دپاره ویناوې پکښې داخلي شوې د وینا او خطبو شروع کول په حمد او ثنا سره شروع شوه، د قرانکریم آیتونه تضمین شوه، او مرسته ځینې واخیستله شوه، همدا

شان د لنډوالي او اوږدوالي له حیثه ددې دورې خطباء دومره ډېر دی چې په هیڅ عصر کې دومره نه وه، خو دلته ئې څو مشهور خطیبان راوړو :

لومړی چې تر ټولو خطیبانو ئې اوله درجه وړېده رسول کریم (ص) دی چې هیڅوک دده ودرجې ته نه و رسیدلی او دومره بلیغی او فصیحی او جاذبی ویناوي ئې کولې چې ټول خلگ به دده پر وینا مینان کېدل او د هر چا دا زړه غوښته چې دده وینا واورې یا اقلأً دوې خبرې ورسره وکړي، حتی مخالفینو هم دده (ص) ویناوي اړوېدلې او ویل به یې چې "محمد د خبرو سحر لري" دوهم خطیب علی کرم الله وجهه دی چې امام الخطباء باله شویدى، او د سید رضي نهج بلاغته ددې خبرې شاهد دی ، نور مشهور خطیبان سحبان، امل زیاد بن ابیه حجاج بن یوسف ثقفی، خالد بن ولید او نور چې خطبگې ئې په کتابو کې ذکر شويدي.

آشور او خطابه:

کوم بل ملت چې د خطابې آثار ځیني څرگند شويدي د آشور ملت دی چې دوي د نیکه گانو د پخوانیو نوشتو څخه چې په میخي خط لیکلي پاته شويدي او هغه غالباً ددوی د ارباب الانواعو او پاچهانو قولونه دي چې وعظ او آداب ئې ښودلي دي.

خطابه په منطق کې:

خطابه دوه مخه لري : یو علمي بل ادبي.

له علمي مخي خطابه:

د علمي مخي خطابه د منطق د پنځگونو صنعتونو څخه ده، ځکه نو باید لومړی د منطق په شاو خوا کښې لږ څېړنه وکړو بیا به د خطابې مقام په منطق کې وښیو.

د منطق د علم واضع څرگند نه دی خو دمدون اوبشپړونکی ئې ارسطو دی دمخه هم د منطق بحثونه وه مگر تدوین شوي نه وه ارسطو تدوین او بشپړ کړه ، او د منطق پاشلي او غیر منظم قواعد او قوانین ئې راغونډ کړه بلکې تر ارسطو دمخه خلکو له منطقه بد وړل او حکماؤ ئې تدریس نه کاوه حتی د افلاطون استاد سقراط په ټولو منطقي او فلسفي بحثو کې یوه کلمه هم نه ده لیکلې او دده ټول فلسفي عقاید دده دوو شاگردانو زینفون او افلاطون له کتابو څخه ښکاره شويدي.

افلاطون په لومړۍ سر کې د خپل استاد لاره ټينګه کړې وه خو په پای کې د کمزورۍ او ضعف له رويه وېرېده چې دده عقايد له منځه ولاړ نه شي، نوئې د کتابونو په ليکلو شروع وکړ (15.)

د ارسطو منطق:

د ارسطو منطق اته کتابه دي چې نومونه ئې د ترجمې سره دادی:

⊠ فاطيغورياس يعني مقولات

⊠ باري ارمانياس يعني تصورات او قضيه او اقسام ئې

⊠ لومړۍ آنالو طبقای يعني د قياس تحليل (د قياس مقدمې او اجزا او اقسام او عکوس ئې ...)

⊠ دوهم آنالو طبقای = برهان

⊠ طوبيقا = جدل

⊠ صوفسطيقا = مغالطه

⊠ ريطوريقا = خطابه

⊠ بوطيقا = شعر

دا چې دا کتابونه يوه مجموعه وه يا جلا جلا اختلاف دی مګر محققه خبره دا ده چې شپږ کتابونه (مقولات، تصورات، او قضيه، د قياس تحليل، برهان، جدل، مغالطه) يوه مجموعه وه او دوه کتابه (خطابه او شعر) جلا کتاب او مجموعه وه ددې دواړو مجموعو نوم ئې "ارگانون" ايښی ؤ "ارگانون" په يوناني کې "اوزار" او آلې ته وايي. دلته هم ځکه چې منطق د قانون يو آله ده نو ارگانون ورته وويل شوه.

په دې ترتيب نو څرګنده شوه چې له علمي مخي خطابې په منطق کې لوړ مقام درلود او د ارگانون يوه جزء باله کيدله.

د منطق پنځگونه صنعتونه:

د منطق پنځه صنعتونه دادی: برهان، جدل، مغالطه، خطابه او شعر (16)

_برهان:

برهان هغه قياس دی چې له يقيني قضايوو څخه مرکب شوي وي چې اصول ئې دادي : اوليات، مشاهدات، تجربيات، حدسيات، فطريات او متواترات:

1. اوليات:

اوليات هغه قضایا دي چې هېڅ ډول استدلال ته اړ نه وي لکه کُل تر جز لوی دی.

2. مشاهدات:

هغه قضایا دي چې په ظاهري يا باطني حواسو درک کاوه شي لکه دا چې لمر روښانه دی او زه تېری یم.

3. تجربيات:

هغه قضایا دي چې د آزمایشت او تکرار له امله ثابت شوي وي لکه دا

چې کونین تبه ليري کوي.

4. حدسيات:

هغه قضایا دي چې د انسان ذهن د ټاکلیو شوو مبادی څخه نتیجه ته ولاړشي لکه دا چې : د سپوږمۍ رڼا له لمره ده.

5. فطريات:

هغه قضایا دي چې د هغو د دواړو خواوو تصور له نسبت سره په حکم کي کافي نه وي. بلکي په غیر حسي يعني ذهني واسطه پوري اړه ولري او دا واسطه باید د قضیې د اطرافو د تصور په وخت کښي له ذهنه غائبه نه وي لکه دا چې څلور جفت دی، ځکه چې په دې قضیه کي حکم په ذهني واسطه سره دی چې هغه انقسام بمتساوین باله کیږي.

6. متواترات:

هغه قضایا دي چې حکم په هغو کي د یوې ډلې له خولې وي او اقلًا ددې ډلې موافق پر درواغو محال وي لکه دا چې مکه موجوده ده.

_جدل:

جدل هغه قیاس دی چې له مشهوراتو او مسلماتو څخه مرکب وي.

1. مشهورات:

هغه قضایا دي چې د بشري ټولني پرې اتفاق وي لکه دا چې : ښه ښه دي بد بد !!! یا دا چې د ځينو په عقیده پرې اتفاق وي.

2. مسلمات:

هغه قضایا دي چې د مناظرې په وخت کې د یوې خوا په نزد منلي شوي وي یا دا چې په یوه علم کې برهاناً ثابت شوي وي او په بل علم کې د مسلمې اصولو په عنوان منل شوي وي. لکه د حساب قواعد چې د ریاضي په اکثرو علومو کې د مسلمې اصولو په توګه اخیستل شوي دي.

_ مغالطه:

مغالطه یا سفسطه هغه قیاس دی چې له وهمیاتو او مشبهاتو څخه مرکب وي.

1. وهمیات:

هغه قضایا دي چې په هغو کې وهم حاکم وي نه عقل.

2. مشبهات:

هغه درواغجن قضایا دي چې د رښتینو او صادقو او اولیو قضایو سره شبیه وي لکه دا چې : انسان وینښته لري او وینښته شین کیږي نو انسان شین کیږي.

_ خطابه:

خطابه هغه قیاس دی چې له مقبولاتو او مظنوناتو څخه مرکب دی.

1. مقبولات:

هغه قضایا دي چې دداسې کسانو څخه واخیستل شي چې پر هغو د اړوندونکو اعتماد او اعتقاد وي لکه انبیاء، اولیاء، پوهان او نور...

2. مظنونات:

هغه قضایا دي چې په اروپډونکو کې د هغو د صحت او رښتیا والی گمان پیدا شي.

_ شعر:

شعر هغه قیاس دی چې له مخیلاتو څخه مرکب وي او مخیلات هغه خیالي قضایا دي چې د نفس د انبساط او انقباض باعث وگرزي.

له ادبي مخي خطابه:

خطابه له ادبي لحاظه ځانته فن دی او دا خبره نشته چې د منطق جز باله شي ادبي تعریف او د ادبي خطابي موضوع او غرض خو دمخه په لومړۍ برخه کې ولیکل شو دلته به د خطابي اصول ولیکو:

د خطابي اصول:

د خطابگې اصول درې دي : ابتکار ، تنسيق ، تعبیر .

1. ابتکار:

د اروپډونکي د قناعت د وسائلو په ټاکلو کې فکر په کار اچول ابتکار دی. چې دهغه په اثر د اروپډونکي عواطف په ښور راشي.

2. تنسيق:

د خطابي د معنا او د اجزاؤ د سياق انتظام ته تنسيق وايي د تنسيق څخه مقصد د خطابي د اجزاؤ د ترکیب ټینګښت او دهغو یوله بله ارتباط دی، دا ددې دپاره چې اغېزه او تاثیر ئې ډېر شي او د اروپډونکو زړه تنگ نه شي د تنسيق اصول درې دي : مقدمه ، اثبات ، خاتمه.

مقدمه:

وينا کونکي بايد له مقدمې څخه درې نتيځې واخلي، يوه دا چې زړونه جلب کړي او خلك ځانته متوجه کړي، دا له "ښه افتتاح" څخه

پيدا کيږي. دوهمه دا چې اروپدونکي بايد د اجمال په توگه د خطابي موضوع له مقدمې څخه وفهموي، دا "دمقصد له بيان" څخه لاس ته راځي. دريمه دا چې د اروپدونکو شوق او ترغيث خپلي وينا ته پيدا کړي چې د وينا کوونکي وينا په ډېر شوق واورې دا د "خطبې په تقسيم" اړه لري.

ښه افتتاح:

ښه افتتاح داده چې الفاظ صحيح او سپک او معنی ئې څرگنده وي حشو او زوائد ونه لري، او افتتاح څلور قسمه لري: لومړی دا چې د يو موضوع په شرحه کي بېله تکلفه پيل وشي، دا افتتاح په عادي مجلسو او ادبي محافلو کي ښه ده، دوه دا چې دمطلب بيان په ښو خوږو او جذابو الفاظو او ښه تعبير سره شروع شي، دا په هغو ځايو کي وي چې د يوې مهمې او لويې واقعې ښکاره کول وي. لکه ابوبکر صديق (رض) چې د رسول اکرم (ص) د رحلت په ورځ چې هيچا دا جرئت نه درلود چې د حضرت وفات ښکاره کړي دی پر منبر وخوت وې ويل: "ايهنااس انه من کان يعبد محمداً قدامت ومن کان يعبدالله فان الله حى لايموت" دريم دا چې د اروپدونکو غوږو ته د هغه کار علل ورسول شي چې خلك ئې د همت پر کښته والي حمل کوي، څلرم دا چې د حال د اقتضا سره سم په وينا کي کنايه، تعريض، تلويح او اشاره راوړه شي.

د مقصد بيان:

د مقصد بيان دادی چې حاضرینو ته خپل مطلب څرگند کړي، او ددې شرطونه پنځه دي: لومړی دا چې د يوې چاري په شاوخوا کي وي ځکه چې د موضوع وحدت ښه څرگندوي. دوهم دا چې د مقصد بيان بايد واضح وي او په صافو او ښکاره الفاظو وويل شي، ځکه چې د موضوع پتوالی اروپدونکي ستړي کوي.

دريم دا چې په اروپدونکو کي نشاط پيدا کړي او دا دمطلب په ابتکار اړه لري دا په هغه وخت کي چې اروپدونکي خواشيني او غمگينه وي. څلرم دا چې له اصلي مقصد خارج نه شي ځکه چې له مقصده وتل د اروپدونکو د حواسو د پريشانۍ سبب کيږي او نتيجه لاس ته نه راځي. پنځم دا چې وينا کوونکی بايد وار دواړه د تفصيل په توگه په موضوع کي داخل نه شي، ځکه احتمال لري چې نتيځې ته به ونه رسيږي، يا به د ډېر غالمغال سبب وگرځي او له

مقصده به پاته شي، اول بايد د اجمال په توگه مقصد شروع شي او ورو ورو چي د اروپدونکو زړونه ځانته جلب کړي په تفصيل به شروع کوي.

د خطبې تقسيم:

وينا بايد پر څو اجزاؤ وویشل شي، ددې فائده دا دی چي: اول خو وينا کوونکی د معنا له تکراره ساتل کيږي، دوهم دا چي اروپدونکو ته د خطیب سبک او روش معلومیږي، دریم دا چي پخپله وينا ښه واضحه او ښکلي راځي. مثلاً علی کرم الله وجهه پلرونه داسي ویشي: پلرونه درې قسمه دي: یو هغه پلار چي تا پیدا کوي، دوهم هغه پلار چي تعلیم درکوي، دریم هغه پلار چي تاسي روزي.

اثبات:

د تنسیق دوهم اصل اثبات دی د وينا د موضوع تائید دی، چي په برهان او دلیل سره وشي، اثبات پر دوه قسمه دی: ایجابي، سلبی.

ایجابي:

ایجابي هغه اثبات دی چي د یوې موضوع شرح وویل شي، بیا هغه په ښکاره او ټینگو دلائلو ثابته شي دې ته تبیان هم وايي.

سلبی:

سلبی اثبات هغه دی چي وينا کوونکی د خپل مقابل دلائل رد کړي او د هغه عقاید باطل کړي.

خاتمه:

د تنسیق دریم اصل خاتمه ده، خاتمه د وينا کوونکو وروستیو خبرو ته وايي، څنگه چي د خطیب وينا پر خاتمه تماميږي نو وينا کوونکی باید خپل ډېر قوت پر دې خبرو واچوي چي د اروپدونکو داقناع او تحریک سبب وگړزي او ددوی عواطف په ښور راولي، او زړونه ئې تر تاثیر لاندې ونیسي، او دلته باید د وينا غرض لاس ته راوړه شي، ځکه چي موږ خو د مخه ويلي وه چي د وينا غرض د اروپدونکو اقناع او ددوي ترغیب هغه کار ته دی چي د وينا موضوع

وي، نو د وينا په پای کې بايد دا دوه غرضه له نظره ونه لويږي او اکثراً هم چې د وينا وروستۍ جملې ټينګي او جذابي وي اروډونکي په ټوله وينا قانع کيږي او ترغيب پيدا کوي او که ټوله وينا ټينګه او متينه وي خو چې وروستۍ جملې ئې سستي وي د اروډونکو په مغزو کې چندانې کار نه کوي، ځکه چې اکثراً د اروډونکو په مغزو کې وروستۍ جملې پاتېږي.

(3) تعبیر:

د خطابې دريم اصل تعبیر دی چې په وينا کې ددې اصل مراعات خورا مهم باله کيږي، يعني د مطالبو بيان او حسن تعبیر د وينا پوخ اساس دی او علاوه پر دې چې د بلاغت او فصاحت او معاني او بيان د د قواعدو مراعات بايد وشي دا لاندې چارې هم په نظر کې ونيول شي:

لومړی: د اروډونکو د حالت رعايت، يعني د ادیبانو په مجلس کې يو راز تعبیر او الفاظو ته ضرورت دی او د عامې طبقې دپاره بل راز تعبیر لازم دی، نو د حال مقتضا ته بايد وکتل شي او د هرې طبقې سره د هغو په ژبه خبرې وشي که نه وي څه نتیجه په لاس نه راځي.

دوهم: دا چې دخبرو طرز بايد مختلف وي، کله مدح، کله بد، کله هزل، کله جد، کله شکر، کله زجر، کله توبيخ، کله تشويق چې د هر يوه بايد پخپل ځای کې مراعات او ساتنه وشي.

دریم: دا چې وينا کوونکی بايد له خپله حاله سره سم تعبیر وکړي يعني د سپين ږيرتوب پر وخت د زلمیتوب او د زلمیتوب پر وخت د سپين ږيرتوب تعبیرونه ونه شي که زوړ د هلك چمونه وکړي يا هلك کلان کاري وکړي د لویانو په شان وغږيږي ډېر بد ايسي او علاوه پر هغه وينا ئې هم له تاثره لويږي.

څلورم: د لهجې پورته کښته والی هم ډېر اهمیت لري چې د قهر پر ځای په يو راز او رحم پر ځای په بل راز لهجه تعبیر وشي.

پنځم: په تعبیر کې د بدن حرکت دلاس خوځول ښي او کېښي خواته کتل، پر خپل موقع باندې ډېر اهمیت لري، همدارنگه د سر ښورول پر خپل ځای ښه تاثیر کوي.

د خطابې د اقسامو اصول:

د ارسطو د عقیدې په قرار د خطابې د اقسامو اصول درې دي: تثبیتی، مشوري، مشاجري:

(1) تثبیتي وینا:

ددې وینا مقصد د ښو خلکو ښه ویل او د بدو خلکو بد ویل دي، چي ددې خطابې تر عنوان لاندې دا موضوعات راتلای شي: مدح، ذم، تبریک، تعزیت، شکر، تهنیت، تسلیت، هجوه، ښه راغلی او نور له دې قبیلې مسائل چي هره موضوع پخپل ځای او خپله موقع کي جلا خطابه کېدلای شي. تثبیتي خطابې ته تشریفاتې او نمایشي خطابه هم وایي، دا راز خطابې د پارسي په نظم کښي ډیري پیدا کېږي خو په پښتو کي په دواړو خواوو يعني نثر او نظم کي شته مگر د مدح برخه ډېره لږ ده او د تنقید جنبه ښه قوي لیدله کېږي.

کوم خلک چي په پورتنیو موضوعاتو کي ونیا وکړي باید د هرې موضوع د کیفیت او کمیت څخه پوره خبر وي، د وینا مورد د اشخاصو مقامات هم باید په نظر کي ونیول شي.

(2) مشوري وینا:

مشوري وینا داده چي د یو کار د کولو یا نه کولو په تشویق او ترغیب وي تر دې عنوان لاندې دا موضوعات راځي: سیاسي، عسکري، طبي، توصیوي، شفاعتي، تفریعي يعني توبیخي، تحریضي يعني حماسه او نور داسي موضوعات ...

(3) سیاسي وینا:

دا وینا په شوری یا عمومي مجلسو کي وي چي دا مجلسونه د مملکت د چارو د تدبیر او د دولت د سیاست دپاره منعقدېږي هغه چاري چي په دې مجلسوکي تر نظر لاندې نیول کېږي او د یوه نطق نمائنده توجه ځانته اړوي دادي: د عادلې قوانینو واضع کول، د رسمي دواړو تشکیل او تنظیم، د دولت په دبانډنیو چارو کي غور کول او د خارج سره د ارتباط مسئله تر غور لاندې نیول، روغه او جگړه کول، د ښارینو چارو سمول، د معارف نظام او نور...، سیاسي وینا د سیاسي خلکو کار دی يعني وزراء او د ملت نمائنده گان او نور هغه څوک چي په ملي ټولنو يعني پارلمانو کي چي هلته د ملت د مختلفو طبقو سیاسي حزبونه وي د افکارو تبادله سره کوي.

سیاسي وینا کوونکی:

د سياسي نطق مهم صفتونه دادی:

✧ باید د سیاست په ټولو دقیقو او رمزو پوه او خبر وي.

✧ په عمومي او شخصي حقوقو کې باید د پوره تعمق او تبحر څښتن وي.

✧ سياسي نطق باید د خلکو نبض وپېژني او وینا یې باید ډېره ساده او بې تکلفه وي د خبرو په ښکلولو پسې ونه گرځي.

✧ زړه یې باید قوي او ژبه یې خوږه او بیان یې فصیح او بلیغ وي.

✧ په کومه موضوع کې چې بحث کوي باید د هغې موضوع په ټولو اطرافو خبر وي.

✧ د خپل مملکت سره باید صادق او رښتین وي شخصي اغراضو

ته لار ور نه کړي امین او بې غرضه وي.

مثال: کوم وخت چې میرویس خان گورگین مړ کړ نو یې یوه ملی جرگه جوړه کړه او په هغه کې یې پښتنو ته د خپل وطن ساتلو او آزادۍ په باب کې دا وینا وکړه: "که تاسې زما ملا وتړئ او زما سره یو شئ، زه به ستاسې له غاړې د ذلت او غلامۍ طوق لیرې کړم، د حریت او عزت بیرغ به مو پر وطن هسک کړم..."

د غلیمانو جوغ به ستاسې له اوږو پورته کړم".

د ملی قائد میرویس خان همدا لنډه وینا وه چې د پښتون ملت وینې یې په جوش راوستلې او په یوه سلا ولاړ شوه ...

تبصره:

سياسي وینا کوونکی ډېر لوړ مقام لري، مگر خورا ډېر اهمیت په هغو مملکتو کې لري چې د ملی حکومت لرونکي وي، نو که مشروطه وي او که جمهوري.

عسکري وینا:

دا وینا د عسکري قائد یا بل چا له خوا چې عسکرو ته امر کوي کېږي، په دې وینا به یا عسکر جنگ ته تشویقوي او یا به د خپل وطن ساتنه په زړو کې ورټینګوي. دا وینا نو باید دا خصوصیات ولري:

دا چي د عسکرو په زړو کي يوه خاص ډول جذبه او حماسه پيدا شي.

وينا کوونکی بايد دا افکار تعقيب کړي چي په لښکر کي هيجان راوستلای شي او هم ئې له ويناوو څخه د بري او فتح ټينگ اميد ښکاره شي.

وينا بايد د عسکرو تر فهمه لوړه نه وي.

حتی الامکان بايد لنډه وي چي عسکر ئې له اورېدو څخه سترې نه شي.

پخپله وينا کوونکي بايد پخپلو الفاظو کي يو هيجان ولري او دده له خولې څخه بايد الفاظ او کلمات داسي په شدت راووزي لکه د اور بڅرکي چي د تناره له خولې راووزي چي د هغو په گرمۍ اړوبدنکي تر تاثير لاندې راولي. مثلاً د ميوند په جنگ کي دميوند پر دښت چي غازيان له تندي او گرمۍ څخه ډېر په عذاب شوي وه اوبه هم ليري وې، کارطوس ئې پر تمامېدو وه، دښمن هم قوي وه، نژدې و چي غليم فتح وکړي، په دې وخت کي يوه پښتنه پېغله را د مخه کيږي او د پښتنو ملي بيرغ چي لوېدلی دی راپورته کوي په لوړ ږغ او خواږه آواز دا دوې لنډۍ وايي:

که په ميوند کي شهيد نه شوې

خدايږو لاليه بې ننگۍ ته دي ساتينه

خال به د يار له وينو کنېږدم

چي شينکي باغ کي گل گلاب وشرموينه

دې دوو لنډيو په پښتنو زلميانو کي دومره تاثير وکړ چي تابه ويل يو آسماني ږغ و د پښتنو زلميانو ويني په جوش راغلې او په يوه منډه ئې د دښمن پر توپو وختل او دښمن ئې تار په تار کړ. يا مثلاً لکه د جرمني مارشال رومل دا وينا چي خپلو عسکرو ته ئې ويل: "تر شا څه نشته ښۍ او کېن اړخ ته هم مه گورئ! څه نشته، فقط او فقط خپل مخ ته گورئ، ستاسي مخ ته يو "رومل" شته او په ده پسي ځئ"

يا يو بل اروپايي سردار ويلي دي: "کوم وخت چي زه دمخه ځم

په ما پسي راځئ هغه وخت که زه له جنگه را پر شاه شوم ما مړ کړئ، او که زه په ميدان کي مړ شوم زما انتقام او د خون بدله واخلي"

طلبي ، توصيوي ، شفاعتي:

په طلبي وينا کي نطاق د ځان يا بل چا دپاره د فائدي غوښتنه کوي، په توصيوي وينا کي د بل دپاره خير غوښتل دي، همدارنگه په شفاعتي وينا کښي.

تقريعي او تعريضي ويناوي:

تقريعي وينا داده چي اروپدونکي ملامت او توبيخ کړي، تعريضي وينا يو قسم حماسي وينا ده چي غرض پکښي د اروپدونکي په هيجان راوستل دي، لکه يوه کار ته د عامو خلکو رابلل، يا مذهبي تبليغ يا روغي او جنگ ته څوک رابلل يا نور...

مشاجري وينا:

دا هغه وينا ده چي په قضايي محاکمو کي کار ځيني اخيستل کيږي، په دې معنا نو دا خطابه تراوسه زموږ په هيواد کي مورد نه لري، يوازي لکه پخوا چي ئې په يونان او روم کي په دې معنا مورد درلود اوس ئې په اروپا کي لري، په پخواني يونان او روم کي محاکمه د ډېرو لږو جماعتو په مخ کي کېدله، نن په اروپا کي هم داسي دی، په تېره بيا جنايي امور هغه داسي وي چي جنايي محاکماتو ته يو منصفه هيئت ټاکلي کيږي ددې هيئت اعضا عادي خلک وي، قضاوت ددوي کار او فن نه وي د مجرميت په تشخيص کي بالکل آزاد دي د ذوق او احساساتو له رويه رايه ورکوي.

مدعی او مدعی عليه بيا غالباً خپل کارونه که حمله وي که دفاع وکيلانو ته سپاري وکلا د فن خاوندان وي د وينا آداب زده کوي د محاکمې په وخت کي زيار باسي چي د خپل بلاغت په قوه د قاضيانو زړونه ځانته جلب کړي که په دليل او برهان نه کېده د عواطفو په تحريك کوښښ کوي چي هغه د ځان ملگري کړي. ددې وينا مقصود او غرض دادی چي د مظلوم سره مرسته وکړي او د ظالم دفع وشي، يا په بل عبارت د عدل په ملگری درېدل او د ظلم او ستم په مخ کي مانع کېدل دي.

مشاجري نطاق غالباً قضايي وکيل وي، دا وکيل بايد دا صفتونه ولري:

اول دا چي دا وينا کوونکی بايد سپېڅلی وي او په دفاع کي په ډېر غيرت او نشاط استقامت ولري، دا ترهغه وخته چي دده يقين وي چي دی پر حق ولاړ دی، دويم دا چي د قضايي قوانينو عموماً او د مملکتي د عدليي قوانينو خصوصاً عالم وي. دريم دا چي په اصلي دعوا بايد ښه پوره خبر وي چي حق ناحقه او ناحقه حق نه کړي.

د خطابې د اقسامو په اصولو کې اختلاف:

د خطابې د اقسامو په اصولو کېنې درې قوله دي: يو دا چې د خطابې د اقسامو اصول درې دي لکه دمخه چې درته راوړه شوه يعنې تثبتي، مشوري او مشاجري ... دوهم دا چې اصول څلور دي درې هغه چې تېر شوه او بل څلورم اصول چې پر اضافه کېږي (وعظي خطابه) ده چې خاص په ديني او روحاني چارو کې وي چې نطقان ئې هم غالباً د منبر خاوندان وي. دريم قول دادی چې اصول پنځه دي: علمي وينا، سياسي وينا، قضايي وينا، عسکري وينا، او ديني وينا .

د وينا عمومي آداب او شرطونه:

1. عموماً څو چې امکان لري بايد وينا د ليک له رويه نه وي. البته د وينا د ارتباط دپاره نوټ اخيستل ښه کار بلکي ضروري دي مگر ټوله وينا د ليک له رويه ويل د وينا اثر کموي، گويا د يو کتاب فصل دی اړوندونکو ته ويل کېږي (هو! سياسي وينا کله کله له دې قيده مستثنی کېدلای شي).

2. د وينا سرمشق او ورزش او عمل لازم دي، يعنې څوک چې غواړي وينا ئې جذابه او موثره واقع شي بايد وار دواړه د وينا د علم په اساس ځان پوه کړي بيا مشق او تمرين وکړي او تر دې لا هم مهم داسي دی چې وينا کوونکی څه چې وايي بايد هغه وکړي او دا کار ډېر مهم دی، ځکه چې وينا کوونکی څه چې وايي هغه نه کوي په اړوندونکو کې هم څه تاثير نه ښندي، بلکي د تمسخر مورد واقع کېږي مثلاً يو څوک چې شپه او ورځ چلم ځکوي که نورو ته نصيحت وکړي چې چلم مه کارئ او هغه منع کوي هيڅوک به دده خبره ونه مني او وايي به چې که دا بد کار واي نو دی ئې پخپل ولي کوي؟

3. څوک چې خپله وينا د ليک له رويه کوي بايد د ليکنې په اصولو هم خبر وي.

4. وينا کوونکی بايد خلک وپېژني او ددوي په روحياتو بلد وي، د هغو په اخلاقو او تاريخ هم ښه خبر وي.

5. تنقيدي وينا بايد پوه سړي ته راجع نه وي، که څه هم غواړئ چې يو سړی تنبيه کړئ مگر وينا به عمومي رنگ لري. (مشاجري خطابه مستثنی ده)

6. په وينا کې بايد شخصي اغراض په عمومي مجلسو کې تر نظر لاندي ونه نيول شي.

7. تر وينا دمخه بايد ځان او روح سترې نه شي.

8. که د وینا په وخت کې حواس پرېشانه وي نو لږ تامل دي وشي، خو چې حواس بیرته پر ځای شي، تلوار دي نه کوي او آرام دي نفس وکارې، بیا دي نو په وینا پیل وکړي .
9. په وینا کې باید اړوندونکو ته داسې خطاب ونه شي چې دوي ناپوه دي او په څه نه پوهیږي یعنې اړوندونکو ته باید د ناپوهۍ نسبت ونه شي که نه وي اړوندونکي متنفر کیږي، اود نطاق غرور او خودپسندی ترې ښکارېږي.
10. په وینا کې باید د ځان صفت ونه شي او خپل ځان رښتین، بې غرضه، خیرخواه معرفي نه کړي بلکې باید داسې څه ووايي چې په غیر مستقي طور دده دا صفتونه ځیني وفهمول شي.
11. په وینا کې باید د وخت مراعات وشي، کومه موضوع چې باید وویل شي، هغه باید وویل شي مگر د اطناب او اوږدوالي باید ځان وساتل شي، حق او ناحقه وینا اوږده نه شي، چې اړوندونکي ستړي کړي.
12. د مشاورې په مجلسو کې باید مکرري خبرې او ډیرې خبرې ونه شي و نورو ته هم باید د وینا فرصت ورکړه شي، او خپل ځان د خبرو په شهوت مه معرفي کوي.
13. په وینا کې باید ډېر تلوار ونه شي، په زوره نارې هم باید نه وي، وینا کوونکي به په خبرو کې نه ماشین کیږي.
14. د وینا په وخت کې وینا کوونکي باید یوې خواته متوجه نه وي هرې خواته باید وگوري.
15. وینا کوونکی باید پراخه سینه ولري، او له انتقاد زړه تنگی نه شي او دخپل هنر د پرمختګ دپاره باید له هغه څخه استفاده وکړي.
16. د وینا اول او آخر ته ډېره توجه په کار ده چې باید ښه او جذاب وي.
17. وینا باید طبیعي وي، تصنع وینا بې خونده کوي.
18. وینا باید ساده او روانه وي، مگر سره ددې باید بازاری هم نه وي.
19. په وینا کې مبتذل او ډېر مشهور عبارات او مشهورې جملې باید را نه وړه شي مگر په هغه ځای کې چې ډېر مناسبت ولري، ځکه چې ډیرې مشهورې خبرې وینا بې مزه او بې خونده کوي.
20. په وینا کې بېځایه لفاظي او زبان بازی کول داسې مثال لري لکه ډاکتر چې ناروغه ته د درمل پر ځای ادبیات وایي.
21. د وینا مطلب باید ډېر روښانه وي.
22. وینا باید د اړوندونکو د سلیقې او ذوق او عقیدې سره سمه وي.

23. په وينا کي د ژونديو او روح لرونکو شيانو څخه خبري کول، د بې جانو شيانو تر خبرو ښه تاثير کوي.
24. ظرافت په وينا کي خورا ضرور او ښه دی مګر د تهذيب او نزاکت له دائرې وتلی نه وي.
25. وينا چي هر څومره متنوعه وي هغومري په زړو کي کښېني.
26. په وينا کي د درواغو حرارت ډېر وچ او بې مزه ښکاري.
27. وينا کوونکی بايد پخپل ځان شور ولري چي په نورو کي هم شور پيدا کړي، که نه وي امکان نه لري.
28. تملق او چاپلوسي او غوړه مالي د وينا تاثير بيخي کموي او ډېره ئې بې خونده کوي.
29. وينا کوونکی بايد خورا متين او خونسره وي که حملې باندي وشي خپل ځان ونه بايلي، عصبي نه شي ځکه چي په مناظره کي عصبيت پخپله مغلوبيت دی بايد حاضر جوابه وي يا نور داسي آداب...

لمن ليکونه

1. علم الادب يسوعي _ د دوهم جلد 5 مخ.
2. د ارسطو د خطابي کتاب د ابن رشد اثر د علم الادب يسوعي 2 جلد 6 مخ په حواله.
3. د ابن الفضل انطاکی کتاب المنفعه، د علم الادب په حواله، 2 ج، 6 مخ، اصول خطابه و تاريخ مختصر منطق تدین.
4. آئين سنخوری _ فروعی.
5. آريانا ، د ښاغلي کهزاد اثر 2 مخ.
6. پښتني مېرمني _ ويدک هند.
7. Ciceron سييسرون په 106 کال تر ميلاد دمخه زېږېدلی و، او تر 43 کال تر ميلاد دمخه ژوندی و.
8. اصول خطابه و تاريخ مختصر منطق 10 مخ.
9. Corax
10. Gorgias
11. Protagoras
12. Sophisiet
13. اصول خطابه و تاريخ مختصر منطق.
14. اصول خطابه و تاريخ مختصر منطق.
15. تاريخ مختصر منطق ص 4 و 5.
16. اصول خطابه و تاريخ مختصر منطق 23 مخ

د ادبي فنون ماخذونه

1. مختصر المعاني تفتازاني
2. علم الادب يسوعي
3. حدايق السحر رشيدالدين وطواط
4. حدايق البلاغه _ طبع لاهور
5. شرك الاثيل _ علي اصغر خديو
6. مفتاح العلوم _ سكاكي
7. روش نگارش _ رجوي
8. آئين سخنورى _ فروعي
9. اصول خطابه وتاريخ مختصر منطق تدین
10. اصول انشاء _ قارى عبدالله خان
11. دستور نگارش _ حسين اميد
12. د ليك او وينا پوهه _ الفت
13. ليك ښوونكى _ نوري
14. دېوان خوشحال خان خټک
15. دېوان پيرمحمد کاکړ قلمي
16. دېوان علي خان
17. دېوان عبدالقادر خان خټک
18. دېوان رحمان بابا
19. پټه خزانه
20. د 1318 د کابل کالنى د ښاغلي رښتين مضمون

21. دېوان کاظم خان قلمي
22. دېوان عظیم
23. علم بدیع ، فروغی - طبع ایران
24. الرجوع في فنون البديع
25. مدارج البلاغه
26. المعجم فی معاثر اشعار العجم
27. د کابل د مجلې 9 ګڼه لومړۍ کال
28. دېوان حمید بابا
29. دېوان شمس الدین قلمي
30. دېوان حنان قلمي
31. نواذر الاصول فی شرح الفصول _ مفتي محمد سعدالله
32. قطوف الدانيه فی العلوم الثمانيه _ سيد محمد امين افندي
33. دېوان گل محمد قلمي
34. دستور حسن _ محمد حسن هروي
35. هفت قلزم
36. تاريخ ادبيات ايران _ جلال همایي
37. تاريخ آداب اللغة العربيه _ جرجي زيدان ج 2
38. دائرآ المعارف بستانی ، ج 2
39. كشف الظنون لومړۍ جز
40. فن التأليف الحديث _ د ن فريدي اثر
41. جواهر الادب والانشاء _ محمد زكي الدين

42. فرانسوی گرامر د کلو او ژده اثر د ښاغلي رښتیا ترجمه

43. د ژوند مجله _ منطبعه دهلي

44. قوائد ادبيه _ طبع کابل

45. نحو مير _ د نحو يوه رساله

46. بهار جانان

47. تاريخ ادبيات انگليس

48. جواهر الادب _ محمد زكي الدين

49. پښتني مېرمني

50. ويدك هند

51. آريانا _ تاليف كُهراد

52. قلندر قلمي دېوان

د مؤلف نور طبع سوي آثار

1. ميرويس نيکه (تاريخ)

2. پښتني ميرمني (تذکره)

3. پير محمد کاکړ دېوان (تصحيح ، تدوين او مقابله)

4. د غنمو وړی (د احمد شاه بابا د تاج پوښۍ منظومه)

5. د پښتو کلی څلرم ټوک

6. د دار مستتر پښتو څېړني (پښتو کول د ښاغلي حبيبي په ملگري)

7. گيتانجلي (ترجمه)

8. د علامه اقبال د "مسافر" ترجمه په پښتو شعر .

Get More e-books from www.ketabton.com
Ketabton.com: The Digital Library